

Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

Пятніца, 14 верасня 1990 г. № 37 (3551) ● Цана 10 кап.

ЗВАРОТ да працоўных калектываў рэспублікі

Як вядома, з 1 верасня 1990 г. пачаў ажыццяўляцца Закон аб мовах у Беларускай ССР, згодна з якім беларуская мова набыла дзяржаўны статус у суверэннай Беларускай рэспубліцы. Прыміце нашы віншаванні, паважаныя грамадзяне Беларусі, з уступленнем у сілу гэтага акта найвялікшага дзяржаўнага і грамадскага гучання і гуманістычнага зместу.

Беларуская рэспубліка, арыентуючыся на сусветную практыку, паслядоўна бярэ пад сваё апекаванне, ахову і абарону набыты культуры і яе неад'емную частку — нацыянальную мову. Аднак бюджэтныя сродкі і матэрыяльныя рэсурсы БССР абмежаваныя — пераход да рыначнай эканомікі, ліквідацыя вынікаў чарнобыльскай катастрофы, рашэнне сацыяльна-эканамічных і экалагічных праграм патрабуюць значных высілкаў і матэрыяльных рэсурсаў. Урад рэспублікі не мае магчымасці ў кароткі тэрмін выдзеліць сродкі, якія дазволілі б значна паскорыць выкананне Дзяржаўнай праграмы па рэалізацыі Закона аб мовах у БССР.

У гэтай сувязі мы звяртаемся да працоўных калектываў рэспублікі незалежна ад ведамаснай ці пазаведамаснай прыналежнасці, да адміністрацыі прадпрыемстваў, гаспадарак, устаноў і арганізацый, а таксама кааператывных аб'яднанняў усямерна садзейнічаць хуткаму ажыццяўленню Закона аб мовах у Беларускай ССР і адшукаць унутраныя фінансавыя сродкі і матэрыяльныя рэсурсы дзеля паскарэння пазатпагнага выканання згаданай Дзяржаўнай праграмы.

Неацэнную ролю набывае актывізацыя грамадскага руху за адраджэнне беларускай мовы, у гэтай сувязі асаблівае значэнне мае наладжанне сувязі і супрацоўніцтва з Таварыствам беларускай мовы імя Францішка Скарыны, а таксама аказанне матэрыяльнай падтрымкі ў яго дзейнасці (разліковы рахунак ТБМ імя Ф. Скарыны: 700510 у Белжылсацбанку, 000700704 у Беларускай аддзяленні Знешнегандальнага БССР).

Клопат пра культуру і мову — клопат пра будучыню народа!

Першы намеснік Старшыні
Вярхоўнага Савета
Беларускай ССР
ШУШКЕВІЧ С. С.
Намеснік Старшыні
Савета Міністраў
Беларускай ССР
МАЗАЙ Н. М.

Прывітанне, «Бацькаўшчына»!

У панядзелак, 10 верасня, у ДOME літаратара ў Мінску прайшла ўстаноўчая канферэнцыя згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына». На яе былі запрошаны прадстаўнікі ўсіх вядомых арганізацый беларускіх зямляцтваў на тэрыторыі СССР, а таксама вядучых грамадскіх арганізацый Беласточчыны, гос-

ці са Злучаных Штатаў Амерыкі і Англіі.

Пачалася канферэнцыя з таго, што навуковы супрацоўнік Інстытута кібернетыкі Акадэміі навук БССР А. Бураўкін прачытаў верш У. Караткевіча «Дзе мой край?».

Удзельнікаў вітаў народны фальклорна-этнографічны ансамбль «Неруш».

Са справздачай аб рабоце, праведзенай аргкамітэтам, і перспектывах на будучае выступіў старшыня аргкамітэта Я. Лецка.

На канферэнцыі аб задачах згуртавання гаварылі народны дэпутат СССР В. Быкаў, акадэмік Р. Гарэцкі, вядомыя навукоўцы, госці.

Утворана рада згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына». На першым пасяджэнні яе старшынёй выбраны Я. Лецка, першым намеснікам В. Рагойша.

Прэзідэнтам згуртавання канферэнцыя выбрала В. Быкава.

НАШ КАР.

Да сённяшніх і заўтрашніх чытачоў

ЦІ ПАДПІСАЛІСЯ ВЫ НА «ЛІМ»?

Сёння «ЛіМ» мае ўжо, дзякаваць богу, нямала чытачоў. І не проста чытачоў, а самых што ні ёсць сяброў — адданных, удзячных. Яны заўжды з намі, нават калі жывуць далёка ад Беларусі.

Вось і днямі прыйшоў да нас ліст ад маладога настаўніка з Кіраўскай вобласці, з поўначы Расіі: «Ужо другі год з вялікім захапленнем чытаю ваш штотыднёвік, які мне вельмі і вельмі падабаецца, і шаснаццаці старонак мне хапае толькі на адзін вечар...»

Добрае слова сябра — найлепшая маральная падтрымка для ўсіх нас, хто тыдзень за тыднем шчыруе ў рэдакцыі.

Спадзяёмся, верым, што з новага года сяброў у нас паболее.

ЦІ НЕ ЗАБЫЛІСЯ ВЫ ПАДПІСАЦА НА «ЛІМ»!

ВЫПІСВАЙЦЕ «ЛіМ»!

ЧЫТАЙЦЕ «ЛіМ»!

ПІШЫЦЕ ў «ЛіМ»!

ПРЫХОДЗЬЦЕ ў «ЛіМ» са сваімі назіраннямі, прапановамі, праблемамі!

«ЛіМ» — газета **КОЖНАГА** культурнага, сумленнага, свядомага, нераўнадушнага чалавека, грамадзяніна Беларусі,

— нагадайце пра гэта сваім суседзям, знаёмцам, калегам.

ВЫПІСВАЙЦЕ «ЛіМ»

— і вы пераканаецеся, што газета **НЕ ЗДРАДЖВАЕ** сваёй пазіцыі, кіруюцца ідэаламі ўсебаковага адраджэння Беларусі, выступае за галоснасць і плюралізм думак, за праўдзівасць і справядлівасць.

«ЛіМ» шануе голас сваіх чытачоў

— **ВАШ ГОЛАС**, і старонкі штотыднёвіка заўсёды адкрытыя для слухных і шчырых чытацкіх лістоў!

У вас ёсць у хаце старшакласнік ці студэнт!

ВЫПІШЫЦЕ ім «ЛіМ»!

Хочаце зрабіць сюрпрыз сваякам!

ПАДАРЫЦЕ ім падпіску на «ЛіМ»!

У вашага сябра дзень нараджэння, а вы не можаце знайсці падарунак!

Зайдзіце на пошту, **АФОРМІЦЕ ПАДПІСКУ НА «ЛіМ»** — і сябра будзе добрым словам успамінаць вас увесь год!

У В А Г А: з новага года «ЛіМ» будзе прадавацца ў кіёсках па новай цане — 15 капеек, але кошт гадавой падпіскі **НЕ ЗМЯНІУСЯ** — тыя ж 5 рублёў 16 капеек!

Адна газета, **ВАРТАЯ МНОГІХ**, — гэта «ЛіМ», і яна павінна быць **У КОЖНАЙ СЯМ'І!**

ЖЫЦЬМЕ СКАРЫНА— ЖЫЦЬМЕ БЕЛАРУСЬ!

Урачыстасці ў Полацку ў гонар 500-годдзя
першадрукара

Музей беларускага кнігадрукавання адкрываюць... скарынічы.

А час, аказваецца, можа на праўду супыніцца, а то і вярнуцца назад...

На вуліцах старадаўняга горада над Заходняй Дзвіной і Палатай панавала сярэднявечча. Праносіліся на конях вершнікі, кудысьці спяшаліся манахіні ў чорных апратках, рыцары кідалі кампліменты пекным гараджанкам. Тут жа, на ўзбочыне, разбілі табар цыганы: гучаць агніста-бэдзёрыя песні, палаюць вогнішчы. На самым беразе Дзвіны завіхаюцца ля горнаў кавалі, падкоўваюць коней, куюць дзіды, жырандолі...

І ўсюды па ўсім горадзе чуецца родная гаворка. Гэта ўжо дзень сённяшні доўжыў уча-

рашні, вяртаў тое, што павіна было вярнуцца даўно. Ах, калі б яно ніколі і не забывалася! Ды што зробіш, калі так склаліся абставіны, калі так стараліся напорыстыя гора-інтэрнацыяналісты, калі мы самі так ахвотна станавіліся манкуртамі. Вось і рабілася Ефрасіння Полацкая рэакцыянеркай, і Сімяона, таксама Полацкага, не надта шанавалі. І падзвіг Скарыны — асветніцкі, выдавецкі, адраджэнцкі — зводзіўся да чагосьці звычайнага. Маўляў, было ў Еўропе Адраджэнне і ў нас нешта рабілася...

Францыск Скарына, як і кожны па-сапраўднаму вялікі чалавек, дараваў нам такую

няўважлівасць і няўдзячнасць. І мы сёння нарэшце сплываем гэтую даўнюю віну, сцвярджаючы не на словах, а на справе, што жыве Беларусь, жыве яе народ, жыве ён, Францыск, сын Полацка, адзін з самых адукаванейшых людзей свайго часу ва ўсім свеце.

Што да свету, дык ён даўно прызнаў Ф. Скарыну, і прызнанне гэтае пацвердзіў колькі гадоў назад, калі па рашэнні ЮНЕСКА сёлетні год быў абвешчаны яго годам.

Так, прызнаём адраджэнцкі падзвіг тытана Сярэднявечча і мы, беларусы. Прызнаюць яго землякі — палачане. У горадзе і раёне задоўга да юбілею пачалі рыхтавацца да ўрачыстасцяў, і Полацк дастойна сустрэў дзень нараджэння свайго вялікага сына. Па духоўнай і душэўнай патрэбе выйшлі сотні людзей на вуліцы, плошчы, у скверы, веселіліся ў карагодах, крочылі ў масавых шэсцях. Харчовы і іншы дэфіцыт, на праўдзе кажучы, адчуваецца і ў Полацку, але ў гэты дзень пераважная большасць палачан усё ж аддавала перавагу кнігам, сувенірам, значкам, святочным выпускам абласной газеты «Віцебскі рабочы» і раённай — «Сцяг камунізму»; на першую старонку апошняй былі вынесены Скарынавы словы: «Не толькі жыве чалавек хлебом или лекарством, но более всяким словом...»

Слова гэтае і згуртавала тых, хто сабраўся ў читальнай зале цэнтральнай гарадской бібліятэкі імя Ф. Скарыны. Сустрэча была змястоўнай, напоўненай адраджэнцкім духам. Бурныя воплескі выклікала невялічкае выступленне прафесара Берлінскага ўніверсітэта Карла Гутшміта. Ён, які да прыезду на Беларусь зусім не ведаў беларускай мовы, змог звярнуцца да прысутных па-беларуску. Вядучы сустрэчы А. Мальдзіс не прамінуў адзначыць гэты момант. Невялікая прамоўка К. Гутшміта — свайго роду папрок тым, хто свой духоўны нігілізм, душэўную ляноту спрабуе апраўдаць цяжкасцю пераходу з рускай мовы на беларускую. Цяжка? Як тут не зразумець у нечым рэзкаватае, можа, і не надта

«святочнае» выступленне У. Арлова. Каму, як ні яму, палачаніну, так балюча, што ў горадзе Ф. Скарыны многія яшчэ ніяк не пазбавіцца комплексу нацыянальнай непаўнаценнасці. Гэтакасама, як нельга было не адгукнуцца душою на выступленні таго ж А. Мальдзіса, А. Петрашкевіча, А. Лойкі, В. Чамярыцкага, Яна Чыквіна з Беластока і Яўгена Неміроўскага з Масквы, — выступленні пра тое, што ў беларускім нацыянальным адраджэнні зроблены значны крок наперад і што многаму ў гэтым паспрыяў скарынаўскі юбілей. Менавіта Скарына, кажучы словамі А. Петрашкевіча, сцвердзіў, што беларуская мова такая, на якой можна гаварыць і са сваім народам, і з усім светам. Ф. Скарына — наш сцяг, наш сімвал, з якім лгчэй змагацца, каб абудзіць гістарычную памяць. Таму неабходна прапагандаваць і самога Ф. Скарыну, і яго аднадумцаў. Гэтакасама хочацца прыслухацца да думкі А. Лойкі: «Гаварыць пра Ф. Скарыну — гаварыць пра Полацк, гаварыць пра Полацк — гаварыць пра

Ф. Скарыну». Інакш кажучы, не забываць, што на берагах Заходняй Дзвіны і Палаты здаўна знаходзіўся важны нацыянальны культурны цэнтр. Полацк і сёння павінен застацца такім асяродкам. Дзеля гэтага найперш трэба доўжыць рэстаўрацыю гістарычных мясцін горада.

Есць яшчэ адна магчымасць «рэабілітаваць» яго перад часам, як колішні стольны горад. Чаму б у Полацк не перанесці з Віцебска цэнтр вобласці? Першым такую думку выказаў яшчэ на прэс-канферэнцыі ў ДOME літаратара ў Мінску У. Дамашэвіч. За вяртанне Полацку такога статусу і А. Мальдзіс. Калі ён сказаў пра гэта на ўрачыстым пасяджэнні, якое праходзіла ў Палацы культуры вытворчага аб'яднання «Шкловалакно», зала дружна выбухнула апладысмантамі. А само пасяджэнне, хоць і не абышлося без традыцыйнага ўступнага слова (старшыня прэзідыума Полацкага гарсавета, першы сакратар Полацкага гаркома партыі У. Пелагейка) і даклада (старшыня Віцебскага абласнога савета народных дэпу-

Урачыстае пасяджэнне ў Палацы культуры вытворчага аб'яднання «Шкловалакно».

Святучнае шэсце па вуліцах горада.

Літургія ў Крыжаўздзіжанскай царкве.

На скрыжаванні думак

Гісторыя распарадзілася іначай...

У газеце «Советская Белоруссия» за 11.07.1990 г. змешчаны артыкул за подпісам сакратара ЦК Кампартыі Беларускай Пячэннікава «Час думаць і рабіць высновы». Над чым жа аўтар прапануе думаць, якія рабіць высновы і чаму менавіта зараз? Артыкул прысвечаны «...так называемой Белорусской народной республике» і «вторгается в... очень сокровенное, закрытое пока для широкого круга людей». І робіцца гэта дзеля таго, каб «...разрозненные, на первый взгляд, события, происходящие в республике, попробовать выстроить в логическую цепь, постараться увидеть линию и то, куда эта линия ведёт».

Далей робіцца папрок Беларускаму радыё, якое 12 красавіка «в обзоре газеты «Знамя

юности» саабшчыла вслед за газетой адрас, по которому можно приобрести интересные, на их взгляд, самиздатовские материалы». Адзін з іх — «Дзень волі/90», падрыхтаваны актывістамі БНФ. Яны, «не деляя выводов из истории, а вопреки ей, пытаются реализовать на практике идею БНФ и продолжают утверждать, что Белоруссия в составе СССР — «калѣнія», а беларуский народ — рабы. Единственный выход из такой, по их мнению, ситуации — это выход из СССР». І аўтар гаворыць: «...пора уже сказать свое слово многочисленной армии наших историков, в том числе Академии наук БССР, защитить правду, вступить в научный спор с подобными авторами» (маюцца на

ўвазе Г. Сагановіч, У. Арлоў і інш. — А. С.).

Аналіз артыкула паказвае, што ён урываецца далёка не ў патаемныя, закрытыя пытанні, а ў асноўным паўтарае змест публікацый: «БНР: факты і дакументы» («Звязда» за 22.03.1990 г., аўтары — кандыдаты гістарычных навук, нам. дырэктара Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ П. Лапец і начальнік галоўархіва БССР У. Лашкевіч); «БНФ: як гэта было» («Звязда» за 23.03.1990 г. — інтэрв'ю доктара гістарычных навук Р.П.Платонава і кандыдата гістарычных навук М.С. Сташкевіча); «Ці была БНР рэальнасцю» («Звязда» за 24.03.1990 г. — артыкул акадэміка АН БССР І. Ігнаценкі); «Настальгія па мінулым» («Советская Белоруссия» за 24.03.1990 г.

і «Знамя юности» за 25.03.1990 г. падпісана: аддзел інфармацыі Савета Міністраў БССР); «Гісторыю не перааробіць» («Советская Белоруссия» за 24.03.1990 г. — падпісаны 16-цю Героямі Сацыялістычнай Працы, Савецкага Саюза, ветэранамі вайны, народнымі дэпутатамі СССР і БССР). Публікацыі гэтыя досыць абстрактныя, апошняя напісана ў духу разгромных палітычных выступленняў нядаўняга мінулага. Усе яны паўтараюць адно і тое ж: Беларуская народная рэспубліка («БНР») — гэта вынік пагадненняў дзеячаў буржуазных і дробнабуржуазных нацыяналістычных партый, якія не прызнавалі сацыялістычную рэвалюцыю і імкнуліся стварыць беларускую буржуазную дзяржаву, выкарыстоўваючы факт нямецкай акупацыі ў 1918 годзе тэрыторыі заходніх абласцей былой Расіі.

Сутнасць названых публікацый зводзіцца да пытання: каму гэта выгадна, чаму і навошта гэта робіцца? «Кому и для чего все это нужно?» — паўтарае і аўтар публікацыі «Час думаць і рабіць высновы». А ў мяне, напрыклад, узнікаюць сустрэчныя пытанні. Навошта

галоўнаму партыйнаму ідэолагу рэспублікі паўтараць усё гэта ўжо пасля таго, як Малдавія, Украіна, Расія абвясцілі поўны суверэнітэт, рэспублікі Прыбалтыкі заявілі пра сваю незалежнасць? Навошта было дыскрэдытаваць саму ідэю Беларускай народнай рэспублікі напярэдадні абмеркавання ў Вярхоўным Саеве БССР дэкларацыі «Аб дзяржаўным суверэнітэце БССР»? Ці такая ўжо заганныя ідэя суверэнітэту?

Адказы на гэтыя пытанні дае аналіз двух артыкулаў — «Ці была БНР рэальнасцю» і «Настальгія па мінулым». У іх ёсць яўныя супярэчнасці. Так у першым з іх напісана: «было вырашана склікаць 5 снежня 1917 г. Усебеларускі з'езд». З другога атрымліваецца, што скліканы ён быў 15 снежня. Гэта выцякае з фразы: «Усебеларуский съезд был распущен Совнаркомом Западной области на третий день работы, в ночь с 16 на 18 декабря 1917 г.». А калі верыць «Звяздзе», дык атрымліваецца, што з'езд быў «разганы», а не «распушчаны». І зроблена гэта не ў ноч з 17 на 18 снежня, а «сначу 28 снежня». У «Звяздзе» чытаем, што «выканком Усебеларускага

татаў, першы сакратар Віцебскага абкома кампартыі Беларусі У. Грыгор'еў), менш за ўсё можна было аднесці да афіцыйных мерапрыемстваў. Проста ішла шчырая, адкрытая гаворка аб вечных духоўных каштоўнасцях, аб тым, што пакуль існуюць высокія агульначалавечыя ідэалы, датуль не страціць свайго першаўважэннага значэння здзеясненне Ф. Скарына. Выступілі тут А. Мальдзіс, Я. Неміроўскі, Станіслаў-Стэнлі Скарына, загадчык кафедры беларускай філалогіі Лонданскага ўніверсітэта Джэймс Дзінглі, Уладзімір Лучук (Украіна), дырэктар Полацкай сярэдняй школы № 7, старшыня гарадской рады Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны Тамара Гарэлікава, айцец Дзмітрый.

Адметны быў і святочны канцэрт. Пераважала тое, што і павінна было пераважаць у дзень, калі мінулае ўрываецца ў сённяшняе, нагадае, што яно таксама — частка нашых праў, што адхрышчаванне ад яго — значыць, ставіць няўдзячную падножку самой памяці. Думкі аб вечнасці і разам з тым імгненнасці чалавечага жыцця будзілі псалом на вершы С. Полацкага, якія выканаў камерны хор выкладчыкаў Наваполацка і Полацка (мастацкі кіраўнік Л. Жукава), «Аве Марыя» ў выкананні ўзорнага дзіцячага хору Віцебскай школы мастацтва і харавога калектыву матэматычнага факультэта Віцебскага педагагічнага інстытута імя С. М. Кірава (мастацкі кіраўнік В. Раўза).

Шматлюдна было і ў Сафійскім саборы, дзе выступіў Дзяржаўны хор Белдзяржтэлерадзі БССР пад кіраўніцтвам В. Роўды. Духоўная музыка толькі пачала вяртацца з небыцця, а яна ж — сапраўдная скарбонка і духоўнасці і гістарычнай памяці. Яна зачароўвала, змушала засяродзіцца ў сабе, адзіці ад глуму быцця. Нельга не згадаць і слоў мітрапаліта Мінскага і Гродзенскага Філарэта, прамоўленых у час літургіі ў Крыжаўздвіжанскай царкве: «Наша зямное

Чаму ж нам не печь, чаму не гудзець...

жыццё—падрыхтоўка да жыцця вечнага. Пастаянная работа над сабой, самаўдасканаленне ў імя дабрабыту людзей — вось да чаго мы ўвесь час павінны імкнуцца». Нязвычайна нялёгка «вучыцца» ў царкоўнікаў? Што ж, можна падумаць і так, але ж вуснамі іх мовіць ісціна. Ды царква нямала і зрабіла, каб давесці да ладу гістарычны куточак Полацка, дзе знаходзіцца гэтая ж Крыжаўздвіжанская царква. Полацкая епархія прывяла яе і іншыя будыні ў парадак, арганізавала рэстаўрацыю Брамі.

Здаецца, Полацк нарэшце на самай справе становіцца сапраўдным гісторыка-культурным запаведнікам. Паўсюль ідуць рэстаўрацыйныя работы. Упрытык да свята (не абмышлася без аўральнасці) адноўлены будынак былой Брацкай школы. Нямала пастараліся дырэктар Полацкага гісторыка-археалагічнага запаведніка Т. Рудава, аўтары экспазіцыі С. Дзмітрыеў і І. Куржалаў, каб у гэтых сценах нарэшце адчыніў дзверы першы ў рэспубліцы музей кнігадрукавання. Дапамог і кааператыў «Стыль».

Музей ужо і сёння ўражае. Нават самі інтэр'еры, якія

пад даўніну і стылізаваць не было патрэбы, а толькі аформіць адпаведным чынам, каб адчуваўся адзінства кампазіцыйнай задумкі. Невялічкія пакоі самым лепшым чынам працуюць на яе. Асабліва пры ўзнаўленні той пары, калі друкаваная кніга на тэрыторыі Беларусі толькі пракладвала сабе дарогу.

Экспанаты музея перадалі Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, Ленінградская публічная бібліятэка імя М. Салтыкова-Шчадрына, бібліятэкі ўніверсітэтаў і прыватныя асобы з Англіі, Балгарыі, Польшчы, ФРГ і некаторых іншых краін. Каштоўная і калекцыя кніг XVII стагоддзя, падараваная А. Петрашкевічам.

Дапытлівая наведвальнікі, аднак, заўважылі, што ў музеі пакуль што не шмат арыгіналаў, найчасцей прадстаўлены па-майстэрску выкананыя муляжы. Такое становішча, на жаль, і з выданнямі самога Ф. Скарыны. Застаецца хіба спадзявацца на кантакты з прыватнымі калекцыянерамі, наладзіць абмен з іншымі музеямі, бібліятэкамі, падключыць царкву. Есць і яшчэ адна крыніца папаўненняў, якую музейныя работнікі ставяць на першы план, хоць адным ім гэта не пад сілу. Час вяртаць тое, што па-справядлівасці належыць нам. Так, на сённяшні дзень частка кніг бібліятэкі Полацкай езуіцкай калегіі па-ранейшаму знаходзіцца ў Ленінградзе. А беларускія зборы ў Маскве, Кіеве, Львове, Вільнюсе? Ім месца таксама на сваёй роднай зямлі.

Сам жа Полацк як бы забываўся на гэтыя і іншыя праблемы, жывучы тры дні ўрачыстым і непаўторным святам Адраджэння. На плошчы Ф. Скарыны, ля помніка першадрукару, на імправізаванай сцэне

людзі віталі самога Ф. Скарыну, Міколу Гусоўскага, Пятра Мсціслаўца, Юрася Адверніка, Маргарыту — артысты акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы паказвалі сцэны са спектакля на п'есе А. Петрашкевіча «Напісанае застаецца», і адчувалі сябе далучанымі да багатай гісторыі роднага горада. Некаторыя ці не ўпершыню задумваліся, што на гэтай зямлі яны не проста жыхары, а народ, назва якому — беларускі.

«Прышоў» Ф. Скарына з аднадумцамі і на гарадскі стадыён, дзе адбылося тэатральнае відовішча. У ім, акрамя купалаўцаў, прынялі ўдзел папулярныя ансамблі «Песняры», «Верасы», «Харошкі» і іншыя, а таксама коннікі спартыўнай школы ў Ратамцы. Імклівыя вершнікі, стрэлы з гармат, паядныкі воінаў, сцягі палкоў, быццам прынесеныя сюды з самой Грунвальдскай бітвы — усё ўражвала. Але ж... нешта падобнае было ўжо ранішай на гарадскіх вуліцах. Да ўсяго, арэна была слаба асветлена, сцэнічная пляцоўка знаходзілася далёка ад глядачоў, а яны ж за ўваход на стадыён заплацілі па чатыры рублі...

Два дні ў Полацку, як на заказ, было цудоўнае, сонечнае надвор'е. На трэці, праўда, заімжэла, пайшоў дробны восенскі дождж. Але не лішнім быў ён маладзенькім дубкам, што сталі першай алейай будучага парку імя Ф. Скарыны. Абмытыя дажджом залатыя купалы Сафійкі яшчэ больш вабілі да сябе. Гледзячы на іх, якія раз думалася: як гэта цудоўна, што ёсць на роднай зямлі горад, які даў жыццё Францыску Скарыне — нашаму слаўнаму продку і вялікаму сучасніку.

Уладзімір КРУК (фота),
Алесь МАРЦІНОВІЧ,
спецыяльныя
карэспандэнты «ЛіМа».

Узнагароджаны медалём Францыска Скарыны

Прысуджаны першыя медалі Францыска Скарыны за выдатны дасягненні ў справе нацыянальнага адраджэння, прапаганды культурнай спадчыны беларускага народа. Іх атрымаюць — даэнт Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута У. БАСАЛЫГА, пісьменнік, загадчык рэдакцыі выдавецтва «Мастацкая літаратура» Р. БАРАДУЛІН, загадчык кафедры Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута імя А. М. Горнага М. БУЛАХАУ, дырэктар Крупіцкага сельскага Дома культуры Мінскага раёна У. ГРОМ, галоўны дырыжор Дзяржаўнага акадэмічнага народнага хору БССР імя Г. І. Цітовіча М. ДРЫНЕУСКІ, загадчык аддзела Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР А. ЖУРАУСКІ, пісьменніца, намеснік галоўнага рэдактара часопіса «Спадчына» В. ІПАТАВА, пісьменнік А. КЛЫШКА, дырэктар Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР В. КАВАЛЕНКА, пісьменнік, загадчык кафедры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна А. ЛОЙКА, загадчык аддзела Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР А. МАЛЬДЗІС, віцэ-прэзідэнт Акадэміі навук БССР І. НАВУМЕНКА, старшы навуковы супрацоўнік, кансультант навукова-вытворчага аб'яднання Усесаюзнай кніжнай палата (г. Масква) Я. НЕМІРОУСКІ, дырэктар Веткаўскага музея народнай творчасці Г. НЯЧАЕВА, пісьменнік, рэдактар выдавецтва «Мастацкая літаратура» У. АРЛОУ, пісьменнік, намеснік галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларуская Савецкая Эцыклапедыя» А. ПЕТРАШКЕВІЧ, загадчыца аддзела Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна Т. РОШЧЫНА, намеснік галоўнага рэдактара выдавецтва «Навука і тэхніка» Д. САНЬКО, пісьменнік, загадчык рэдакцыі выдавецтва «Мастацкая літаратура» Б. САЧАНКА, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР В. ЧАМЯРЫЦКІ, загадчык кафедры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна Л. ШАКУН, пісьменнік І. ШАМЯКІН, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР В. ШМАТАУ, загадчык рэдакцыі выдавецтва «Мастацкая літаратура» Г. ШУПЕНЬКА, прафесар кафедры рускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна А. ЯНОВІЧ.

Спяваюць над Полацкам званы.

з'езда... аб'явіў сябе часовай уладаю ў Беларусі», г. зн. урадам, пакінуў выканаўча-распарадчыя функцыі «сакратарыяту». У «Советской Белоруссии» і «Знамени юности» сказана іншае: «...было сформировано правительство — Народный секретариат Белоруссии». Акрамя таго, у артыкуле «Настаўляю на мінулым» сьвярджаецца, што БНР імкнулася «создать государственность на буржуазной основе». У «Звездзе» ж гаворыцца, што яшчэ ў другой устаўной грамаце Выканаўчым камітэтам Савета І Беларускага з'езда «Беларусь абвешчана народнай рэспублікай... у межах якой аб'яўляліся свабодныя: слова, друку, сходаў, забастовак, сумлення, недатыкальнасці асобы і жыцця, права на аўтаномію, раўнапраўе моў усіх нацыянальнасцей Беларусі». Акрамя таго, «права прыватнай уласнасці на зямлю адмянялася. Зямля перадавалася бясплатна тым, хто яе апрацоўвае. Лясы, воды і петыры зямлі аб'яўляліся ўласнасцю БНР». Дзе ж тут аснова буржуазнай дзяржаўнасці? У гэтых рашэннях змяшчаецца ўсё тое, да чаго мы цяпер імкнемся! Дзе ж тут думкі кіраўніцтва БНР «аб выратаванні ма-

ёмткі, фальваркаў і прадпрыемстваў, аб абароне інтарэсаў памешчыкаў і капіталістаў?..» Дзе тут «...класавыя інтарэсы нацыянальнай буржуазіі? Дзе пагрозы «аб спыненні ўсіх адносін з Расіяй?..»

Узнікае і такое пытанне. Чаму рашэнне, прынятае Радай БНР у ноч з 24 на 25 сакавіка 1918 года пасля дзесяцігадзінных спрэчак аб незалежнасці Беларусі, абвешчанае яе «незалежнай і вольнай краінай» падносіцца як злычынны акт? Ці ж у адпаведнасці з ідэямі Кастрычніцкай рэвалюцыі Беларусь не мела такога ж права на самавызначэнне, як Фінляндыя, Эстонія, Латвія, Літва? Ці ж Рада БНР не мела права звярнуцца да іншых замежных краін з просьбай аб прызнанні свайго дзяржаўнасці? Ці ж беларускі народ не меў правоў на яе?

Па волі лёсу мне давялося ў 60-х гадах пекці праісці ў экспедыцыях па заходніх частках Смаленскай і Бранскай абласцей. На маё здзіўленне, у вёсках нават за Смаленскам гаварылі на беларускай мове. Так што этнічныя межы Беларусі неабавязкова супадаюць з цяперашнімі дзяржаўнымі. Між

іншым, справядлівасць межаў Беларусі, аб якіх заявіла БНР, пацвярджаюць рашэнні 1-га з'езда КП(б)Б, які адбыўся ў Смаленску 30—31 снежня 1918 года і аб'явіў стварэнне БССР. У раздзеле аб межах Беларускай рэспублікі сказана наступнае.

«1. Асноўным ядром Беларускай рэспублікі лічацца губерні: Мінская, Смаленская, Магілёўская, Віцебская і Гродзенская з часткамі прылеглах да іх мясцовасцей суседніх губерняў, населеных пераважна беларусамі. Такімі прызначаюцца частка Ковенскай губерні Нава-Аляксандраўскага павета, Вілейскага павета, частка Свінцянскага і Ашмянскага паветаў Віленскай губерні, Суражскай, Іглінскай, Старадубскай і Навазыбкаўскай паветаў Чарнігаўскай губерні. Са складу Смаленскай губерні могуць быць выключаны паветы: Гіацкі, Сычаўскі, Вяземскі і Юхнаўскі, а з Віцебскай губерні — часткі паветаў Дзвінскага, Рэжыцкага і Люцінскага».

У пункце 4 рашэння 1-га з'езда КП(б)Б да Смаленскай вобласці (тады раёна) аднесены раёны (тады падрэёны): «Смаленскі, Бельскі, Душаўшчынскі; Парэцкі (Дзямідаўскі), Дарагабужскі, Краснінскі і Рослаўскі (Зборнік «Камуністычная партыя Беларусі ў рэвалюцыйных і рашэннях з'ездаў і пленумаў ЦК», выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1973 г., т. 1, с. 19—20). Праўда, ужо ў другім выданні гэтага ж зборніка ў 1983 годзе

раздзел аб межах быў апушчаны.

Сказанае ў рашэннях 1-га з'езда КП(б)Б аб межах Беларусі супадае з даследаваннямі, апублікаванымі яшчэ ў 1882 годзе ў кнізе «Жывапісная Расія» (Айчына наша ў яе зямельным, гістарычным, племянным, эканамічным і бытвым значэнні; т. 3, частка першая, «Беларускае Палессе», с. 490).

Вяртаючыся да пытання «Ці была БНР рэальнасцю?», ісціна вымагае станоўчага адказу: так! І няма віны нашых продкаў у тым, што ў шматпакутную Беларусь без згоды яе народа ўводзілі войскі з Захаду і з Усходу. Можна меркаваць, што калі б не гэтыя абставіны, БНР магла быць рэальнасцю і цяпер. Але гісторыя распарэдзілася іначай. Таму і выходзіць трэба з існуючых рэальнасцей, імкнучыся да спакойнага ўсебаковага аналізу мінулага.

У інтарэсах усіх нас, нашага цяперашняга і будучага было б карысна даць магчымасць выклаці сваю думку аб БНР і людзям, якіх названыя газеты падазраюць у «спекуляцыі на недастаточнай осведомленнасці грамадзянскасці». Не для

распальвання страстей, а для разваг, параўнанняў і спакійных высноў. Жыць жа нам разам! З гэтага і трэба выходзіць. З гэтага выходзіць, відаць, і Вярхоўны Савет БССР, які прыняў 27 ліпеня 1990 г. дэкларацыю «Аб Дзяржаўным суверэнітэце БССР». У яе падмурак перайшоў многае з асноватворных ідэяў БНР.

Усё сказанае зусім не заклік да самаізаляцыі Беларусі, як і іншых рэспублік СССР, якія аб'явілі сваю дзяржаўную незалежнасць ці намераны гэта зрабіць. Патрэбна новая цывілізаваная еднасць, але, перш за ўсё, незалежных дэмакратычных дзяржаў-рэспублік. Кожная з іх павінна ўсенародна пацвярджаць сваё жаданне ўвайсці, з улікам рэгіянальных умоў, у Садружнасць народаў. Кожная з «сем'яў» гэтай садружнасці будзе сама шукаць шляхі ў лепшую будучыню з улікам дагаворных ці проста маральных абавязанасцей перад суседзямі.

А. САЛАМОНАУ,
доктар тэхнічных навук,
прафесар.
г. Мінск.

М. ЗАМСКИ: — Есць людзі, і іх ня мала, якія пачуўшы пра чарговы міжнацыянальны канфлікт, не прамінуць, каб не заўважыць са шматзначным выразам на твары, што вась раней такога не было, бо кожны бануся парушыць парадак, пайсці супраць улад. Не трэба быць вялікім аналітыкам, каб зразу мець, што нацыянальная варожасць — з'ява сапраўды пачварная — выпела не на пустым месцы, яна з'яўляецца наступствам антынароднай, крывадушнай нацыянальнай палітыкі, якую ажыццяўляў сталінскі таталітарны рэжым. Саюз наш ператварыўся ў казарму, дзе больш як сто народаў краіны былі прапісаны насуперак іх волі і жаданню. Так што нікога не павінна здзіўляць імкненне яго насельнікаў нарэшце запыць ва ўласным доме, зыходзячы са свайго разумення жыцця, дабрабыту, маральных наштоўнасцяў.

Фігуральна кажучы, ідэя ўзвядзення свайго ўласнага дома легла ў аснову Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце, прынятай Вярхоўным Саветам БССР. Пастулатамі Дэкларацыі рэспублікі, як я разумею, павінны кіравацца нашы прадстаўнікі і пры заключэнні Саюзнага дагавора. Я маю рацыю, Уладзімір Мікалаевіч?

У. ЗАБЛОЦКІ: — Так, свой дом, свая суверэнная дзяржава... Гэта мэта, да якой мы ідзем. Я не адкрыю Амерыкі, калі скажу, што СССР з самага пачатку свайго ўтварэння быў унітарнай, таталітарнай дзяржавай і дэклараваная Канстытуцыяй суверэнасць рэспублікі была чыстай фікцыяй. Сёння, дзякуючы палітычным пераменам у краіне, калючы дрот ужо не стрымлівае волю народаў да самастойнасці, самавызначэння, сапраўднай незалежнасці. Імкненне гэтае ператварылася, як цяпер кажучы, у парад рэспубліканскіх суверэнітэтаў. Сапраўды, усе нашы рэспублікі апошнім часам дэкларавалі сваю дзяржаўную суверэнасць.

— Нельга не заўважыць пры гэтым і выразнае жаданне рэспублік максімальна абмежаваць уладу Цэнтра, як нядаўна пісалася ў «Жомсомолне», «да так званай прэзідэнцкай зоны, якая знаходзіцца ў межах Садовага кальца сталіцы».

— Ну, гэта ўжо занадта... Але пытанні, звязаныя з заключэннем Саюзнага дагавора, узнікае шмат. Напрыклад, ці патрэбны наогул Саюз? А калі ён застаецца, дык ці будзе мець статус дзяржавы, ці з'явіцца суб'ектам міжнароднага права? Вы ж паглядзіце, кожная рэспубліка-дзяржава, зыходзячы са свайго суверэнітэту, змога ажыццяўляць знешнюю палітыку ў адпаведнасці са сваімі інтарэсамі, прышчыпамі...

— Сапраўды, ад імя каго тады на міжнароднай арэне будзе выступаць Саюз? Ад імя «Садовага кальца»?

— Яшчэ адзін аспект гэтай праблемы. Калі зыходзіць з таго, што суверэнныя рэспублікі змогуць у поўнай меры рэалізаваць сваю дзяржаўнасць, у тым ліку, як гаварылася вышэй, знешнюю палітыку, колькасць галасоў Саюза ў тым жа ААН рэзка ўзрастае.

— Ці пажадае сусветная супольнасць прызнаць новыя дзяржаўныя суб'екты?

— А што гэтаму можа перашкодзіць? Хіба мала за пасляваенныя гады з'явілася новых дзяржаў, якія ўсім прызнаны? Можа ўзнікнуць і такая праблема — ці змогуць дзяржавы, якія ўвойдуць у Саюз, праводзіць палітыку калектыўнай, а не блокавай беспякі, як зараз. Адным словам, пытанні пакуль што больш, чым адказаў. Ясна толькі больш-менш адно — Саюзны дагавор павінен прывесці да Саюза, створанага па прыняцце нацыянальна-дзяржаўнага ўладкавання, дзе будучы арганічна ўлічаны інтарэсы ўсіх дзяржаў, якія ў яго ўвойдуць.

— Сляпому бачна, што адной з самых важных прычын абвастрэння ў краіне міжнацыянальных адносін — яе катастрафічнае эканамічнае становішча. Відаць, рэспублікам трэба перш за ўсё брацца за вырашэнне эканамічных пытанняў.

— Я глыбока перакананы

што крызіс, у якім апынулася наша эканоміка, — вынік дрэннага, некампетэнтнага кіраўніцтва, зноў жа абумоўленага камандна-адміністрацыйнай сістэмай галоўным носьбітам якой з'яўляецца КПСС. І колькі б кампартыі ні дэкларавала апошнім часам сваё неўмяшальніцтва ў чыста эканамічныя гаспадарчыя справы, на самай справе такое, часцей за ўсё некампетэнтнае ўмяшальніцтва, ажыццяўляецца з ранейшым імпульсам.

3 народным дэпутатам БССР, членам беларускай дэлегацыі на перагаворах у Маскве аб заключэнні Саюзнага дагавора Уладзімірам ЗАБЛОЦКІМ гутарыць нарэспандэнт «Літаратуры і мастацтва» Міхась ЗАМСКІ

— Днямі паказвалі тэлесяжэт, прысвечаны прыезд першага сакратара ЦК Расійскай кампартыі Палазнова ў Ленінград і Ленінградскую вобласць. Трэба было назіраць, як гэты партыйны лідэр завіхаўся каля бульбаўборачнага камбайна, перабіраючы ў руках клубні. Глядзеў я на гэта, і патыкнула на мяне брызнейшым водарам. Колькі перабачыў я на сваім вяку раённага газетчыка тых партыйных дзеячаў, што з разумным выразам на твары давалі парады хлеббаробам, калі сяляц, калі жаць, чым карміць жывёлу...

— У выніку мы маем тое, што маем. Гэта пры вялікім багаты краіны, пры яе прыродных рэсурсах. Але якое б ты ні даў багачце дрэннаму гаспадару, усё ператворыцца ў глум. Паглядзіце, як мы рапараджаемся нашым бюджэтам. З 930 мільярдаў рублёў нацыянальнага даходу мы выдаткоўваем, напрыклад, на абарону 72 мільярды. Гэта на нашых афіцыйных дадзеных, па ацэнцы ж камісіі кангрэса ЗША — 240 мільярдаў, па некаторых іншых ацэнках замежных спецыялістаў выдаткі на абарону ў СССР складаюць 371 мільярд рублёў. І гэтая лічба, як я мяркую, найбольш рэальная. Або ўзяць такія факты. Дзе ж быць таму дабрабыту, калі толькі 14—16 працэнтаў вытворчых магутнасцей «працуюць» на выраб тавараў масавага ўжытку, астатнія 84—86 працэнтаў накіроўваюцца на «ўмацаванне магутнасці краіны». Гэта вялікія выдаткі, як я ўжо гаварыў, на армію, на няўключную меліярацыю, на праекты, накітавалі павароту паўночных рэк, БАМа, розных каналаў і да т.п. Мы хочам быць вялікай дзяржавай, але пакуль што мы вялікія толькі ў сэнсе тэрыторыі, імперскай палітыкі, страху, які наводзілі на нашых суседзяў. Вялікая краіна павінна пацвердзіць сваю вялікасць перш за ўсё высокім дабрабытам грамадзян. Канстытуцыя ЗША пачынаецца словамі: «Мы, народ Злучаных Штатаў Амерыкі...» У нас жа на першым месцы — дзяржава, інтарэсы, недатыкальнасць яе інстытутаў, кіруючай кагорты, народ жа — на апошнім месцы. У выніку, па многіх паказчыках узроўню жыцця мы плячэмся за слабаразвітымі краінамі. Па даходзе на душу насельніцтва — на 74 ці 76 месцы ў свеце. Тое самае па дзіцячай смяротнасці, працягласці жыцця і г.д. Вось такія дасягненні нашага рэальнага сацыялізму. Здавалася б, досыць. Але... Вось і нядаўна на пасяджэнні Прэзідыума Савета Міністраў СССР Рыжкоў і Абалкін па-ранейшаму дэкларавалі унітарную структуру, запрашалі зноў паэксперыментаваць з сацыялізмам. Маўляў, ранейшы сацыялізм быў блэгі, давайце пагуляем у другі. Як у тым анекдодзе пра старшыню калгаса, які загадаў эксперыментавач са стаўкам кароў, пакуль

уся жывёла не сканала. Калі яму пра гэта паведамілі, ён уздыхнуў: «Шкада, а ў мяне ж засталася яшчэ шмат новых ідэй».

Вось так будзем эксперыментавач з сацыялізмам, калі чалавечтва ўжо даўно праклала шлях да ўсеагульнага дабрабыту праз рыначныя адносіны.

— Як пішуць у цэнтральнай прэсе, выпрацаваны два планы пераходу на рынак. Адзін урадавай камісіяй на чале з Рыжковым і Абалкіным, другі — камісіяй

пад эгідай Гарбачова і Ельцына. Але, здаецца, аўтары гэтых дзвюх канцэпцый не могуць паміж сабой прыйсці да згоды.

— З-за таго, што Цэнтр паказаў у гэтых адносінах сваю некампетэнтнасць, а мо і нежаданне, бо пераходзіць на кардынальны новыя эканамічныя адносіны, рэспублікі самі сталі шукаць выйсце з гэтага, мякка кажучы, невясёлага становішча. Разумеюць, нас увесь час ураўнівалі, імкнуліся апрапіць у адну форму, прымушалі праводзіць эканамічную палітыку незалежна ад нацыянальных традыцый, жыццёвага побыту і г.д. Калі ж рэспублікі вызвалюцца ад путаў, якімі скаваны па нагах і руках, нехта ў новым Саюзе пойдзе хутчэй, стане багацейшы, чым іншыя.

Нам трэба выйсці на пэўны ўзровень развіцця ў межах агульнай эканамічнай прасторы, бо пакуль што мы яшчэ не можам канкураваць сваёй прадукцыяй на сусветным рынку. Хіба што сыравінай. Але ж не да твару сучаснай краіне глядаць толькі нафтай, газам, драўнінай, вугалем і да т.п.

— Вы кажаце пра вызваленне рэспублікі ад путаў. Але ж ёсць у нас сілы, якія бачаць у гэтым вызваленні пагрозу свайму ўладзе, сваім канандным структурам. Як нядаўна пісаў «ЛіМ» Васіль Быкаў: «...у сучасных умовах у Беларусі мананольнасць КПБ застаецца рэальнасцю, якую яна (КПБ) не збіраецца ўсур'ез парушаць». Дарэчы, у нашым беларускім парламенце кансерватары складаюць пераважную большасць.

— Усё не так проста, як здаецца на першы погляд. Усё-такі Дэкларацыя была прынята. І, дарэчы, калі можна так сказаць, «планка» суверэнітэту ў ёй узятая вышэй, чым у расійскай і ўкраінскай Дэкларацыях аб дзяржаўнай самастойнасці.

— Кансерватары здалі свае пазіцыі?

— Я б не сцвярджаў так катэгарычна, але і на дэпутатаў — прадстаўнікоў партыйнага і савецкага апаратаў, ветэранскіх арганізацый і нейкай ступені паўплывала, так сказаць, наваколнае асяроддзе. Работа па выпрацоўцы Дэкларацыі вялася атрымаць суверэнітэт, пачалі весці ці не адразу пасля выбараў, калі частка народных дэпутатаў аб'ядналася ў так званую Дэмакратычную плынь. Ідэя гэтая праходзіла і праз перадвыбарчыя праграмы многіх кандыдатаў у дэпутаты, у першую чаргу, прадстаўнікоў БНФ. Трэба сказаць, што спачатку прапанова абвясціць Беларусь незалежнай суверэннай дзяржавай выклікала ў некаторых кансерватыўных дэпутатаў самую негатыўную рэакцыю. Якіх толькі абвінавачванняў нам ні давалася тады пачуць

— і здраднікі, і антыкамуністы, і нацыяналісты... Пэўную змену ў настрой нашых апанентаў па дэпутаткім корпусе ўнесла вестка аб прыняцці Дэкларацыі аб незалежнасці расійскім і ўкраінскім парламентамі. Ход іх разваг, як я разумею, быў такі: значыць, гэтыя дэкларацыі атрымалі дазвол на самім версе, цяпер дазволена думаць не так, як дазвалялася думаць раней. А тут яшчэ Мікалай Іванавіч Дземянцей пабыў у Маскве на пасяджэнні Савета федэ-

рацы, дзе таксама быццам бы прымалі ідэю абвясчэння незалежнасці рэспублікі. У выніку ўсяго гэтага апаратная частка дэпутатаў вырашыла падтрымаць Дэкларацыю. Мо я трохі ўтрырую, але сутнасць справы такая. Прыняцце Дэкларацыі я лічу адной з самых значымых падзей у гісторыі Беларусі.

— Даводзіцца чуць галасы, што наша Дэкларацыя — гэта пакуль што папера, якая не мае канкрэтнага выхаду на практыку. Урэшце і сталінская канстытуцыя абвясціла незалежнасць рэспублік, свабоду сходаў, дэманстрацый і г.д. Але ўсе гэтыя «свабоды» нашталі не больш паперы, на якой яны былі надрукаваны.

— У самой Дэкларацыі закладзены механізм практычнага яе ажыццяўлення. Узяць хоць бы артыкул 12, у якім запісана, што ўсе законы, якія прымаюцца ў рэспубліцы, павінны адпавядаць Дэкларацыі. На яе аснове будзе прымацца і новая Канстытуцыя БССР. Дарэчы, перад самай нашай сённяшняй сустрэчай закончылася пасяджэнне членаў апазіцыі парламента, у якую ўваходзяць дэпутаты ад БНФ, а таксама дэпутаты, аб'яднаныя ў Дэмакратычны клуб.

— Калі не сапраўды, якія пытанні разглядае апазіцыя?

— Ніякага сакрэту мы са сваёй дзейнасці не робім. Абмяркоўваліся першыя крокі па рэалізацыі Дэкларацыі. Нам неабходна тэрмінова прыняць іяць вельмі важныя законы — аб уласнасці, аб зямлі і землекарыстанні, аб падаткаабкладанні, аб суверэнітэце, аб фінансава-банкаўскай сістэме. Усе гэтыя законы вельмі важныя. Узяць хоць бы Закон аб грамадзянстве. У Маскве ў час перагавораў аб выпрацоўцы Саюзнага дагавора Цэнтрам быў выкладзены такі пункт гледжання: кожная рэспубліка павінна забяспечваць усе правы ўсіх грамадзян СССР. Я заўважыў, што з такіх падыходам можна было пагадзіцца, калі ўсе мы былі пралетарыямі, не мелі ўласнасці. Сёння, калі, згодна з Дэкларацыяй, кожны грамадзянін рэспублікі мае права на зямельны надзел, мы, натуральна, не можам зрабіць гэта ў адносінах да ўсіх прыезджых. Скажам, з таго ж Узбекістана ці Малдавіі. Нагадалі мы прадстаўнікам Цэнтра і тое, што амаль ва ўсіх цывілізаваных краінах грамадзянства імгненна нікому не даюць. У адным месцы — праз тры гады, у другім — праз пяць і г.д.

— Ці моцна разыходзіліся на перагаворах аб саюзным дагаворы пазіцыі рэспублікі і Цэнтра?

— Па некаторых пытаннях я, напрыклад, трымаўся дыяметралява процілеглых пунктаў гледжання. Галоўнае імкненне Цэнтра, на мой погляд, заха-

ваць без змен існуючыя палітычныя і дзяржаўныя структуры, менавіта прэзідэнцкае праўленне, саюзныя міністэрствы і ведамствы, З'езд народных дэпутатаў і Вярхоўны Савет СССР, Пракуратура СССР, Камітэт народнага кантролю СССР і г.д. Ён таксама мае намер захаваць агульнасаюзную ўласнасць і атрымліваць ад яе непасрэдна прыбытак. Цэнтр непахісна стаіць за свае правы на міжнароднае супрацоўніцтва ў палітыцы і

Жыць у сваім ДОМЕ.

Нагзённыя радкі

Артур ВОЛЬСКИ

Выбар

А мы выбіраем.
Усё выбіраем.
Дасюль выбіраем —
між пенкам і раем.
Нас доля нявечыла,
нішчыла,
сенча,
Мы раем лічылі
сапраўднае пекла.
Мы верылі ў заклікі,
як у скрыжалі.
Мы верылі.
Верылі.

Не заўважалі,
што ў цемру дарога
вядзе ад парога.
Мы д'ябла самага
трымалі за бога.
Пад трубы,
што маршы

ўрачыстыя гралі,
мы судзілі і катаў
сабе выбіралі.
І славлілі судзілі
і славлілі катаў
пад рэха глухое
з глухіх Нурапатаў.
А сёння...

А сёння
мы зноў выбіраем.
і выбар — не просты:
між пенкам і раем.
Ды нехта
на самым пачатку высны
ішчэ не адолеў
зімовыя сны.
Ды нехта,

у варонні
паверыўшы граі,
нядаўняе пекла
прымае за рай.
Прачніцеся,
людзі!

Прачніцеся!
Годзе
з падступнай няпраўдаю
жыць нам у згодзе.
Агледзьцеся!
Голас падайце
за тое,
што самае ў свеце —
ад вену —
святное.

А я?
Я нанова
свой шлях вымяраю
і вольную волю
наверх выбіраю.
Я вольную волю
наверх выбіраю
сабе.

і нашчадкам,
і роднаму краю.

Сяргей ПАНІЗНИК

Кропка над «і»

«...Трэба, як кажучы, па-
ставіць кропку над «і» па
ўсіх кардынальных пы-
таннях цяперашняга эта-
пу перабудовы»
М. С. ГАРБАЧОУ.

Тыя, хто не гультаі, —
ставяць кропачкі над «і».
Касманаўты і сяляне,
малдаване і смаляне,
латышы, літоўцы, немцы
павыкідалі календы:
выйшлі на свае палі
ставіць кропачкі над «і».

Есць шчаслівыя краі,
хоць і не грашовыя...
Украінцы, ў вас над «і»
кропкі спаршывыя:
даве, неабыхавыя —
як зярняткі манавыя.
Мо іх воля і ўпасе:
стаўце кропкі вы — усё!

Над Расіяй бачу ззянне:
ставяць кропкі расіяне...
Над якою літарай?
— Клічкі ставім лідэру!
Стаўце і фазэнду
свайму прэзідэнту.

Беларусы, дзе сярнічкі?
Бо не кропкі ў вас, а знічкі.
Ад граматыкі
у класе
толька кална засталася.
Мяні знак — у дэфіцыце...
Вунь узаска у руцэ:
— Этых дачок учите
на панятном языці!

Каб раіліся раі,
стаўлю кропку я над «і»,
пад крывінку-кроплю —
бацькаву аглоблю:
хай сталяць
як ліх-та-ры
нашай праўды лі-та-ры!

Я думаю, значыць, жыву...
Р. ДЭКАРТ.

КАЛІ Я ГЛЯДЗЕУ па тэле-
візары сесію Вярхоўнага Савета
БССР, мяне не пакідала па-
чущэ нейкага горкага здзі-
лення: пераважная большасць
тут — сакратары райкомаў ды
абкомаў партыі, больш высокія
партыйныя чыны, іншыя намен-
клатурныя работнікі — усё тыя,
што доўгія гады неадчэпна сяд-
зелі на карку народа, беспар-
карана тузалі яго і давялі да

ІМШУЛЬСЫ

З ЗАПІСНОЙ КНІЖКІ

жабрацтва. Дык што, народ ізноў
захацеў трыццаць іх на сваіх
плячах, сам дабравольна
выбраў іх у свае абаронцы? Тут
хоцаша толькі голасна засмя-
яцца! Фармальна людзі і праў-
да быццам самі выбіралі ў бе-
ларускі парламент сваіх намен-
клатурных «дабрадзеяў». Але
ў тым і бяда, што толькі фар-
мальна! Па сутнасці ж зусім
наадварот: выбарчай кампаніяй
вельмі шчыра кіраваў партана-
рат, у руках якога былі адла-
джаныя за 70 з лішнім гадоў
неабмежаванага панавання ўсе
рычагі, усе механізмы, усе ніш
ўлады, усе бачныя і нябачныя
сродкі ўздзеяння на выбаршчы-
ка. Нават з нашай, падуладнай
ішчэ гэтаму партанарату прэ-
сы было відаць, на якія хітрыкі,
на якія махінацыі ішла намен-
клатура, каб пралезці ў вы-
шэйшы орган улады.

Ашуканствам лічы ўвядзен-
не ў выбарчы закон старым,
палкам наменклатурным Вяр-
хоўным Саветам права асобным
грамадскім арганізмам выбі-
раць суды сваіх прадстаўнікоў.
Праз гэтыя арганізацыі ў
беларускі парламент улілася
жахліва вялікая група (каля
пяцідзесяці чалавек!) старой,
ішчэ сталінскай закалкай гвар-
дыі камуністаў — самая кан-
серватыўная, самая агрэсіўная
частка ВС. Паглядзіце толькі,
якім маналітам выступаюць дэ-
путаты-ветэраны за старыя па-
радкі, як непрыхільна сустра-
каюць яны свежыя, нестандарт-
ныя прапановы, з якой непры-
язнасцю рэагуюць на здаровыя
галасы маладых, дэмакратычна
настроеных парламентарыяў, не
кажучы ўжо аб прадстаўніках
Беларускага народнага фронту
«Адраджэнне», ад якіх іх про-
ста трэсе. Калі тэлекамера вы-
хоплівала тую частку залы пас-
еджаніяў сесіі, дзе сядзяць
дэпутаты ад ветэранскай арга-
нізацыі, у мяне па целе пра-
бягалі дрыжкі: надта ж па-
добныя многія з іх на тых аб-
рачачаных кабінетных началь-
нікаў, якія гэтулькі папсавалі
людзям крыві, у голасе якіх
мне заўсёды чуўся метал, а ў
ваках бачыўся холад і абьяка-
ваць, начальнікаў, для якіх
мёртвае догма, шматок паперы,
сухая інструкцыя непараўналь-
на важная, чым жывы чалавек.
Цікава б было зазірнуць у іх
працоўныя кніжкі: ці не хава-
юцца за гэтым няпэўным уні-
версальным тэрмінам «ветэраны»
тыя ж самыя партанарат-
чыкі, былая кіраўнічая намен-
клатура, якую ізноў нечакана
пасадзілі на каня — памагчы ў
цяжкую хвіліну «дзеіням» яш-
чэ сёння «таварышам на зброі».

ЯК ВЯДОМА, лясчэй за ўсё
ехаць даўно прапанаванай
дарогай, добра ўезджанай калі-
най: сядзі сабе на возе ды па-
спайвай — конь і сам давядзе
цбе куды трэба. А як прака-
даць новую дарогу, першы раз
ехаць па цаліне? О, тут не па-

усё роўна будзе ехаць па інер-
цыі: хай будзе, што будзе! Ці
не тут — нарэнне кансерватыз-
му старых людзей, кансерва-
тызму, з якім ніяк не хочучы
мірыцца маладыя, поўныя сіл
і высокія памкненнія людзі?

ХТО НЕ ПМНІЦЬ, як у час
выбарчай кампаніі ахайвалі, аб-
лівалі брудам Зянона Пазняка
і іншых лідэраў БНФ, якія толькі
ні распускалі пра іх плёткі!
Нават з фашыстамі звязвалі,
падтасоўваючы факты, не
грэбуючы нічым не прыкрытай
хлуснёй. Толькі б ачарніць, толькі
б дыскрэдытаваць іх пер-
ед выбаршчыкамі! І вось чы-
таю ў «Комсомольской правде»
гутарку карэспандэнта з буйным
адказным работнікам КДБ ге-
нерал-маёрам А. Калугіным,
які на пытанне пра формы ра-
боты з палітычнымі праціўніка-
мі адказаў, што ў палітычнай
барачыбе органамі КДБ «в ход
можаць пускатся вельмі імею-
шыся арсенал, усё, што спо-
собна дыскрэдытаваць і опору-
чыць людзей, вядучых себя не
так, як кому-то бы хотелось».
А. Калугін пацвердзіў, што ў
КДБ існуе спецыяльнае пад-
раздзяленне, якое займаецца
«дыскрэдытацыяй асобных лю-
дей і арганізацый, распастро-
неннем анонімных лістовак,
ложных слухов...» Як дзіўна
усё тут супадае!

І УСЁ Ж НЕЯКІ не вельмі
прыемны асядак пакідае тое
месца ў кнізе Б. Ельцына «Спо-
ведзь на задданую тэму», дзе
аўтар дакарае М. Гарбачова,
што ён быццам бы «любіт
жыць красіва, роскошна, комфо-
ртна», што яму «памагае в
этым отношении супруга». «На-
верняка, — разважае Б. Ель-
цын, — в сытом, богатом, до-
вольном обществе это было бы
нормально и естественно, но
только не у нас, по крайней ме-
ре не сейчас...» Але давайце
падумаем: ці такі ўжо вялікі
грэх — прэзідэнту адной з
двюх звышдзяржаў жыць у
нормальных, хай нават у ра-
скошных умовах? Тым больш,
што заслугі М. Гарбачова перад
ўсімі намі, перад народамі Са-
вецкага Саюза — я не пабаю-
ся гэтага слова, найвялікшыя.
Гэта ж з яго імем звязана са-
ма вялікая наша завабна —
разнаволенне, якое, праўда,
ішчэ моцна тармозіць кансер-
ватыўныя сілы. Дзякуючы М.
Гарбачову мы, акрамя таго,
паставілі кропку на ганебнай,
злачыннай вайне супроць ні ў
чым не вінаватага афганскага
народа, вайне, якая штодзень
гэтулькі забірала ў нас мала-
дых жыццяў! А хіба без палі-
тыкі Гарбачова былі б магчы-
мыя нядаўнія ачышчальныя
рэвалюцыі ў так званай Усход-
няй Еўропе, што ў адначасе
змялі жорсткія антычалавечыя
тыраніі сталінскага ўзору, ад
якіх нельга было чакаць добра-
нікому? А колькі зрабіў Гарба-
чоў, каб зняць агромністую
міжнародную напружанасць,
перш за ўсё паміж Савецкім
Саюзам і ЗША, напружанасць,
якая магла б у любую хвіліну
выбухнуць супраць Везуві-
ем! Так, мусіць, і ў Гарбачова,
які ў кожнага чалавека, ёсць
свае памылкі, нейкія недахопы.
Але ўсе яны — мізэр у параў-
нанні з ягонымі заслугамі, якія
чамусьці многія забываюць. Ды
і тое, што Б. Ельцын свабодна
і беспаркарана можа крытыка-

ваць сёння прэзідэнта вялікай
дзяржавы, першага кіраўніка
партыі, — тансама важная за-
слуга М. Гарбачова. Зрэшты, усё
тыя даброты, якімі папікае яго
Ельцын, Гарбачоў апаціў і ў
прамым значэнні гэтага слова,
перадаўшы, як паведамілі га-
зеты, свае даволі унушальныя
ганарары за выдзеньня на
Захадзе кнігі на лясчэнне дзяцей,
на развіццё нашай культуры і
гаспадаркі.

І НА РАСІЙСКАЙ партыйнай
канферэнцыі-з'ездзе, і на апош-
нім з'ездзе КПСС не раз чуліся
гнеўныя, раздражнёныя галасы
супраць высокага кіраўніцтва,

Кастусь ЦВІРКА

са Геніюш, сённяшнія бескам-
рамісныя ваары за праўду, супра-
ць гарлахаў і цемрашалаў
Васіль Быкаў, Алякс Адамовіч,
Зянон Пазняк... А з сусветнай
гісторыі — Ісус Хрыстос, Пра-
метэй (нлважына, рэальныя іны
ці легендарныя), Джардана Бру-
на, Галілей, Жанна д'Арк,
Джордж Вашингтон, Гарыбаль-
дзі, дэкабрысты, Герцэн, Чар-
нышэўскі, Аляксандр Твардоў-
скі, Андрэй Сахараў, Аляксандр
Салжаніцын...

НЕ З ВЯСЕЛЫХ былі ў мя-
не ўражанні ад святкавання
150-х угодкаў Францішка Ба-
гушэвіча на яго радзіме — у
вёсцы Свіраны, што ўжо на
пяцідзесят з лішнім гадоў па
волі «бацькі народаў» апыну-
лася разам з Вільняй і ўсім так
званым Віленскім краем у скла-
дзе Літоўскай ССР.

У гэтым краі я пабываў двой-
чы. Першы раз яшчэ ў пачатку
70-х гадоў, калі вывучаў твораў
біяграфію Уладзіслава Сы-
ракомлі, другі — летась, ван-
друючы па Віленшчыне ў скла-
дзе экспедыцыі Дзяржаўнага
музея гісторыі беларускай лі-
таратуры. Першае, чым я цікаві-
ўся, — гэта мова насельнікаў
Віленшчыны, «тутэйшых», як
яны сябе гэтым яшчэ называ-
юць. У час гэтых паездак я ад-
крыў для сябе, што ва ўсіх вёс-
ках, у якіх давялося пабываць
— а пабываў я ў шмат якіх вёс-
ках і вёсках Віленскага і
Шальчынскага раёнаў, — людзі
гавораць на вельмі каларытнай
беларускай мове. У вольні блан-
кот я запісаў нямала вельмі ці-
кавых слоў і выразаў, якія так
і прасяца ў нашу літаратур-
ную мову. Прычым, людзі самі
прызнаюць, што яны гавораць
на-беларуску. Прызнаваюць
прызнаюць, але тым не
менш называюць сябе не бе-
ларусамі, а палікамі, а
дакладней, «палікамі». Яшчэ ў
першую маю паездку я панатаў-
ся ў васьмідзесяцігадовага Ба-
ляслава Антонавіча Раманю-
кага з Сыракомлевай Барэйкаў-
шчыны, які таксама гаварыў на-
беларуску, а называў сябе па-
лікам: з якіх канкрэтных мясцін
Польшчы ён і яго аднавяскоў-
цы перасяліліся сюды? На гэта
Баляслаў Антонавіч адказаў,
што ніхто ні адкуль не перася-
ляўся, што барэйкаўшчыны
жывуць на сваёй зямлі заўсё-
ды. Гэта ж сама адказвалі
мне і ў іншых вёсках Віленш-
чыны. Ды і з гісторыі вядома,
што ніякага масавага перася-
лення з Польшчы ў Віленскі
край ніколі не назіралася.
Больш таго, гэта забаранялася
законамі Вялікага княства Лі-
тоўскага. Адкуль жа ўзяліся та-
ды ў Віленскім краі палікі? На
гэта вельмі проста адказаў мне
ў Свіранах пажылы калгаснік
мясцовага калгаса «Іскра» Лю-
двік Марцінавіч Корвень: усіх
тутэйшых сялян «папісалі на
палікаў» пры Польшчы. Зма-
цаваць польскую свядомасць
дапамагла ім іхняя каталі-
цкасьць: у Беларусі здаўна скла-
лася чамусьці памылковая дум-
ка, што каталіцкая вера — гэта
польская вера, што католік
— гэта палік. Такія палікаў у
Віленскім краі сакратар Шаль-
чынскага райкома партыі Ч.
Высоцкі налічвае каля 270 ты-
сяч («Правда», 6 кастрычніка
1989 г.). Для іх паадкрывалі
ўсюды польскія школы, для іх
выходзяць на польскай мове
газеты...

І вось на згаданым Багушэ-
вічам свяце гляджу я выступ-
ленне тутэйшай мастацкай са-
мадзейнасці — пераважна
школьнікаў са Свіран, Ружоў-
наў, Меднік — родных мясцін
класіка беларускай літаратуры.
Але дарэмна чакаў я пачуць з
іх вуснаў хоць адно мясцовае,
беларускае слова, паучу тую
мову, што спрадвек гучала на
гэтай зямлі, мову іх бацькоў і
дзядоў. Калі яны выступалі, з
летняй эстрады гучала адна
толькі польская мова. Мала-
дзенькія вясковыя хлопцы, на
галовы якіх нехта ўздзеў ча-
тырохкутні чырвоныя канфе-
дэраткі і дзяўчынкі-школь-
ніцы, апранутыя кімсы ў яр-
кія польскія нацыянальныя
строі, фарсіста адстуквалі аб-
цасікамі толькі польскія тан-
цы, спявалі толькі польскія
песні.

Гэтак жа сама адказвалі
мне і ў іншых вёсках Віленш-
чыны. Ды і з гісторыі вядома,
што ніякага масавага перася-
лення з Польшчы ў Віленскі
край ніколі не назіралася.
Больш таго, гэта забаранялася
законамі Вялікага княства Лі-
тоўскага. Адкуль жа ўзяліся та-
ды ў Віленскім краі палікі? На
гэта вельмі проста адказаў мне
ў Свіранах пажылы калгаснік
мясцовага калгаса «Іскра» Лю-
двік Марцінавіч Корвень: усіх
тутэйшых сялян «папісалі на
палікаў» пры Польшчы. Зма-
цаваць польскую свядомасць
дапамагла ім іхняя каталі-
цкасьць: у Беларусі здаўна скла-
лася чамусьці памылковая дум-
ка, што каталіцкая вера — гэта
польская вера, што католік
— гэта палік. Такія палікаў у
Віленскім краі сакратар Шаль-
чынскага райкома партыі Ч.
Высоцкі налічвае каля 270 ты-
сяч («Правда», 6 кастрычніка
1989 г.). Для іх паадкрывалі
ўсюды польскія школы, для іх
выходзяць на польскай мове
газеты...

(Заканчэнне на стар. 11).

ТВОРЫ пра пакутныя гадзі ў лагерах маюць своеасаблівы статус у сучасным грамадскім жыцці. Права на іх аўтарства сёння застаецца за тымі, хто можа раскрыць тэму знутры. Лагерная тэма гэтым падобна да тэмы ваеннай. «Чалавек на вайне» — гэтая тэма ахоплівае ўсе новыя грані чалавечага існавання ў XX стагоддзі. Гадзі сталінізму — гэта шматгадовая вайна бюракратыі супраць свайго народа, у якой узброеным быў адзін бок — паслухмяны перад наменклатурай апарат. Рукі карных органаў ён чыніў расправу над зняволеным народам, спісваючы ў небыццё мільёны ахвяр. У зборніку вершаў С. Грахоўскага «І радасць, і боль», бадай, ці не ўпершыню ў нашай паэзіі выразна акрэслена сацыяльнае аблічча ветэрана гэтай перманентнай вайны:

— Снажыце, вы не ветэран вайны?
— Я ветэран пакутаў без віны,
І стаж мой — два дзесяцігоддзі.
Пакуль нарэшце не сназалі:

«Годзе!
Ты заробіў ударнай працаю
На волю «дэмабілізацыю»
І дымак за калючым дротам,
Не ный і паслухмяным будзь,
А што было, пра ўсё забудзь,
Дзе быў, не гавары ні слова,
Бо трапіш зноў сюды нанова».

Не адразу загаварылі пра перажытае ў лагерах пісьменнікі, рэабілітаваныя ў другой палове п'яцідзясятых гадоў. Прайшлі дзесяцігоддзі, перш чым з'явіліся ўспаміны ветэранаў «пакуты без віны». Ацаніць іх па-сапраўднаму зможа той, хто зведаў у турмах голад, холад, катаванні, пагарду, здэк, перажыў пошасці. Зразумела, што размову пра лагерную мемуарыстыку нельга звесці на традыцыйныя сцэжкі рэцэнзавання з заўвагамі пра адзінства формы і зместу, вартасці ці хібы кампазіцыі, стылю і г. д. Грамадская жыццяздзейнасць твораў пра ГУЛАГ залежыць не ад узлёту аўтарскай фантазіі, а ад дакладнага ўзнаўлення перажытага.

У кнігу С. Грахоўскага «Сповідзь» увайшлі аповесці «Зона маўчання» і «Такія сінія снягі». Пасля першай аповесці ідзе нізка вершаў «Вечная памяць», пасля другой — «Развітанне». Вершы нібы робяць абагульненне, фіксуюць працэс спасціжэння рэчаіснасці, арганізаванай насуперак нармальнай логіцы чалавечага існавання.

С. Грахоўскі — перш за ўсё лірык, і аповесці «Зона маўчання» і «Такія сінія снягі» трэба разглядаць з улікам гэ-

Сяргей Грахоўскі. Сповідзь. Аповесці і вершы. Мінск. «Мастацкая літаратура», 1990.

тай асаблівасці аўтарскага таленту. Лірычная проза С. Грахоўскага разам з паэтычнымі яго радкамі фіксуе не толькі сцэны з жыцця на этапах, але і этапы духоўнага вызвалення свядомасці з чэпкіх кіпцюроў утапічнага мыслення з яго наркатычным самазадавальненнем. Тыпалагічна сённяшняе мемуарыстыка далучаецца да той нацыянальнай плебейскай традыцыі, што складалася ў Беларусі ў часы барока, калі пісаліся дыярышы — дзённікі блукан-

вая» гаспадарка. Ліквідацыя лагера для камандна-бюракратычнай сістэмы з'яўляецца пачаткам яе канца. Лагернікі таму і прадугледжаны, што ён «ператвораны ў бяспраўную і бяскоўную рабскую, у звычайнае цягло, у якога няма нават арыштанцкіх правоў». Аўтар «Зоны маўчання» мог у гэтым пераконвацца штохвілінна на працягу дзесяці год лагернага жыцця і доўгіх год ссылак. «Сядзелі некалі, — чытаем у споведзі, — засуджаныя ў

туль і лозунг: «Усе сілы на выкананне!» А потым на перавыкананне. У лагеры ён гучыць у сваёй аголенай сутнасці. «Па трупах пайду, а план выканаю», — так заканчвае свае заклікі да ўдарнай працы начальнік Бойчанка. Слова ў яго не разыходзіцца са справай: «І выконваў па кубаметрах драўніны і трупаў». Зразумела, да пэўнага часу: пакулы ў руках улада і сыравіна — тайга на брусы і балванкі і чалавечы матэрыял на трупы. Формула

заледзянелую зямлю. За тыдзень хлевушок набіваецца пад столь. Парадкуючы, Лясер ходзіць па голых трупах у гумовых ботах, яны рыпюць і слізгаюць на зайнелай скуры, трашчаць косякі, санітар вядзе апошні перапіс нявольнікаў...»

Па-свойску абыходзілася з мёртвымі і Нюрка Пінчанка, якая мела абавязак вывозіць мертваю з зоны. У час завірухі яна іх пастроіла ў лесе, нібы брыгаду: «Пакласці — снег замяце, не знойдзеш. Пачала ставіць, а яны пруткія, як калы, і звіяньце нібы шклянныя. Паглядзела — добра стаяць. Разварнулася па астатніх. І гэтых паставіла ў другі рад. Зірнула, ну, дальбог, брыгада. Дваццаць сёмага, таго Салавейчыка, што на балаляйцы іграў, спераду за брыгадзіра паставіла... Вам усё не хапае рабскіх, вась і падкінула брыгаду».

З абрывістых, але дакладных замалёвак у «Сповідзі» вырываецца карціна лагернага быцця-смерці, вобраз сучаснага калектыўнага рабаўладальніка. Ад сваіх папярэднікаў ён адрозніваецца тым, што не зацікаўлены ў зберажэнні рабскіх; яму яе не трэба было ні заваёўваць, ні купляць, ні вывозіць з Афрыкі. Ад клопатаў яго вызваліла даведзеная да абсалюту нацыяналізацыя і манополія на ўсё, што створана ў краіне прыродай, розумам і рукамі чалавека. Намаганні каманднай касты зводзіцца да аднаго: браць і браць. Камандная каста не хоча і не можа чакаць міласці ад прыроды ці лесе. Добра б было, зразумела, праціць праз браму неўміручасці, але чалавек з наменклатуры ведае, што будучыня ў яго ненадзейнае. Яму трэба браць усё ад імгнення. «Давай, давай!» — вась, бадай, ці не адзіны нязменны лозунг удакладанай у прыстасавальніцтве партакратыі. «Не задерживай, давай», лейтматыў афіцыйна дазволенай лірыкі мінулых дзесяцігоддзяў. «Давай! Давай! Варушыся веселей!» — гэта ўжо рэфрэн з лагернага быту. «О, гэтае «давай», яно дзень у дзень, ад пад'ёму да адбою, да вызвалення або да магілы, як бізун хвошча кожнага лагерніка», — успамінае С. Грахоўскі. Артадаскальны «новозы» лагерных лідэраў даведзены ў сэнсе эканоміі сродкаў да абсалюту. «Давай» і маюкі — «асноўныя слоўны запас любога лагернага начальніка. Варта іх засвоіць, і можаш кіраваць чым захочаш». Тым не менш нават у турме сістэма не можа абысціся без аздобы. Засвоішы некалькі штампав з

Са шляхоў крывавых-дымных...

няў па пакутах. У XIX — пачатку XX ст. яны набылі форму хронікаў, у якіх зафіксаваны шляхі станаўлення нацыянальнага інтэлігента — у перспектыве нацыянальнага героя. Сучасная проза, у тым ліку і мемуарыстыка, можа, такім чынам, выкарыстаць багатыя здабыткі папярэдняга мастацкага даследавання эпохі, каб зняць касметычны покрыв «сацыялістычных каштоўнасцей» з розных форм сучаснага рабства. Асабліва роля тут належыць успамінам, напісаным сумленнай рукой. Проза С. Грахоўскага якраз і адносіцца да такіх твораў. Мемуары пісьменніка напісаны без прэтэнзій на глабальнае абагульненне, але ўзноўлены ў іх факты рэчаіснасці паўстаюць не як прыватныя «недахопы» ці «памылкі» — праз іх бачыцца характар жыццяздзейнага бюракратычнага імперыі. Яна жыве тады, калі пажырае сваіх дзяцей, найперш тых, што аднесены да касты недатыкальных — «ворагаў народа».

Бюракратыя не можа існаваць, не ствараючы тэрыторыю псіхалагічнага і сацыяльнага напружання, без надзвычайнага становішча, без сістэмы лагернага рабства. Лагеры, зразумела, могуць быць з рознымі рэжымамі, але ва ўсіх лагерах ёсць адна агульная рыса: чалавек сабою не распраджаецца, ён належыць верхнім слаям камандна-размеркавальнай сістэмы. На гэтым валоданні і трымаецца нейкі час «плана-

камеры на салдацкім пайку, чыталі кніжкі, вучылі мовы, пісалі трактаты, раманы, як Чарнышэўскі, або паэмы, як Колас — «Новую зямлю», Марозаў і Засулія пісалі ўспаміны і філасофскія даследаванні. Дабрачынны таварыствы пасылалі ім перадачы і грошы, ніхто не меў права іх абразіць, назваць на «ты». Так магло быць у турмах да стварэння на зямлі прымусоў утопіі. На практыцы рай, калі ў яго заганыць дубінай, становіцца антыутопіяй, у якой дзейнічае закон спустошання. Заснавальнікі антыутопіі добра разумеюць, што іхні рай прыгожы толькі на паперы, а на справе дзяржаўныя структуры страцілі сваё прававое прызначэнне і сталі апаратам гвалтавання. Заснавальнікі утопіі адчуваюць, што яны вывелі народ за межы рэальных гістарычных магчымасцей, і таму гістарычны час нешта значыць толькі ў форме недасягальнай «светлай будучыні». Минулае перакрэсліваецца, а сучаснасць прыносіцца ў ахвяру ўсё той жа недасяжнай «светлай будучыні». Яе фантом аздоблены прыгожай хлуснёй. Наменклатурае кіраўніцтва ведае, што ў антыутопіі на справе існуе толькі бачнасць «непарушнага адзінства» і «класавай аднароднасці», што шанец дае толькі імгненне, наступнага ўжо можа не быць. Адгэтуль вынікае і мэта: не ўпусціць! Кожнае імгненне — барацьба за свой шанец, за сваю зверхнасць. Адгэ-

«ўсе сілы на...» зручная і тым, што яна падразумывае і «ўсе сродкі». У ахвяру імгненнай выгады наменклатурае кіраўніцтва не спыняецца перад пагрозай поўнага спустошання галоўных рэсурсаў — духоўных сіл асобы. Сабраныя ў лагер людзі — гэта дармовыя рабы, бясплатны матэрыял, з якога фарміруюцца «этапы, этапы, этапы...» «Колькі іх прыбывала на май памылі! Вялікія і малыя, грузінскія і малдаўскія, вайсковыя і цивільныя, знікалі, як дым, як снег пад дажджом. Прыходзілі сваімі нагамі, — вывозілі патаемна начамі шкідлы былых вучоных, чыгуначнікаў, ветэрынараў, паэтаў, карабелаў, непісьменных у зрэбніках «тракцыстаў», жонак «ворагаў народа». Былі яшчэ і этапы «з таго свету» — са знясіленага блакадай Ленінграда, этапы «ўказнікаў» — падлеткаў «з палахлівымі і галоднымі пагледзімі», — што трапілі пад указ за спазненне на працу ці пропуск заняткаў у рамесным вучылішчы. Галодныя, выпаласканыя паносам, абмарожаныя, даведзены да пелагры лагернікі разлагаліся жывымі, пачыналі гнісці. «Да дыму і чаду ў барак дамешваўся смурод гнілой чалавечыны. Спалі на нарах побач з нябожчыкамі, каб спажаць іхнюю лыжку баланды. Лагерны дзень пачынаўся з таго, што санітар звозіў мёртвых у так званы морт — дашчаны хлевушок: «Мёртвых расстаўляе каля сцен, свежых кладзе на

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

Друкуючы ў свой час артыкул А. Залескага «Заганы шматтомнага выдання», мы ўсведзілі, што аўтар не ва ўсім мае рацыю, што ў нацяжкіх пазнак крытычная «ўстаноўка» з яго боку. І таму мы не здзівіліся, што ёсць наву-

коўцы, якія не падзяляюць такой ацэнкі «шматтомнага выдання», маюць свой погляд як на вартасці, так і на недахопы яго. Сярод іх і А. Мальдзіс, нататкі якога мы сёння змяшчаем.

западозрыў разведчыкаў у супрацоўніцтве з гітлераўскімі акупантамі. Удакладненне, вядома ж, слухнае. Але зрабі яго год пянаццаць — дзесяць назад, калі рыхтавалася выданне, скажы тады, што свае парасстрэльвалі сваіх, калі здымалася з выдання (мяркую па макету брэскага тома) куды больш нявінна, калі на валаску вісела ўсё выданне ўвогуле...

царкву, а ноччу да яе падгоняць трактар — і раніцай няма ўжо чаго абмяраць). Нарэшце, замяніла артадаксальным ідэалагам, які на абмеркаванні пагрозыла патрабавалі скараціць да мінімуму «Опіум». Калектыў выдання, найперш В. Б. Караткевіч, якая была душой калектыўу (а за ёй стаяў Уладзімір Караткевіч, які сам паціху распрацоўваў канцэпцыю выдання і паціху, праз жонку, прасоўваў яе, сам ездзіў у экспедыцыі), балюча перажываў гэтыя гучныя абвінавачванні, але ўсё роўна працягваў сваю святочную справу.

І вась запознены вынік (запознены, бо выхад першых тамоў свядома тармазіўся). Беларускі «Збор помнікаў» выйшаў першым у краіне і цяпер служыць узорам (няхай і недасканалым) для РСФСР і другіх рэспублік; цяпер да нас прыязджаюць, каб павучыцца метадычна, Ужо сама падрыхтоўка выдання дазволіла зберагчы ад знішчэння дзесяткі помнікаў гісторыі і культуры — і за адно гэта яно заслугоўвае нашай удзячнасці. Урэшце, мы маем шматтомныя даведнікі, патрэбныя пры самых розных акалічнасцях. Не ведаю, як хто, але я асабіста карыстаюся ім даволі часта. І часам наткаюся на прагалы (пра іх ужо слухна пісаў Н. Гілевіч), на памылкі. Але тут жа лаўлю сябе на «грэшнай» дум-

Негістарычна, тэндэнцыйна

Ужо пры першым чытанні артыкул доктара гістарычных навук А. Залескага «Заганы шматтомнага выдання» («Літаратура і мастацтва», 20 ліпеня г. г.) выклікаў у мяне дваістыя пачуцці. Аўтар нібыта правільна ставіць пытанне пра тое, што ў васьмітомным энцыклапедычным выданні «Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» нагавата прыватных памылак, асабліва — у асвятленні «ўсёнароднай барацьбы ў тыле гітлераўскіх акупантаў», і на гэтай падставе фактычна закрэслівае ўсё выданне — маўляў, яно «не атрымалася». Але ж, з другога боку, А. Залескі сам сцвярджае, што калектыў выдання «правёў вялікую работу па выяўленні і даследаванні помнікаў, выкарыстаў шматлікія архіўныя, літаратурныя крыніцы, а таксама матэрыялы, сабраныя ў час экспедыцый», што ўся праца — «новы крок у вучэбнай гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі».

Супярэчліваць аўтарскай пазіцыі відавочна: як жа выданне «не атрымалася», калі яно ўяўляе сабой «новы крок»? І ці можна з прыватнасцей рабіць такія абагульненні? Бо ад прыватных памылак ніхто не застрахаваны (вядома, лепш, каб іх не было). Вунь і А. Залескі піша, што Барысаў і Вілейка належыць да... Пінскай вобласці, паказанай у неіснуючым пінскім томе... Але ж, зыходзячы толькі з гэтага, я не магу закрэсліць увесь артыкул, сказаць, што ён «не атрымаўся».

Паколькі я добра ведаю, як пачынаўся «Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі», з якімі наймавернымі цяжкасцямі ён у «застойны» перыяд рыхтаваўся, якія перашкоды ставіліся, паколькі я сам напісаў не адзін дзесятка артыкулаў для гэтага выдання (з іх добрыя дзесяткі быў зняты), то прыняў артыкул А. Залескага, як кажуць, блізка да сэрца.

Сапраўды: «атрымалася» ці «не атрымалася»? Былі падставы вылучаць выданне на высокую прэмію ці не? Гэтыя сумненні не давалі мне спакою, і я перачытваў знішчальны артыкул зноў і зноў, імкнучыся разабрацца, што ж у ім мяне не задавальняе, што выклікае трывогу.

І нарэшце зразумеў: у артыкуле доктара гістарычных навук мяне не задавальняе агістарычнасць прэтэнзій. Да выдання, падрыхтаванага ў застойны час, прад'яўляюцца патрабаванні, ажыццяўлямыя толькі сёння. Прывяду толькі адзін прыклад з многіх. Аўтар папракае калектыў выдання ў тым, што гавораць пра помнік разведчыкам у Заслаўі, нічога не сказаў, якім чынам загінулі чацвёрта мінчан, што дапамагалі тым разведчыкам. І тут жа ўдакладняе: «Іх расстрэлялі ў партызанскай брыгадзе «Штурмавая» па загаду яе камандзіра Б. М. Лунына, які беспадэйна

афіцыйнай хлусні, можна і ў турме выбіцца ў ідэалогіі. Злодзей Малаканаў стаў, напрыклад, выхавальнікам, засвоіўшы наменклатурны набор новазасуджэных штампамі: «Родіне нужен лес для великих строек социализма, наш долг — дать его Стране Советов, оправдать доверие партии Ленина-Сталина, сохранившей вам жизнь, чтобы вы исправились, перевоспитались и стали честными гражданами нашей самой счастливой в мире страны».

Малаканаў штораціцы пасля свайго «сакафісту» выводзіў лагераў на лес пад гукі мелодыі «Утро красит нежным светом стены древнего Кремля». Пад гэтую ж музыку стралкі папярэджвалі: «Шаг вправо, шаг влево... стреляю без предупреждения». Будзёнаўка, новенькі бушлат, зграбныя валёнкі з падкасанымі халюўкамі, асобная кабіна, прынесены дзівальныя абед — такія выгоды меў з «новоязу» Малаканаў.

Лагерныя мемуары незалежна ад волі аўтара паглыбляюць турэмныя матывы Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш., Якуба Коласа. Чытаючы іх, міжволі ўспамінаеш славетную «Палату № 6» А. Чэхава. Логіка расчалавечання ў лагерах даведзена да свайго вышэйшага абсурду, які не заўсёды прадбачылі класікі, — да людаедства. Зрэшты, яно сустракалася па абодва бакі лагернага дроту. З «году вялікага пералому» пачынаўся голад у многіх вёсках Расіі і Украіны. Смерць выхоўвала цэлыя вёскі. Некалькі старонак у «Сповідзі» прысвечана Марыі Дарошчы з такой вёскі. Яна з'ехала сваё дзіця. У лагерах былі і іншыя жанчыны, асуджаныя па гэтым жа артыкуле. А тое, што ў нябожчыкаў у лагерным «моргу» часта былі выразаны кавалкі цела, — гэта ўжо як бы і не лічылася адхіленнем ад норм.

Рэпрэсіі культаўскага часу абясцэнлілі чалавечы існаванне не толькі ў лагерах, У. Шубкін у артыкуле «Цяжкае развітанне» («Новый мир», 1989, № 4) прыводзіць дадзеныя амерыканскіх дэмографіаў Барбары А. Андэрсан і Брайна Сільвера аб выніках адной з дэмаграфічных катастроф у СССР. Паводле іхніх падлікаў, з 1926 па 1939 год загінула ад 16 да 26 мільянаў чалавек.

Заснаваная на ідэалогіі абясцэнвання агульначалавечы і нацыянальных каштоўнасцей сістэма святкавала трыумф, але ў самой урачыстасці быў закладзены пачатак канца: сістэма не мае самаадданага рыцараў. Галоўныя механікі фабрыкі смерці, работнікі следчых

органаў, суда і пракуратуры, дайшы, выконваючы планавыя заданні, да крайняга маральнага рэлятывізму. Сярод іх «высокі з шэрым тварам і цёмнымі кругамі пад вачыма» следчы Даўгаленка, «маленькі ў скураным паліце, з авечым профілем начальнік сакрэтна-палітычнага аддзела Шліфенсон», «дробненькі чарныя старшыня з невыразным тварам» Карпін. Апошняму ў кнізе прысвечаны асобны верш:

А вы ізноў судзілі
Сумленных без віны, —
Начальству дагадзілі,
Каб гінулі яны
У сцюжы на павале,
У змроку немацы,
На Волга-Дон канале,
У шахтах Варкуты.
А вы, нічым не мечаны,
Звычайны едачок,
Скажыце, чалавечынай
Не пахне балычок?
І не хавайце вочы,
Відаць, хто вы такі...
Скажыце, вас уночы
Не будзяць мерцякі?
(«Майму судзію»)

Катам спіска спакойна, крывавыя хлопчыкі ім не сняцца. Яны па-свойму запаўняюць духоўны вакуум. «Заўсёды на лёгкім падпітку», начальнік лагера Вахонін, які з твару «нагадаваў партрэта Паўла I — кірпаты, з пукатымі вачыма і адвіслымі шчокамі», любіў дзела забаўныя цкаваць на вахце знясіленых зэкаў аўчаркаю, весела хвастаць іх бізюном». Пра пакаянне тут размовы не можа быць. Не да пакаяння, калі трэба быць пільным: заведзены канвеер пажыраў і тых, хто яго раскруціў. Знішчаліся разбэшчаныя даносчыкі, узагароджаныя «за адданую працу па барацьбе з ворагамі народа» следчыя трапілі ў тэраў па падвалы, у якіх па іхнім загадзе катавалі нявінны ахвяр.

Змест апавесці «Такія сінія снягі» пераконвае ў тым, што заведзеная фабрыка смерці не спыняецца нават тады, калі галоўны тэхнолагі сыходзяць у нябыт. Рэабілітаваныя лагернікі, з якіх у 1947 г. была знята судзімасць, у хуткім часе адчувалі, што кола звужаецца. 1948 г. С. Грахоўскі быў зноў арыштаваны. У часе вобшыку маёр Ушакоў і капітан Шаўцоў цікаваліся: «Где вы прычте белорусские книги?». Судзіць не было за што, але «особое совещание» вынесла прысуд: «І я другім паваротам пайшоў асвойваць нары, падлогі пад імі, дэкамеры, кар'еры мінскіх, маскоўскай, куйбышаўскай, челябінскай і нывасібірскай турмаў». Затым пайшлі гады ссылак — гады афіцыйнай пагарды да сумленнага чалавека, яко сям'я. Апавесць «Такія сінія снягі» раскрывае трагедыю асобы, без віны асуджанай на

знікненне ў знямай прасторы чужыны.

Доўгі час сінія колер у беларускай паэзіі быў сімвалам бацькаўшчыны, яе красы, знака этнічнага адзінства. Сёння ж замест вобразаў сіняга васілька, сініх касачоў, замест «сіняга сіняга» Беларусі ўсё часцей сустракаюцца вобразы мёртвай марознай сіні:

І толькі бягуць па небе аблони,
І толькі імчыць кудысьці месца
Сіні людзі,
А ў ім сядзяць сінія людзі.
(Алесь Рэзанаў,
«Сінія людзі»)

Аповесць «Такія сінія снягі» мае падзагаловак «Успаміны майго двайніка — знак таго, што пісьменнік імкнецца да абагульнення пэўных псіхалагічных працэсаў, да спасціжэння ўрокаў дваццацігадовага знаходжання ў няволі. «Да арышту, — гаворыцца ў апавесці «Зона маўчання», — я веру ў кожнаму лозунгу, кожнаму друкаванаму і афіцыйнаму слову, быў узорам бяздумнага «патрыятызму», згаджаўся, што ў нас усё перадавое, разумнае і неабходнае» Заснаваную на рэпрэсіях сістэму ўслаўляў літаратурны акафіст на працягу дзесяцігоддзяў. Таталітарны рэжым адабраў у асобы права на які-небудзь выбар, на крытычнае мысленне. Мемуары С. Грахоўскага адлюстроўваюць працэс аздараўлення псіхікі народа, вяртання асобы да свайго сутнасці, да крытычнай самаацэнкі:

Мы як умелі, так хлусілі
Пра новы ўзлёт увышыню
І па раданых наслі
Сваю дзякурную хлусню.

Нягоднікам складалі гімны,
Зладзеўу славілі ў свой час,
А шлях ужо крывава-дымны
Быў накіраваны для нас.

Навейшыя творы С. Грахоўскага, у якіх аўтар уздымаецца да шырокіх абагульненняў, адлюстроўваюць працэс пераадолення дэфармацыі нацыянальнага характару. У прысвечаным З. Пазняку вершы «Дэмакратыя» гучыць голас чалавека, які не хоча і не можа жыць «з кляпам у роце»:

Іх нямала яшчэ на пасадах,
Бо найўкол сваікі і радны,
Задаволеных, сытых і радых,
Што вартушкамі верцяць
штодня.

За галаснасць, за праўду
з сумленнем
Даранкі анічога няма,
Не паставім хлусню на малені—
Дэмакратыя ўкленчыце сама.

Змешчаныя ў кнізе «Сповідзь» вершы замацоўваюць канчатковы вынік перажывання і асэнсавання змарнаваных сталінішчынаю гадоў і спадзяванняў. Скарга і споведзь «ветэрана пакутаў без віны» сталі тым, чым яны і павінны быць: сведчаннем ахвяр на судзе гісторыі. Аляксей РАГУЛЯ.

цы, што — калі ўлічыць тагачасны ўмовы, тагачасны (ды і сённяшні) недахоп кваліфікаваных кадраў — іх магло б быць куды больш...

Перачытаючы артыкул А. Залескага, выразае бачыш яго зададзенасць. Вось аўтар папракае калектыву выдання ў тым, што біяграфіі многіх дзяржаўных дзеячў, вучоных, пісьменнікаў атрымаліся тэкстуальна блізкімі да біяграфій, змешчаных у іншых энцыклапедычных даведніках. Але ж скажыце, калі ласка, што трэба было рабіць таму ж аўтарскаму калектыву: прыдумваць заслужанаму чалавеку іншую біяграфію? Пісаць, што ён вучыўся ў іншым месцы, працаваў на іншай пасадзе?! Супадзенні тут непазбежны і агаварыць іх было немагчыма, паколькі ў адным энцыклапедычным даведніку не прынята спасылка на іншы энцыклапедычны даведнік... Або А. Залескаму не падабаецца, што ў «Зборніку» даюцца вызначэнні тыпу: «помнік неаготыкі», «помнік неакласіцызму» і г. д.— маўляў, незразумела, чаму той або іншы будынак адносіцца да пэўнага стылю. Але ж, хочацца запярэчыць, не маглі аўтары артыкулаў у кожным выпадку зноў і зноў паўтараць, што сабой уяўляе той ці іншы архітэктурны стыль. Зрэшты, гэта і так павінна быць вядома кожнаму аду-

каванаму чалавеку... Або яшчэ прыклад тэндэнцыйнасці: занадта «прыгожыя карцінкі-ілюстрацыі». Гледзячы на іх, чытаючы артыкулы «Збору», «можа скласціся ўражанне, што ў данай справе ўсё тут добра». На першы погляд, аўтар мае рацыю: сапраўды многія помнікі сёння разбураны, маюць непрыглядны выгляд, сапраўды іх здымкі старанна падабраны, адрэтушаваны. Але ж, як гісторык, А. Залескі не можа не ведаць, што ўсё гэта рабілася па камандзе зверху, каб скрыць сапраўднае, жалілае становішча. Дык навошта ж ставіць у віну калектыву тое, што з'яўлялася яго (ды і ўсеагульнай) бядой?!

Або яшчэ апошняе (пералік нацяжак можна было б доўжыць). А. Залескі пратэстуе супраць таго, што «ў лік спарборнікаў на прэмію» неабгрунтавана ўключана прозвішча загадчыцы рэдакцыі энцыклапедычнага выдавецтва С. Самуэль. Маўляў, у «Зборніку» няма ніводнага артыкула, падпісанага яе прозвішчам, а ў той жа час «у спіс на прэмію не ўключаны некаторыя аўтары шматлікіх артыкулаў»... Не ведаю, хто тут маецца на ўвазе. Можа, сам А. Залескі, можа, такія аўтары «шматлікіх артыкулаў», як я. Але са свайго боку магу з усёй станоўчасцю засведчыць, што мой уклад у падрыхтоўку і вы-

данне «Збору помнікаў» у старт меншы, чым уклад С. Самуэль. Бо яна (і гэта не можа быць невядома А. Залескаму) як загадчыца кантрольнай рэдакцыі разам з калектывам працоўвала прынцыпы выдання, уніфікацыі яго артыкулаў. Яна ў свой час ратавала яго.

Есць, вядома, мясціны, дзе я пагаджаюся з А. Залескім. Да прыкладу, калектыву выдання трэба было праявіць паслядоўнасць: або даваць усе памятна-мясціны (месцы нараджэння), не адзначаныя мемарыяльнымі знакамі, або не даваць ніводнага, пакінуўшы іх для спецыяльнага даведчнага выдання «Памятныя мясціны Беларусі» (патрэба ў такім выданні даўно відочная).

Аднак у цэлым пасля артыкула «Заганы шматомнага выдання» я застаўся ў горкім одуме. Ну чаму гэта нам, беларусам, накіравана такая нацыянальная закампліксаванасць?! Здарылася незвычайнае. Бо рэдка, вельмі рэдка нам удаецца ўперад выйсці, паказаць у нечым, няхай не бездакорны, прыклад іншым (быў яшчэ выпадак: шматомны збор «Беларуская народная творчасць»). Здавалася б, толькі радавацца! Дык жа не, з такой жа радасцю, не грэбуючы нацяжакімі, даказваем: «Не атрымалася!» Нібыта і быў «крок», і не было яго... Адам МАЛЬДЗІС.

ГОДНАМУ АБИТУРИЕНТУ — ГОДНЫ ШЛЯХ

Заўвагі на паях даведніка для паступаючых у ВНУ
БССР у 1990 годзе па беларускай і рускай
літаратуры

Сёння мы шмат гаворым, але на жаль, мала што робім па радыкальнай гуманізацыі навучання, па вызваленні яго ад тэхнакратызму і заарганізаванасці. Ва ўсіх праблемах навучання на першы план вылучаецца выхаванне духоўнасці праз навучанне: годнасці, сумлення, гонару, павагі да чалавека. Гэтыя галоўныя каштоўнасці арыентацыі асоба атрымлівае ў першую чаргу праз літаратуру.

Справа не толькі ў тым, што выкладанне літаратуры ў школе і ў ВНУ патрабуе паляпшэння і што трэба павялічыць колькасць гадзін на яе выкладанне, рытаваць новыя падручнікі і праграмы. Неабходна змяніць сам погляд на ролю і месца літаратуры ў сістэме выкладання.

З выхавання душы пачынаецца ў чалавеку жаданне рабіць добра, добрыя справы і ўчынікі. Чалавекафарміруючая роля літаратуры ў гэтым працэсе вельмі вялікая. Праз літаратуру чалавек вучыцца ўсведамляць гісторыю, атрымліваючы той маральны вопыт, у якім мае патрэбу грамадскасць.

Якія ж патрабаванні па літаратуры прад'яўляе «Даведнік для паступаючых у ВНУ БССР у 1990 годзе»? (Мінск, «Вышэйшая школа», зацверджаны Міністэрствам народнай адукацыі рэспублікі).

Звернемся да праграмы па беларускай літаратуры. У агульных указаннях зняты пункт «в» праграмы 1989 года: «Вяданне асноўных палажэнняў артыкулаў У. І. Леніна «Партыйная арганізацыя і партыйная літаратура», «Аб пралетарскай культуры», Праграмы Камуністычнай партыі Савецкага Саюза ў новай рэдакцыі, матэрыялаў XXVII з'езда КПСС і XXX з'езда КПБ аб развіцці літаратуры і мастацтва». Усё астатняе засталася без змяненняў. Здыўляе метадычны падыход складальнікаў праграмы пры вызначэнні месца шэрагу беларускіх пісьменнікаў у развіцці беларускай літаратуры. Адно з іх папалі ў раздзел «Беларуская савецкая літаратура», іншыя — у раздзел «Сучасная літаратура». Некаторыя аўтары ёсць у абодвух раздзелах. Так, напрыклад, І. Шамякін прадстаўлены ў абодвух раздзелах. Так, напрыклад, І. Шамякін прадстаўлены ў абодвух раздзелах, а Я. Брыль — толькі ў раздзеле «Беларуская савецкая літаратура» і толькі два творами: «Галія» і «Меморію тогі», хоць гэты пісьменнік і сёння плённа працуе на ніве літаратуры. Ды і яго раман «Птушкі і гнёзды» павінен быў увайсці ў спіс літаратуры для абавязковага вывучэння.

Невядома па якіх прычынах у раздзел «Сучасная літаратура» не ўвайшла творчасць Пімена Панчанкі і Максіма Танка.

На мой погляд, нічым не апраўдана рэкамендацыя адных паэтаў (П. Глебка, П. Панчанка і інш.) канкрэтнымі творами, а іншых (А. Пысін, Н. Гілевіч, А. Русецкі, П. Макаль) — двухтомнікамі без назваў твораў.

Думаю, што сярэд рэкамендаваных твораў В. Быкава трэба было б назваць і «Альпійскую баладу», і «Знак бяды»,

«У тумане», а не толькі «Абеліск» і «Сотнікаў».

Сучасная беларуская драматургія прадстаўлена ў даведніку імёнамі А. Макаёнка і К. Губарэвіча. Але чамусьці макаёнкаўска «Лявоніха на арбіце» не ўвайшла ў праграму.

Можна па-рознаму ставіцца да творчасці сярэдняга пакалення беларускіх драматургаў, але выключыць з праграмы імя Аляксея Дударова, драматурга, творчасць якога добра вядома не толькі ў рэспубліцы і краіне, але і за мяжой, нічым не апраўдана.

У раздзеле «Сучасная паэзія» трэба было б назваць імёны А. Грачанікава, В. Зубенка, У. Някляева і шэрагу іншых беларускіх паэтаў.

Можна і нават трэба гаварыць і аб прынцыпе адбору твораў У. Караткевіча, А. Вялюгіна, В. Казько, Г. Бураўкіна і іншых аўтараў, але гэта толькі пацвярджае думку аб метадалагічнай непрадуманасці даведніка.

Чатырма творами чатырох аўтараў у раздзеле «Сучасная літаратура» вылучана «Ленінская тэма». Але сёння, відаць, больш правільна гаварыць не спецыяльна аб ленінскай тэматыцы, звязанай толькі з імем У. І. Леніна і яго жыццём (даведнік за аснову бярэ менавіта такое выдзяленне), а аб творах на гісторыка-рэвалюцыйную тэму.

З праграмай па рускай літаратуры, зацверджанай Дзяржкамітэтам СССР па народнай адукацыі, адбылося наступнае: яна была проста перазацверджана Міністэрствам народнай адукацыі БССР і захавала ўсе яе недахопы. Напрыклад, у праграме было сказана, што «адзначаны зоркачкі твораў выносіцца на ўступныя экзамены толькі для паступаючых на тыя спецыяльнасці, для якіх прадугледжаны як пільмовы, так і вусны экзамен».

Такім чынам, усім, хто здаваў вусны экзамен у гэтым годзе, не трэба нічога ведаць пра А. Блока, бо ўсе яго творы адзначаны зоркачкі, а з твораў С. Ясеніна толькі адзін верш «Неуютная жидкая лунность...» не меў гэтай паметкі.

Прымаючы ўдзел у прыёмных экзаменах гэтага года, я задаў абітурыенту пытанне: «Што вы можаце сказаць аб творчасці М. Булгакава ці Г. Ахматавай?» Атрымаў адказ: «Гэтых аўтараў у даведніку для паступаючых няма...» Каментарый залішні.

Калі гаварыць сёння аб «свабодзе асобы», мы павінны памятаць, што гэта не толькі «ўсвядомленая неабходнасць», але і «ўсвядомленая магчымасць», якая асноўваецца на самаабмежаванні і самакантролі. «Болевый» вопыт класічнай і сучаснай літаратуры дапамагае станаўленню гэтых якасцяў характару. І не трэба палягчаць ГОДНАМУ абітурыенту ГОДНЫ шлях у ВНУ. Для гэтай мэты неабходны і ГОДНЫ, а не палегчаны даведнік.

Сяргей ЛАКІШЫК,
загадчык кафедры
філалагічных дысцыплін
БДТМІ.

У кожного чалавека, які мусіць жыць на зямлі, павінна быць свая хата.

У яго ж ніколі не было сваёй хаты.

У кожнага чалавека павінна быць свая жанчына, якая б казала яго, і свая сям'я, якая б радала яго.

У яго ж не было ні сваёй жанчыны, ні сваёй сям'і.

У кожнага чалавека, які хоча назаўсёды астацца сярод жывых, павінны быць свае дзеці.

У яго ж не было сваіх дзяцей.

Кожнаму чалавеку, здаецца, наканавана мець харахлых і шчырых сяброў.

Сябры ў яго, праўда, былі. Але яшчэ болей было ворагаў.

Усё жыццё ён шукаў сяброў, а знаходзіў часцей за ўсё ворагаў.

Кожны чалавек нараджаецца вольны і шчаслівы. Ён жа нарадзіўся ў гэты свет работ.

Работ быў яшчэ і не народжаны, бо маці яго Кацярына Якімаўна, бацька Рыгор Іванавіч адвеку ведалі сябе прыгоннымі сялянамі.

Яны яшчэ толькі цалаваліся, яны яшчэ толькі мілаваліся, а ён ужо—навырост!—быў работ!

Так і памёр ён нявольнікам.

Бо хіба можна адчуваць сябе вольным, калі твае браты і сёстры—прыгонныя, і ты не можаш іх выкупіць.

Яны—рабы, і ты, крэўны іх, хоць і адпушчаны,—таксама раб...

Цяжкое, свінцовае неба над укрытаю лёгкім і светлым снегам зямлёю.

Нават праз тоўстыя мікралорыстыя падшвы адчуваеш, якая яна, карміцелька, цёплая пад снегам, якая шчодрая і ласкавая напярэдадні свайго свята—вясны.

Канеў.

Чарнечая гара.

Самая высокая і самая святая гара Украіны.

Свой Казбек, свой Арат, свая Джамалунгма.

Свае Альпы, свае Кардыльеры, свае Гімалаі.

Джамалунгма Украіны, што завецца так проста і так звыкла—Тарасова гара.

Халодныя, заінелыя прыступкі, адарваныя ад зямлі, вядуць на вяршыню...

Ідзеш над зямлёю—як па небе...

Гэта ж трэба: столькі на яго любай Украіне было хат,—беленькіх, чысценькіх, светленькіх, дагледжаных, мазанак, святліц ля стаўкоў і рэчак, між мора збачыны і край стэпу, пад таполямі і з садкамі вішнёвымі пад вокнамі,—столькі гасцінных і зычлівых хат!

А ў яго не было сваёй хаты.

Сёння любая хата была б рада стаць ягонаю.

Была б шчаслівая, каб ён толькі адчыніў дзверы, каб толькі уважыў яе.

А ў яго не было сваёй хаты.

Неба над галавою было, а хаты не было.

Страха над галавою была, а хаты не было.

Была, праўда, бацькава хата—падслепаватая, цесненская халупка, што гаротліва насунула на самыя вокны страху-кучомку і, нібыта прыжмурыўшыся,—адно акно меншае, другое большае,—думала сваю нялёгкаю долю—яна таксама была прыгонна.

І слухала, як стогнуць грэчкасеі і хлебажнеі, з якіх розгамі ды бізунамі здзіраюць скуру.

Тая хата, з якой ён, самотны хлопчык, збягаў далёка ў стэп—шукаць вялізныя жалезныя слупы, што падпіраюць неба—і адкуль яго ўжо ноччу прыводзілі дадому чумакі—столенага, уражанага і разгубленага: дык а слупоў жа, ці ведаецца, нідзе няма!

Была яшчэ страху над галавой, калі пасля смерці бацькоў хлапчана—адзінаццаці гадоў і ўжо круглы сірата—наймаецца да дзяка-п'яніцы Паўла Рубана, крывага Саўгіра, шкаляр-папіхачом. Дзяк змушаў яго насіць ваду, змушаў чытаць псалтыр над нябожчыкамі, вучыў нават красці.

Але ж ён вучыў хлопчыка і яшчэ сямю-таму—даваў яму чытаць перапісаныя ад рукі крамольныя вершы Скаварады!

І ўсё ж аднойчы, калі дзяк напіўся з панамаром Іонаю Лымарам і спаў п'яны, Тараска звязаў яго—самага першага, як яму тады здавалася, дэспата роду чалавечага, адсцябаў розгамі і ўцёк.

Хіба ж гэта была хата, калі з яе ўцякаць захаце-лася?

Былі ў яго яшчэ і харомы.

Халодныя, гулкія апартаменты памешчыка Паўла Энгельгардта, у якога прыгонны Тараска служыў казачком.

У халодным Пецярбурзе, куды маленькі раб разам з чэлядзю прыйшоў пехатою аж з Вільні зімою, па лютэйскіх снягах і маразах—услед за кібіткаю і вазамі пана.

Але хіба могуць харомы стаць сваімі, калі ў іх табе нічога не належыць, а твой крык і плач, калі пан б'е толькі за тое, што ты ўмееш і хочаш маляваць, рэхам адбіваецца ад нямілых сцен?

Праўда, б'юць часцей за ўсё розгамі і не ў харомах, а на стайні, але ўсё ж...

Э не, харомы—канечне ж, не хата: у іх холадна і няўтульна.

Як і ў тых сценах Сената і Сінода, якія ён потым распісаў.

Была ў яго і казенная хата, пра якую ён усё жыццё не мог успамінаць без жаху і грэблівасці,—задушлівая казарма ў стылых стэпах Заўралля, куды яго, «як надзеленага моцным складам цела», схаваў ад любай Украіны сам цар Мікалай Першы, з пісьменніка і мастака зрабіўшы радавога салдата Арэнбургскага асобнага корпусу і сваёю рукою напісаўшы: «Трымаць пад найсуровейшым наглядам, забараніць пісаць і маляваць».

Гэтую сваю «хату», дзе амаль нічога не відаць ад дыму, дзе чад, здаецца, і зараз, калі мы глядзім, выядае да слёз вочы, ён, расхінуўшы, як занавеску, сцяну, паказаў нам на сваёй сепіі—карычнявата-пыльным малюнку, фарбу для якога яму, здаецца, аддавала са свайго чарнільнага мяшка каракаціца.

Вунь у паўзмроку сядзяць і ляжаць, як нявольнікі, салдаты, вісяць шынелі і штаны, стаяць чаравікі і боты, а збоку журбоціцца і ён—самотны і задумлівы салдат Шаўчэнка.

Здаецца, адсюль, як сцяг ярэмнака, перанесена ў музей і вось гэтая салдацкая сарочка—яго сарочка, якая прапахла потам і шматлікімі фортамі, дзе яму давалася гібець.

Але ў яго ж была і ласкавая хата, дзе яму аддалі ў расхвалявання рукі радасць—яго вольную:

ХАТА

напісана ў прозе

«1838 г. Красавіка 22 дня, я, ніжэйпадпісаны звольнены ад службы гвардыі палкоўнік Павел Васільеў сын Энгельгардт, адпусціў вечна на волю прыгоннага мне чалавека Тараса Рыгорава сына Шаўчэнка, які дастаўся мне па спадчыне пасля нябожчыка бацькі майго Сапраўднага тайнага саветніка Васілія Васільевіча Энгельгардта, запісанага па рэвізіі Кіеўскай губерні, Звенігародскага павета ў сяле Кірылаўка, да якога чалавека мне, Энгельгардту, і нашчадкама маім наперад спраў няма і ні ў што не ўступацца, а вольны ён, Шаўчэнка, выбраць сабе род жыцця, які пажадае».

Хата, якая яму гэта сказала, і праўда была ласкавая, але яна таксама была не свая: то была хата Карла Брулова.

Аднак была ў яго і свая хата.

У сэрцы. У душы. Ва ўяўленні.

Намалёваная. Белая-белая. З разнасцежанымі вокнамі—і таму як крылатая.

Вокны, праўда, былі зачыненыя, але яна як бы ўзмахнула невядомым крыллем—каб іх адчыніць.

Мара!

Ага, усё жыццё ён марыў пра яе—пра сваю хату! «Пастаўлю хату, свой пакойчык, Садок-раёчак насаджу».

Яму балела свая хата, і ён крычаў пра яе. Але жыццё—складанае: мёртвы часам хапае жывога, а жывы не можа абараніцца ад мёртвага.

Цар Мікалай Першы сачыў за ім і з магілья. Мудрэц плакаў, а сямю-таму здавалася: смяецца. Мудрэц стагнаў, а сямю-таму здавалася: прыкідаецца.

«Я толькі хатачку ў тым раі Жадаў і ўсё яшчэ жадаю, Каб хоць памерці на Дняпры, Хоць на маленечкай гары».

І ўлетку 1859 года, у свой апошні прыезд на Украіну—наступнага лета ў яго ўжо не будзе,—ён шукае месца пад сваю вымраеную хату, пад сваю выпакутаваную сядзібу.

І знаходзіць гэтае месца—паміж Каневам і сялом Пекары—як ён сам кажа, «над самісенькім Дняпром».

І ўжо нават план гэтай хаты малюе і пасылае яго свайму брату Варфаламею—брату не па крыві, а па сэрцы.

Але хата, перш чым папасці ў рукі брата, папала ў Пецярбург—у Трэцяе аддзяленне.

Перш чым нарадзіцца, яна ўжо стала крамольнаю—трапіла ў палітычна ненадзейныя.

Хата, яшчэ не стаўшы хатаю, ужо стала вязнем.

Яе, яшчэ не народжаную, ужо арыштавалі.

Во як бывае—і сам яшчэ не нарадзіўся, а ўжо раб.

І хата, яшчэ не пастаўленая, а ўжо арыштаваная.

Шаўчэнка не ведаў, што паперад яго на Украіну спяшаўся цыркуляр—сачыць за ім і дакладваць кожны крок.

Вось так—ён ехаў, а перад ім бег цыркуляр Трэцяга аддзялення.

А цыркуляры ж бегаюць, вядома, хутчэй, чым коні: гэты дабег да Украіны раней пэста.

Цяжкі, пакутны клопат чакае таго, хто, гнаны, затраўлены, стаўраваны, уздумае паставіць сваю хату на сваёй роднай зямлі.

«У садзе, кветкамі абвітая,

На ўзгорачку сабе стаіць,

Нібыта дзеўчына, хаціна...»

Значыць, ён марыў пра хаціну, як мараць пра каханую!

Значыць, яму балела яшчэ і каханне.

І балелі вясельныя песні.

«Ой дзяўчына-горліца да казака горнецца...»

«Заграбай, мама, жар, жар...»

«Ісайя, радуйся!»—з надзеяй і хваляваннем прамаўляў ён словы царкоўнай песні, якую пад час вяселля віншавалі маладых.

І цярыліва, настойліва чакаў свае Прачыстае—на Прачыстую, калі замаўкалі, прыбраныя, палі і лугі, на яго любай Украіне пачыналіся вяселлі...

А яго Прачыстая так і не настала—абмінула, абышла яго бокам.

Столькі дзяўчат і жанчын на Украіне—прыгожых і годных, ласкавых і добрых, шчырых і замілаваных, сардэчных і ўзычлівых, спагадлівых і цнатлівых.

А яму не знайшлося жонкі.

Нялёгка, мусіць, было любіць гэтага лабатага, наравістага, упартага («спатыкаюся, але не каюся») ча-

лавека, які, кажуць, і купаўся—мужык!—толькі ў адзенні.

Але ж колькі жанчын любяць нахабнікаў і прайдзісветаў, п'яніц і зладзеяў, і лічаць сябе такімі шчаслівымі!

А не наракаю на жанчын, яны не вінаватыя—проста размінуліся з ім у жыцці.

А колькі самотных жанчын і зараз цярыліва чакаюць свайго суджанага...

Столькі шаноўных жанчын было на яго любай Украіне, а ён быў такі адзінокі.

Столькі жанчын пасля вышывалі яго партрэты—па два гады жыцця аддавалі на гэта,—а тады яму не знайшлося каханай.

«А мусіць, трэба ажаніцца ну хоць бы з чортавай састрой»,—роспачна ўсміхаецца ён.

Але не, такое ён гаворыць толькі на словах.

Варфаламей, названы брат, які служыў у праўляючым у памешчыка, хацеў, каб ён ажаніўся з гувернанткаю Наталкай Шулякіўнаю.

Але круталобы разлаваўся: «Я не хачу сабачай крыві!»

І сам хацеў ажаніцца з наймічкаю Харытаю Даўгаполена, якая слагавала князю Лопухаву, а пасля і самому Варфаламею.

Але тая адмовіла яму—відаць, збаялася складаць разам яго і сваю няволю, яго і сваё гора, яго і сваё жабрацкія торбы.

А, можа, спалохалася сваіх гадоў: ёй жа ўсяго толькі было восемнаццаць...

«Ой, ён такі стары і лысы. І вусы ў яго сівыя. За яго замуж?»

І праўда, ягонае шчасце—ажаніцца з маладой—мусіць, ужо мінула...

Шкадуе, што не знайшлося дзяўчыны ці жанчыны, якая б палюбіла яго гады і пакуты, яго лысіну і сівыя вусы.

Сумую, што ва ўсёй Украіне не знайшлося жанчыны, якая б падзяліла з ім яго сум і адзіноту, яго няволю і няволю.

А потым і думаю: а можа, гэта і добра? Геніяльны чалавек, мусіць, не можа быць шчаслівым.

Яму, здаецца, наканавана быць няшчасным і адзінокім.

Геніяльнасць патрабуе адзіноту, бо адзінота—чорны хлеб геніяў.

І ўсё ж жанчына была заўсёды з ім. Як і хата—у думках, ва ўяўленні, у сэрцы, у душы.

Як і бог—наканаваная і непазбежная. Спачатку гэта была маці Кацярына Якімаўна. Як яна са старэйшаю сястрою, таксама Кацярынаю, умела размалёўваць белую-белую печ!

Была і малодшая сястра Ярына. Якую яна сарочку палатняную вышыла Тарасу!

Потым была яна, Кацярына. Якую ён сам нарадзіў. І якую гэтак кахаў.

О як ён шкадаваў яе, пакрыўджаную лёсам і прыхаднем. Няшчасную. Гнаную бядою. Зняважаную, адрынутую людзьмі.

Людзі гналі, адпыхвалі яе ад сябе, а ён гарнуў да сэрца.

Хіба можна так любіць сваё дзіця? Можна, бо ты, стварыўшы яго, найперш за яго і адказваеш.

Як любіў ён яе—намалёваную і жывую: яе твар, яе закрытыя вочы, пад павекамі якіх угадваюцца цёмна-вішнёвыя, як ягадкі, зрэнікі; яе пухлякія вусны, якія, здаецца, яшчэ не астылі, не амяглі ад пацалункаў; яе шыю, яе вінавата-цнатлівыя грудзі, якія двама сарамлівымі грудочкамі ўпрыгожваюць белую кофточку; яе чырвоны, здаецца, ядэбны пярэднічак, які, хаваючы, адкрывае крыху пакрыўлены жываток,

радасны ад няшчаснай спадзеі, бо радзіць жа — заўсёды радасць; яе рукі, якія трымаюць пярэднік, нібыта ўжо лашчаць таго, хто яшчэ мусіць, гаротны, нарадзіцца.

Ён быў закаханы ў сваю Кацярыну і высакародна абараняў яе.

Хіба мог абьякава чалавек так адчуваць яе годнасць, яе жаль і слязу, яе цяжкія сэрца?

І казашку Кацю ён любіць. Тую, што на яго малонку беражліва закрывае рукою святло ад свечачкі, а яно, гэтак святло, адбіваючыся ад яе далонькі, нібы белая кроў, прылівае да прыгожага твару.

Кацярына — маці. Кацярына — сястра. Кацярына — гераіня. І нават казашка — Кацярына.

І ён іх любіць, як любіць усіх жанчын свету.

І толькі адну жанчыну, і толькі адну Кацярыну ён ненавідзіць, бо яна для яго і не Кацярына, і не жанчына, а такі ж вурдалак, як і Мікалай Першы, — яна для яго вораг, бо яна — Кацярына Другая.

Колькі жаночых партрэтаў ён напісаў!

Колькі жаночых вачэй назаўсёды пакінуў несмяротнымі!

Вунь яны і сёння глядзяць на нас з той далёкай і ўжо мёртвай далечыні.

А яны глядзяць — жывыя!

Вясёлыя і задумлівыя, сумныя і бесклапотныя, радасныя і цнатлівыя, захопленыя і спагадлівыя.

Ён любіць усе гэтыя вочы, бо яны для Мудраца толькі розны стан адной і той жа жанчыны, адной душы, якую ён мог бы любіць усё жыццё.

О колькі ў яго нарастанай радасці, ласкі і дабырыні да жанчыны! Як ён усіх іх любіць!

Бо хіба можна без любові так радавацца вуснам, вачам, рукам...

Бо хіба можна столькі святла і замілаванасці аддаць незнаёмому, абьякаваму для цябе твару?

Жанчыны любай яго Украіны.

«Што за прыгажосць бездакорная! — захапляецца ён імі. — Не бачыў нічога падобнага да гэтай невыказнай прыгажосці... Чароўнаму Рафэлю і ў сне не снілася такая прыгажосць і гармонія ліній. А славу-ты Канова ўшчэнт разбіў бы сваю цукровую «Псіхею», калі б убачыў гэты чуд».

Спячая з дачкаю.

І яна — прыгожая, і яна — яго каханая.

Як ён спачувзе яе вечнаночным вачам, як гладзіць яе чуйныя рукі, адчувае і сам, як натужна гудуць здарожаныя, трывожныя ногі — куды яны яе, цемравокую, павядуць?

І дзяўчынку-павадырку, што паклала галоўку на матчыны калені і заснула, таксама любіць — хіба не бачыце, як лашчыць ён яе бацькоўскай рукою, а тая, стомленая дарогаю, спіць і нічога не чуе?

Для ўсіх жанчын ён просіць толькі долі і шчасця.

І ўсіх шкадуе.

Каго любіць, таго і шкадуе.

А каго шкадуе, таго і любіць.

Шкадуе сіротку-наймічку Мар'яну, якую сустрэў калісьці ў сяле В'юншчы і якой падарыў грошы на хустцінку, і якую, ведаючы, як ёй будзе цяжка ў жыцці, адно толькі просіць:

«Не цвіці ж, мой цвеце новы,

Цвеце не развіты,

Завянь ціха, пакуль сэрца

Тваё не разбіта».

Ён шкадуе і княжну Рагнеду, бо Уладзімір, нападшы на Полацк, забіўшы Рагвалода, «помя княжну, растлів ю».

Ён шкадуе і тую сунаміцянку, якую — голу і гарачую! — кладуць разам з іншымі дзяўчатамі-рабынямі ля старога і ўжо халоднага цара Давіда — каб сагравалі яго.

Шкадуе — значыць любіць і іх.

Ён любіць Яраслаўну, ён любіць Ляду — стара-славянскую міфалагічную багіню каханна і вясны.

Любіць і яе, Лікер'ю Палусмакаву, на якую пасля Харыты абрынулася ўсё яго каханне, абвалілася ўсё яго мары і надзеі.

Ці можа вытрымаць такое звычайная жанчына?

Усіх іншых ён любіць здалёку, бо ўсё гэта для яго жанчыны-прывіды.

Недасяжныя ідэалы, да якіх няма звычайных дарог.

Лікер'я — жывы чалавек.

І да яе ёсць простая, звычайная дарога — па заснежаных або туманых вуліцах Пецярбурга да дома знаёмых Тараса Рыгравіча, у якіх слугавала колішняя прыгонная, а на той час вольнанаёмная дзяўчына, якую, як і яго самога, прывезлі рабыняю ў сталіцу з любай Украіны.

Яна была падобная на яго Кацярыну.

Жывая — на выдуманую.

Можа, таму ён і закахаўся ў Лікер'ю, бо бачыў у ёй Кацярыну?

Нават пасля, калі маляваў партрэт каханай, ён шукаў у ёй Кацярыну.

Нават кофачку тую ж, як і на Кацярыне, намалываў ёй, нават завязаў яе гэтак жа, нават каснічок, здаецца, той жа самы зрабіў.

«Калі я ўпершыню ўбачыла яго, — успамінала пасля Палусмакава, — падумала, які ж гэта да нас дзядзька зайшоў: стары, непрыгожы...»

А ён кахаў яе і прамаўляў да яе:

«Мая ты любая! Усміхніся,

І вольную душу святую,

І вольную руку, мой дружа,

Падай мне...»

Ён кахаў і таму не бачыў тых дваццаці шасці год, што гарою вырасталі між імі: яму — сорок шэсць, ёй — дваццаць.

Але пры чым тут гады, калі кахаеш?!

Ён рыхтаваўся да свае Прачыстае.

Купіў два залатыя шлюбныя пярсценкі.

Слыннату кралевацкаму ткачу Дзяміду Кашуку, працаю якога захапляўся, загадаў вясельныя ручнікі з пёўнямі: на Украіне ручнік — сімвал жыцця і смерці, яго даюць чалавеку ў апошнюю дарогу, яго сцеляць пад ногі маладым — каб слалася іх сямейнае жыццё.

І яму трэба былі ручнікі, каб ласкаю слалася іх сумесная жыццёвая дарога.

І хату над Дняпром ён збіраўся ставіць не так для сябе, як для Лікер'я.

Нават маладога настаўніка наняў для сваёй неўзабытай жонкі — хацеў, каб яна навучылася чытаць і пісаць...

Але...

Вучацца звычайна за сталом, а ён заспеў іх аднойчы ў іншым месцы...

Так і засталіся пярсценкі беспрытульныя — хоць і разам, а паасобку.

Нават у вопісе, зробленым пасля смерці паэта, да сёння шчыміць:

«Пярсценкі (два) залатыя, шлюбныя».

І прыгажунь-ручнікі з пёўнямі, што выткаў Дзямід Кашук да вяселля Шаўчэнка, давалася пакласці на Тарасову труну, калі яна майскім днём даплыла да Кралеўца.

Таму і хата, яшчэ не нарадзіўшыся, ужо развалілася.

Здарылася так, як і прадракаў ён:

«У мой раёк спадціху-ціха

Падкрадзешся, наробиш ліха,

Запаліш мой самотны рай».

Лікер'я выйшла потым замуж за цырульніка.

А цырульнік, ведаецца, не паэт.

Ён піў і біў сваю жонку: развалілася.

І, можа, толькі пасля Лікер'я нешта зразумела.

Прыехала ў Канеў, зняла пакойчык непдалёку ад Чарнечай і кожны дзень прыходзіла на магілу Тараса Рыгравіча.

Да самага канца стагоддзя прыязджала яна ў Канеў і, уся ў чорным, цэлымі днямі прастойвала ля святога ўзгорачка на Вялікай Гары.

Паны давалі ёй грошы — як удаве Шаўчэнка.

А вартаўнік Іван Аляксеевіч Ядлоўскі, які аж пяць-дзесят год самаахвярна і бескарысліва даглядаў магілу, ганяў яе — не мог бачыць Лікер'ю і казаў, што яе чорны цень толькі абражае Чарнечую гару.

А ён, Вялікі Пакутнік, так і застаўся адзінокай.

Ён, самотны бесхацінец, у канцы жыцця толькі ў распачы ўскрыкне:

«О каб з кім сесці, хлеба з'есці ці слова мовіць хоць адно...»

Які ж ён быў адзінокай!

Ва ўсіх людзей павінны быць сем'і і дзеці, а ў яго не было ні сям'і, ні дзяцей.

А як ён марыў менавіта пра сям'ю і дзяцей!

Як маляваў сваю мару — шмат дзе на малюнках святая тройца: ён, яна і яно!

Вось слянская сям'я. Тая, якой у яго няма і ніколі не будзе.

Бацька, маці і дзіця. І яшчэ дзед на прызбе.

І яшчэ хата, якой у яго таксама няма і якой ніколі не будзе.

О як ён любіць усё гэта і як прагне спакою і ціхамірнасці!

Такой ціхамірнасці, як, да прыкладу, на яго ж малюнку «На пасецы».

Дзеткі прынеслі бацьку полудзень. І ўсе шчаслівыя — і бацька, і дзеці.

Дрэвы шчаслівыя, пчолы шчаслівыя, вецер шчаслівы.

Вы думаеце, дзеці пасечніку прынеслі ежу?

Не, яны Шаўчэнка прынеслі полудзень! І ён таксама шчаслівы, таксама замілаваны, бо гэтыя дзеткі — яго дзеткі.

І казахскія хлапчухі, якіх ён маляваў у сваім выгнанні, — таксама яго дзеці.

І той вунь хлопчык, які распальвае грубку, і той, што ўжо дрэмле каля яе, — зноў жа яго дзеці, сыны акына Таразі, як яго называлі казахі.

Дзеці-байгушы, дзеці-жабракі, што працягваюць ручаньці і торбы — просяць міласціну: падайце, не мінайце! — таксама яго дзеці.

І тое малое, што гуляе з катком, — яго малое.

І іншыя дзеці, якія ўмеюць быць шчаслівымі ад самай-самой вобмалі, — таксама яго дзеці.

Ён іх бацька і ў той жа час раўня ім — па душы Тарас Рыгравіч такі ж, як і яны.

Нібы вярнуўся ён у дзяцінства, калі, забыўшыся на валоў, якіх пасвіў у полі, ішоў у стэп, за курганы-магілы, пад якімі адпачываў, нецярпліва ўглядаючыся ў небасхіл, — ішоў шукаць, дзе канец свету.

Калі прагнуў дайсці да таго месца, дзе неба злучаецца з зямлёю — цікава, як там жанчыны ўжо не на зямлю, а на неба сцеляць бяліцца ручнікі...

Разам з дзецьмі ён радуецца дробязям: седзячы насупраць расчыненых дзвярэй, за якімі забяўляецца хлапчук з катом, ён і сам захапляецца гульнію.

Разам з дзецьмі стаіць ён пад вокнамі і засмучаецца, што дзяржаўны кулак, які высоўваецца з акна, не падае дзецям нічога, апроча самога сябе.

Жудасна, калі кулак сам па сабе і ёсць ужо міласціна!

Дзеці пра гэта не ведаюць, а ён, акын Таразі, ведае — дарослы па абліччы, дзіця па душы.

Здаецца, ён усё жыццё спачываў сабе, малому, шкадаваў таго Тараску — казачка, пастушка, ваданоску — і хацеў хоць нечым памагчы яму зараз.

Але хіба можа дарослы чалавек памагчы сабе самому колішняму — малому?!

Хоць ён многае ведае і ўмее.

Скажам, ён умее на малонку перадаць рух паветра.

Напісаць вецер, напісаць дождж.

Напісаць спёку і халодную ноч.

Напісаць пажар у стэпе — перадаць рух агню, рух гарачага паветра, ад якога, здаецца, задыхаешся і сёння.

Ці трагічна нізка апусціць лінію небасхілу на малонку, калі здаецца: яшчэ крыху — і ўвесь свет перакуліцца ў нейкае іншае вымярэнне.

Значыць, у яго не было сям'і, але было шмат дзяцей.

Аднак кожны чалавек, які хоча быць шчаслівым, акрамя жонкі, хаты, дзяцей, павінен мець яшчэ сяброў.

О, сяброў у яго было многа!

Сярод іх — і добры грэк Сакрат, і Алег, князь Драўлянскі, і Дыяген, абпраменены, нібы думкаю, святлом, якое разам з ім жыве ў бочцы, і гладыятар, які, задаволюшы публіку, канеа на арэне.

Кароль Лір яго сябра, блудны сын яго сябра, Багдан Хмяльніцкі яго сябра, Амяллян Пугачоў яго сябра — бачылі, колькі нянавісці, колькі гневу ў яго вачах — да здраднакаў, якія яшчэ нядаўна прыкідваліся аднадумцамі.

І вочы Кабзара на аўтапартрэце 1849 года падобны на вочы Пугачова — у іх таксама і здзіўленне, і нянавісць, і гнеў: за што ў салдаты?!

І дзяды з «Суднай рады» — мудрыя старыя, якія судзяць толькі справядліва, — яго сябры.

І тыя салдаты, якіх караюць шпіцрутэнамі, і тыя, каго караюць калодкаю, — яна, нібы кляп у роце, — яго сябры.

І тыя вязні, што скаваны ланцугамі за ногі, і тыя, чые рукі і ногі ў драўляных калодках-скрыпніцах, — яго сябры.

Бо ён больш за ўсё цаніў і паважаў у чалавеку годнасць, спавядаўся маральнай чысціні, разумей смутак і журбу, ведаў боль — той застаўся ў душы назаўсёды.

«Бо хто гаворыць: люблю бога, а брата свайго ненавідзіць, — падман ёсць».

Таму кожны кабзар — яго сябра.

Ужо не кажучы пра сляпога кабзара Верася — ён яму нават свой «Кабзар», той, які спачатку згубіўся ў моры кніг у халодным Пецярбурзе, каб пасля вырасці цэлым востравам, цэлым мацерыком, — паслаў і напісаў на ім: «Брату Астапу».

Кажуць, кніга гэтая яшчэ раз, па-новаму асляпіла сляпога Верася — ён стаў бачыць.

Душою і сэрцам бачыць.

І Карл Брулоў і Васіль Жукоўскі, канечне ж, яго сябры — мастак напісаў партрэт паэта, яны прадалі яго на аўкцыёне за дзве і палава тысячы рублёў — менавіта столькі патрабаваў Энгельгардт за свайго раба Тараса.

Прыгонных звычайна мянялі на сабак — галава на галаву, — а гэты, ці бачылі вы, такую цану загнуў!

І негрыцянскі актёр-трагік Айры Олдрыдж, партрэт якога налісаў Тарас, — зноў жа яго сябра.

Сыны рабоў, яны размаўлялі на розных мовах, але разумелі адзін аднаго — дапамагалі народныя песні: часта бачылі іх на вуліцах Пецярбурга разам — і іх, і іхнія песні.

І нават царскі сатрап, які дапытваў Шаўчэнка перад тым, як саслаць яго на Мангышлак, быў не вораг яму, а прыкідваўся дык і ўвогуле бацькам:

«Я б ганарыўся, — сказаў ён, убачыўшы, як годна трымаецца Шаўчэнка на допытках, — калі б вы былі маім сынам. Але адзінае, што я магу зрабіць для вас зараз, — не выпраўлю ў выгнанне пехатою: вас туды завязуць».

О гэтыя сатрапы! Часам яны, не ворагі, бываюць горш за ворагаў.

А ворагаў у яго было многа. І самы галоўны між імі — Мікалай Першы.

Тарас Шаўчэнка нарадзіўся 9 сакавіка.

А памёр 10 сакавіка.

Сёння нарадзіўся, а зўтра памёр.

Але паміж гэтымі «сёння-зўтра», «нарадзіўся-памёр» такое жыццё, столькі пакут, што ўжо ў самым канцы дарогі, азірнуўшыся назад, пакутнік у жаху выдыхнуў:

«Як добра, мама што ты зарана, — у сорок гадоў Кацярына Якімаўна згасла, — спаць легла і не бачыла моіх пакут...»

«Я так яе, я так люблю, маю Украіну ўбожую».

Гэта ж трэба, так любіць сваю зямлю, — і не жыць на ёй: усё высылкі, выгнанні...

Так млецць па роднай Украіне — і пабываць на ёй толькі тройчы.

Першы раз ён ступіў на родную зямлю пасля чатырнаццаці год выгнання.

Ступіў нагою не раба, а вольнага чалавека.

Ступіў і жажнуўся — такая прыгажосць і такія пакуты!

Цудоўная прырода і жахлівы здзек.

Якая неадпавядальнасць: людзі, якія тут павінны жыць радасна, не бачаць свету божага ад слёз!

(Працяг на стар. 10).

— Андрэй Андрэвіч, надарылася так, што сёлета супалі тры юбілеі ў вашым жыцці: чалавечы (пяцідзясяцігоддзе), педагогічны і творчы. І сёлета ж вы перайшлі на адміністрацыйную работу ў БДТМІ. Ведаю не адзін год вашу работу па стварэнні ў педагогічным інстытуце тэатра чытальнікаў «Жывое слова», тэатрычнай распрацоўцы праблем выразнага чытання, прапагандае чытальніцкага мастацтва і беларускай літаратуры. Сваёю дзейнасцю вы ўжо не аднаму пакаленню педагогаў (і не толькі педагогаў) давалі, што выразнае, дакладнае, пераканаўчае слова — гэта візітная картка, так бы мовіць, іх прафесійнай годнасці, прафесійнае здатнасці. І гэтае ўмельства патрэбна не адно чалавеку мастацкаму, але і проста чалавеку культурнаму — як першаўмова плённых прафесійных зносін.

да асновы асноў, на чым педагогічная справа трымалася тысячагоддзі: выхаванне, а потым — навучанне. А выхоўваюць не толькі ўчынкі. Выхоўвае і слова. Як жа слова напісанае, вымаўленае папоўніць такім зместам, каб вучню было не проста цікава на ўроку, але каб захацелася яму прыйсці і на другі, трэці ўрок,

мовы яшчэ ў БДТМІ — Вішкарэў і Стасевіч — падказвалі мне мой будучы шлях. Вішкарэў на чацвёртым курсе задумаў спецкурс «Тэатральная педагогіка» з падзагаловак «Выкладанне сцэнічнай мовы». І мы, шэсць чалавек з чатырнаццаці, пачалі да яго хадзіць. Не было цяжкай праграмы. Мы займаліся... пошукам адказу на

раканаў: педагогіка, калі ёю займацца сур'ёзна і аддана, гэта не менш адказна за сцэну.

— Удаае спалучэнне — акцёрства і педагогіка.

— Не баючыся здацца банальным, скажу, што ўдзячны лёсу — і за акцёрства, і за педагогіку. Прафесійная (у пэ-

го таго, што я рабіў з будучымі служкамі школы. Увёў спецыяльны трэнінг — у зале зрабілі цэлую люстэркавую сцяну, каб студэнты бачылі свае паставы, жэсты, выраз твару, «грымасы»... Каб вучыліся валодаць сабою і сачыць за сваімі паводзінамі. Калісьці, у трыццатых гадах, Макаранка марыў, што ў педінстытутах

«ТРЭБА РАБІЦЬ СВАЁ»

3 прарэктарам па навучальнай рабоце Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута Андрэем КАЛЯДОЙ гутарыць наш карэспандэнт Жанна ЛАШКЕВІЧ

— Так, гэта не адно і тое ж — слова напісанае і слова вымаўленае. Слова гучыць — але як? Шмат людзей бяруць кніжку і чытаюць яе, і кожны вычытвае тое, што разумее, бачыць; бярэ адтуль толькі тое, што дазваляе ўзняць узровень ягонай выхаванасці, інтэлектуальнага развіцця.

— «Мы творым толькі тое, што мы можам, што носім у сабе, што самі ўмеем, што пазнаём розумам ці сэрцам...»

— У маім выпадку з тэатрам чытальнікаў «Жывое слова» бралася пад увагу, што будучы яго ўдзельнікі — настаўнікі. Яны будуць штораніцы прыходзіць у клас «выкладаць» літаратуру; гаварыць пра мастацкі творы, але як яны будуць гэта рабіць? Што прапаўняць сваім выхаванцам? У нас доўгі час дзяўбілі: навучанне, навучанне. Потым пачалі казачь: навучанне і выхаванне. І толькі зараз вяртаемся

каб захацелася яму вучыцца? На сённяшні дзень гэта праблема праблем.

На пачатку сваёй педагогічнай кар'еры я ўжо быў дыпламаваным акцёрам і пэўна ведаў: у Станіслаўскага слова — дзейснае. Значыць, можна і трэба ўздзейнічаць на чалавека праз слова дзейснае...

— Андрэй Андрэвіч, даруйце, але чаму вы, адзін з трох выпускнікоў (іх усяго было чатырнаццаць), каго запрасіў на работу Акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, пайшлі ў педагогіку!

— Як ні дзіўна, зразумеўшы сутнасць слова вымаўленага. За шэсць гадоў маёй працы ў тэатры былі і галоўныя ролі, і прэса няблага іх ацэньвала, але... Выкладчыкі сцэнічнай

пытанне «як навучыць» — размаўляць, вясці гутарку, падаваць рэпліку, падтрымліваць размову...

— І такім чынам адкрывалі ў сабе педагогічныя здольнасці!

— Пэўна. А калі зважыць на тое, што Акадэмічны тэатр, запрасіўшы трох шчасліўцаў, вызначыў ім па шэсцьдзесят пяць рублёў на месяц... А калі сям'я... Падзарабкі ў артыстаў былі і ёсць. І я пайшоў падзарабляць... у педагогічны інстытут — вясці курс выразнага чытання, а потым — спазнаваць і выпрацоўваць методыку навучання гэтаму чытанню. Ні пра якую творчую незадаваленасць, натуральна, гаворкі не ішло. Я сумяшчаў працу ў тэатры і выкладанне, пакуль не натрапіў на чалавека, які пе-

ним сэнсе) акцёрская падрыхтоўка для педагога, на маю думку, — абавязковая. На сённяшні дзень шмат хто з настаўнікаў зачытваецца Карнэгі, але ўсё, пра што піша амерыканец, ужо адкрыта Станіслаўскім у сваёй сістэме. Напрыклад: як прыйсці ў клас і ўзяць увагу вучняў? Як пачаць размову? Што такое малое кола ўвагі, што такое — сярэдняе, вялікае? Як ад вялікага кола ўвагі перайсці да малога? Прыгожае параўнанне настаўніка з артыстам гаворыць пра спосаб існавання чалавека ў прафесіі. Выкладчык, бывае, выкладваецца перад класам, а ён — абьякава. А хіба ўрок — не маленькі спектакль паводле ўсіх правілаў узаемадзеяння акцёраў на сцэне? Такім чынам, тэатральная педагогіка была накладзена ў аснову ўся-

будуць займацца пастаноўкай голасу, адпрацоўкай дыкцыі, выпрацоўкай прыгожай паставы...

— Макаранка! А хіба да яго педагогаў не рыхтавалі з элементамі акцёрскага навучання!

— Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя выйшла першая кніжачка па праблеме выразнага чытання. Аўтар — В. Астрагорскі. Асновай кніжкі быў пераклад працы французца Легуэ. У Д. Каравякова ўжо з'явілася кніжка пад назваю «Майстэрства выразнага чытання», заўважце, ужо майстэрства. Спецыялісты яшчэ тады пачыналі гаварыць пра многае, але і цяпер з'яўляюцца і з'яўляюцца нават не ўключаны ў шмат чыя навучальныя планы... Дзесяць га-

ХАТА

(Пачатак на стар. 8—9).

«А на сечы мудры немец картопельку садзіць».

І ўсё ж праз два гады ён вяртаецца на радзіму. Селіца ў Кіеве. Але ненадоўга.

Уступае ў члены таемнай палітычнай антыпрыгонніцкай арганізацыі — Кірыла-Мяфодзьеўскага таварыства.

Пачынае задумвацца сам і змушае думаць іншых:

«Вось зірніце: адно зерне — цар, жменя — памешчыкі, прыгаршчы — мы. Цяпер змяшайце ўсё гэта. Знайдзіце, дзе хто? Хто знойдзе ў прыгаршчах цара?»

Хто ж даруе такое? Які цар якому рабу?!

І венчаносны вырашае, што лепей за ўсё бунтаўшчыку падыдзе салдацкая форма, хоць і ведае, што яна кепска ляжыць на пазтах і мастаках — яны не ўмеюць хадзіць строем.

Найснейшаму ясна — пазт не павінен пісаць.

Найсвятлейшаму зразумела — мастак не павінен маляваць...

І трэці раз ён прыязджае на бацькаўшчыну летам — пасля абразы казармаю, пасля Кос-Арала і іншых фортаў.

Прыязджае выбіраць сабе мясціну пад хату.

У яго ў кішнях зерне, гатовае да сяўбы — у пазта, як у рупнага хлебараба, зерне заўсёды было з сабою, — а ў душы — неспатольная мара пра сваю зямлю.

Але зямлі яму не прадаюць: «Трэба спытаць у генерал-губернатора»...

О гэтыя злавесныя словы! Яны, здаецца, гналіся за ім з нараджэння да смерці і нахабна паўставалі перад кожнай ягонай мараю.

І нібы прадчуваючы, што ў яго ніколі не будзе сваёй нівы, малы Тараска вельмі любіў у дзяцінстве

есці зямлю — толькі адвернешся, успаміналі родныя, а яму ўжо жываток забалеў: зноў зямлі наеўся.

Трагічна была і гэтая паездка: за ім сочаць, браты — прыгонныя, сёстры — рабыні.

Але ж — радзіма тут.

«Няма на свеце іншай Украіны, Няма на свеце іншага Дняпра...»

І на гэты раз яго арыштоўваюць — за падбухторванне сялян. І зноў сілаю разлучаюць з роднай зямлёю.

На радзіму душа спышаецца і цела таксама.

А з радзімы цела едзе, а душа астаецца: яе не арыштуеш, не змусіш ехаць.

І яшчэ адзін раз ехаў ён на любую Украіну.

Чацвёрты і апошні — у труне.

Труна плыла між родных хат і палёў, між майскай травы і кветак, між свайго вясновага сонца, якое было такое шчодрое, а ён ніяк не мог у ім адагрэцца пасля настывага Пецярбурга, пасля Смаленскага цвінтара ў сталіцы, дзе яго пахавалі.

Па заповету Мудраца перавезлі на Украіну.

Нарэшце падаравалі яму родны край!

Нарэшце ён назаўсёды з'яднаўся са спрадвечнай сваёй зямлёю — на Чарнечай гары, непадалёку ад тых мясцін, дзе нарадзіўся і вырас...

Па ўсёй Украіне шукаю я жанчыну, яго каханую, — і не знаходжу.

Бо любіў ён усё Украіну — нібыта яна і была ягонай жанчынаю, ягонай каханаяю.

Па ўсёй Украіне шукаю я, каму пакланяўся Пазт, хто быў яго насалодаю і захапленнем.

Шукаю і не знаходжу.

Бо слову ён пакланяўся і каленкаваў, бо творчасць, здаецца, была ягонай жанчынаю.

Па ўсёй Украіне шукаю яго хату, — і таксама не знаходжу.

Бо ўся Украіна — яго хата.

І Чарнечая гара — яго хата.

Але і ў гэтай апошняй хаце не было спакою і сучашэння — каля магілы крычалі, стагналі і плакалі людзі — усе тыя ж грэчкасеі і хлебажнеі: нялюдскія рэпрэсіі абрыналіся і на магілу, і на тых, хто да яе падыходзіў.

Баяліся, каб працалюбы і напраўду не паверылі,

што на Чарнечай гары пахаваны Святы, які дапаможа, як гаварылі, усім здабыць волю.

Магілу руйнавалі, дэманстрацыі разганялі: конная паліцыя без шкадавання, злюцела біла нагайкамі па ядвабу і смушковых шапках, па плахце і шараварах, па чырвоных сцягах і па партрэтах Тараса Рыгоравіча — па твары цялялі, нягоднікі, па твары...

А ля магілы штораз трагічна вырасталі дзве постаці — Лікер'і Палусмакавай і Івана Ядлоўскага: адна — да руйнавання, другая — пасля руйнавання; адна — уся ў чорным, як прывід; другая — заклапочаная, з закасанымі рукавамі: магілу трэба было зноў камусьці жывіць.

Дзе яшчэ, скажыце, можна ісці вышэй верхавін дрэў?

А тут вось іду — пада мною, пад нагамі голыя, абледзянелыя, аж звіняць! — сукі і галіны: каб было лета, можна было б нават паглядзіць пышназялёныя чубы.

Дзе можна ісці вышэй Дняпра — такое, мусіць, па сіле толькі снам ды самалётам.

Але там не ідзеш, а ляціш.

А тут вось іду вышэй Дняпра і нават адчуваю, як ён, заледзянелы, натужваецца, напінаецца, высьліваецца, каб неўзабаве разламаць на сабе ільды.

Дык вось ты якая, хата Тараса Рыгоравіча на вялікай Чарнечай гары Украіны!

Вокнаў няма, а святло ад яе ідзе.

Сама цёмная, а як светла ад яе навокал!

Дзякуй табе, хата, што ты прылашчыла і супакоіла нарэшце такога спакутаванага чалавека!

Дзякуй табе, добрая зямля, за тое, што ён пажадаў застацца ў табе назаўсёды!

Усё ж у доўгай і зацятай барацьбе Пазт перамог Цара.

Яшчэ жывы — перамог жывога.

Але ўсе зразумелі гэта, калі цар стаў мёртвы.

Родны, зняможаны, але моцны народ скінуў з п'едэстала ў Кіеве Мікалая Першага, а на яго месца паставіў свайго цара — цара Тараса.

Свайго Бога.

І ўздыхнула з палёгкаю, і аж заплакала ад радасці яго верная і вечная каханая — Украіна:

— Цябе, Божа, хвалім мы!
Шчаслівы народ, у якога Бог ёсць!

доў, напрыклад, давалася ў педагагічным інстытуце гаварыць пра кафедру педагагічнага майстэрства, і толькі зараз пачала выконвацца пастава пра яе арганізацыю. А зразумець трэба было адно: каб слова выхавання, настаўніка не пустым гукам лунала пад столлю, а поўнілася думкаю і пачуццём.

— **А чым выкліканы сённяшні паварот у вашым жыцці? Хачелася вярнуцца да прафесійнага тэатра! Прыступіцца да справы новай — да выхавання акцёраў і рэжысёраў!**

— Не такой і новай для мяне. Я, памятаю, казалі: «Выдумаў сабе нейкі тэатр чытальнікаў». Тэатр — гэта тэатр! Але ж менавіта сінтэз акцёрскага і чытальніцкага мастацтва складала і складае аснову «Жывога слова». Тэатру ў наступным годзе дваццаць пяць; і ён на гэтым стаіць. Пераход жа мой у БДТМІ адбыўся па запрашэнні рэктара Васіля Пятровіча Шаранговіча (ён, дарэчы, усяго год на гэтай пасадзе). У ягонай прапанове-запрашэнні быў адзін найважнейшы для мяне момант: якраз тады рыхтаваўся закон аб мове. На вялікі жаль, у БДТМІ доўгія гады амаль што абыходзіліся без роднай мовы і рыхтавалі акцёраў... не для беларускага тэатра. Спрыяць, удзельнічаць у пераходзе тэатральна-мастацкага на родную мову — гэта, ведаеце, самому сабе надае навагі. У інстытуце цяпер прынята праграма пераводу на беларускую мову навучання.

— **Ці не маглі б крыху прае расказаць!**

— Разлічана яна на тры гады. Прынята і зацверджана вучоным саветам інстытута летась у снежні. Як перавесці інстытут на працу па-беларуску? Загадам? Дзякуй Богу, мінулі-

ся гэтыя часы. Абралі іншы шлях — гутаркі з людзьмі, аптыманне грамадскага настрою і думкі высветлілі, што ніхто ў інстытуце не супраць. Ніхто! Шмат людзей думала пра гэта і да закона, ды ўсё не было нейкай падставы, штуршка. Цяпер адкрыты курсы, на якіх займаецца каля пяцідзесяці выкладчыкаў (чатыры групы). Спадзяемся, за сёлетні год зольшага родную мову мы ўспомнім. Яшчэ адна дэталі: як ні дзіўна, але на мастацкіх факультэтах беларускае слова пачуец часцей, чым на тэатральным факультэце. Выснова: асабісты прыклад выкладчыкаў спрыяе найлепшаму выхаванню студэнтаў. Зараз распрацоўваем перавод не толькі дысцыплін, але і праграм навучання на беларускую мову, пачынаем рыхтаваць метадычную літаратуру. Сёлета, яшчэ як эксперымент, праводзілі толькі адзін экзамен — па беларускай мове і літаратуры (вусна). Не пісалі сачыненне. Не здавалі гісторыю. У білеце было адно пытанне па мове, другое — па літаратуры. Абітурыенты, якія не вучыліся беларускую мову і літаратуру, здавалі рускую. На Украіне, напрыклад, робіцца так: раз на чатыры гады — толькі рускі набор для рускіх тэатраў Украіны. Але там адразу набіраецца дзве-тры групы акцёраў, у нас жа — толькі адна. Праз год, максімальна — праз два, для ўсіх паступаючых будуць наладжаны іспыты па беларускай мове і літаратуры.

— **А як спраўджаюцца спадзяванні грамадскі на выпуск акцёрскіх курсаў для таго ці іншага беларускага тэатра!**

— Мяркуюцца (гадоў праз пяць-сем!) падзел БДТМІ на Беларускую акадэмію мастацтваў і Беларускі дзяржаўны інстытут тэатра, кіно і тэлебачання. Тады будзем мець не

толькі асобныя курсы, але і набіраць тэле- і кінажурналістаў, сцэнарыстаў, і тэатральныя крытыкі займаюць магчымасць займацца на стаяцях, а не завочна, не набегам-наездам у Мінск. А пакуль што... Не можам змясціцца ў дзевяці аўдыторыях, шмат каго вучым завочна і выпяваем для перспектывы.

— **Ці мяркуецца пашырэнне тэатральнага факультэта!**

— Калі па шчырасці, дык смеху варта: тэатральны факультэт — гэта, ці бачыце, адна адзіная кафедра — акцёрскага майстэрства і рэжысуры. Прынята рашэнне аб утварэнні новых кафедраў: майстэрства акцёра, рэжысуры, сцэнічнай мовы і вакалу, музычна-пластычнага выхавання. Тады, спадзяёмся, выкладчыкі акцёрскага майстэрства паразумеюцца, нарэшце, з выкладчыкамі сцэнічнай мовы і пластыкі. Толькі пасля ўтварэння кафедраў можна будзе заняцца і распрацоўкай комплекснай метадыкі выкладання і навучання.

— **Што вы самі мяркуеце рабіць, апрача адміністрацыйнай дзейнасці!**

— Тое, што і раблю. Выкладаць сцэнічную мову. Сёлета ўпершыню ў БДТМІ ўведзена новая спецыялізацыя — на спецыялістаў «акцёрскае мастацтва» паявілася «адгалінаванне» — «акцёр-чытальнік» ці так званы артыст размоўнага жанру.

— **Трэба разумець, вы пачынаеце рыхтаваць артыстаў эстрады!**

— Не зусім. Такую прафесію мы даваць пакуль што не збіраемся. Задачы крыху іншыя, а менавіта — наталіць з часам філарманічную «прагу»: моцна бракуе прафесійных чытальніцкіх кадраў. Пяць філармоній на Беларусі, а прапаган-

да роднай літаратуры на якім узроўні?

— **У Белдзяржфілармоніі плённа працуе Галіна Дзягілева...**

— Можце згадаць яшчэ два-тры прозвішчы, але ж гэта — мізэр! Праўда, і мы не збіраемся адразу рыхтаваць цэлы полк чытальнікаў, іх таксама будзе невялікая група, але калі кожны з іх будзе мець добры беларускі рэпертуар (арыентуем менавіта на гэта), дык ці зашкодзіць гэта філармоніі? Ці не падымецца на новы прафесійны ўзровень і прапаганда роднай літаратуры, прызначанай у свеце і не надта вядомай дома? Упэўнены, што праз год-другі варта будзе зрабіць яшчэ адзін набор чытальнікаў. Ёсць і крыху аддаленая, але вартая перспектыва (пра яе ўжо даўно ідзе гаворка ў Міністэрстве культуры) пры Белдзяржфілармоніі стварыць Беларускі літаратурны тэатр. У Маскве, дарэчы, ёсць такі, і мае неблагі вопыт работы з глядачом і рускім словам.

Нехта можа скептычна ўсміхнуцца: маўляў, літаратурны тэатр не надта паспрыяе вяртанню беларускай мовы. Што на гэта сказаць? Пераход з мовы на мову ўвогуле справа складаная. Вось прынялі закон аб мове. Але які закон рэгламентуе, на якой мове думаць? Тут важна ўсё. Мне, прафесійнаму чалавеку, спатрэбіўся год, каб на-спраўдзіма загаварыць па-беларуску. Толькі пачаўшы належным чынам вучыцца мову, толькі пасля таго, як пачаў думаць па-беларуску, пачаў і размаўляць па-беларуску. Я некалі не саромеўся ў сваіх студэнтаў-завочнікаў з вёскі вучыцца вымаўленню. Аднаму вучыцца вельмі цяжка. Чаму ў БДТМІ паціху справа зрушылася? А таму, што рэктар інстытута пачаў весці рэктараты і пасяджэнні вучонага

савета па-беларуску, што ікнуцца гаварыць па-беларуску многія выкладчыкі. Паступова назапашваюцца веды, словы, знікае страх памыліца...

— **А студэнты!**

— Са студэнтамі справа больш складаная. Хоць яны, паўтаруся, глядзяць на выкладчыкаў.

— **Ці не будзе небяспекі для чытальнікаў, добра авалодаўшы словам, страціць, скажам, у авалоданні акцёрскім майстэрствам? Дый жыццё пасля інстытута можа павярнуцца па-рознаму...**

— Спецыялізацыя ў іх не чытальнік, а — акцёр-чытальнік. Агульнавядома, што самыя лепшыя чытальнікі атрымліваюцца з тэатральных артыстаў. Таму і мы на працягу ўсіх чатырох гадоў будзем самым сумленным чынам навучаць акцёрскай прафесіі. Нешта падобнае ўжо меліся зрабіць у Маскве, Ленінградзе і Кіеве. Вынік, на жаль, быў болей як сціплы. На беларускую рэчаіснасць я гляджу больш аптымістычна: ёсць жаданне і магчымасць шмат якіх людзей спраўдзіць задуму.

Час наш складаны, скрутны. Штодня паўстаюць перад намі цяжкія, нязныяныя раней праблемы. Дык і што? Пагадзіцца, што тэатр патрэбен толькі ў сытым грамадстве, толькі ўпэўненым у заўтрашнім дні людзям? У Янкі Брыля сярод мініяцюр кнігі «Жменя сонечных промяняў» ёсць адна з такім сэнсам: людзі працы гавораць не толькі «хочацца жыць», але і «трэба жыць». «Трэба жыць, трэба рабіць сваё». Гэтае «сваё» я таксама вызначыў. І мяне вельмі хвалюе, хто засяліць Беларусь, скажам, праз трыста гадоў...

ІМПУЛЬСЫ

(Пачатак на стар. 5).

Слухаў я землякоў Францішка Багушэвіча, якіх, мусіць, дарма некалі заклікаў «панчрскі салавей» не пакідаць «мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі» і з якіх гэтак вытраўляецца сёння ўсё самабытнае, беларускае, і думаў толькі адно: каму ўсё гэта трэба?

Мне, вядома, могуць запыраць, што гэта права самага насельніцтва Віленшчыны — да якой нацыі сябе адносіць, кім сябе называць. І я зусім не схільны адмаўляць яму ў гэтым праве. Але адначасова я стаю за права гэтага насельніцтва на поўную, праўдзівую інфармацыю адносна сваёй гісторыі, свайго нацыянальнага пошуку, супраць усякай дэзінфармацыі, замоўчвання ці моі перакручвання сапраўдных гістарычных фактаў, карцей, супраць падману. Цікава, якую палітыку вядзе ў гэтых адносінах віленская польскамоўная газета «Свет'wony sztandar» (Дарэчы, ні ў воднай з нашых цэнтральных бібліятэк я чамусьці так і не знайшоў гэтага выдання)? Што робіць урад Літоўскай рэспублікі, каб развесць гэты туман? Зрэшты, што казаць тут пра суседзяў, калі нашы родныя беларускія ўлады скрозь пальцы глядзяць на гэтае «польскае пытанне» на Гродзеншчыне (а тут жа ўжо носіцца ідэя «польскай аўтаноміі», той-сёй ужо скіроўвае погляд на Польшчу), пытанне, якое, як казала мне сакратар Боранаўскага райкома партыі Нэлі Казіміраўна Кушчанкова, можа пры адсутнасці належнай увагі да яго перарасці ў «новы Карабах».

Знаёмцеся: «Сябрына»

Свядомаму беларусу, які ідзе па Вільні (Вільнюсе) нешта замінае адчуваць сябе тут чужым. Сапраўды, у гэтым горадзе жылі і тварылі такія вядомыя дзеячы беларускай культуры, навукі, нацыянальна-вызваленчага руху, як Сымон Будны, Кастусь Каліноўскі, Францішак Багушэвіч, Цётка, Максім Багдановіч, Янка Купала, Рыгор Шырма, Браніслаў Тарашкевіч і іншыя.

Зірнеш направа — архітэктурны помнік XV стагоддзя, налева — XVI; гэта ж і нашы продкі іх узводзілі. Ахоплівае зайздрыць і жаль: чаму падобнага няма ў нашым Мінску? І міжволі ўспамінаюцца словы Зніча:

Можь й добра, што Вільню забралі? Бо каб нашай сталіцай была, — У магілах бы храмы ляжалі На пагосце бетону і шкла.

Праўда, мала што нагадвае зараз жыхару ці гасцю Вільні пра выданне тут першай легальнай беларускай газеты «Наша Доля», прадоўжанай пазней «Нашай Нівай», пра дзейнасць першай беларускай школы, першага прафесійнага беларускага тэатра, а перадусім — першай на тэрыторыі Усходняй Еўропы друкарні. Аб вялікай працы беларусаў на Віленшчыне можа напамінаць сучаснікам хіба толькі памятная пліта па Кастусю Каліноўскаму ды дзве дошкі на будынках горада ў гонар Янкі Купалы і Браніслава Тарашкевіча... Скупымі, вельмі скупымі сталі іх нашчадкі.

Аднак хваля нацыянальнага адраджэння ў Літве закранула

і мясцовых беларусаў. Другі год існуюць у Вільні Таварыства беларускай культуры і клуб аматараў народнай творчасці «Сябрына».

Пра пазіцыю і дзейнасць яго наш няштатны карэспандэнт гутарыць са старшынёй «Сябрыны» Валіяцінам СТЭХАМ.

— **Валіяцін, як утварыўся клуб, з чаго пачалося згуртаванне віленскіх беларусаў?**

— Свой летапіс мы вядзем з ліпеня 1988 года — дня рэгістрацыі клуба мясцовымі ўладамі. Тады мы атрымалі сваю пячатку, рахунак. Было нас усяго 26 чалавек, цяпер жа — больш за 150, пры гэтым у клубе ёсць і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў, каторыя з любоўю і шанаваннем ставяцца да беларускай культуры.

— **А ці былі якія-небудзь перашкоды вашаму стварэнню з боку ўлад?**

— З боку мясцовых — ніякіх. Але партыйныя функцыянеры Беларусі па сваіх каналах спрабавалі замінаць нашай дзейнасці. Ды ў Літве тым часам гэта было ўжо цяжка зрабіць. Карыстаючыся момантам, хачу шчыра падзякаваць Беларускаму фонду культуры і Міністэрству культуры БССР за дапамогу нам, Беларускаму радыё за ўвагу да нашых спраў.

— **«Сябрына» — палітычны клуб?**

— Ні ў якім разе. Мэты і напрамкі дзейнасці ў нас перш за ўсё культурныя — вывучэнне беларускай народнай творчасці, падрыхтоўка культурнай праграмы, з якой мы прымаем удзел у канцэртах, выставах, сустрэчах; прапаганда і папулярызацыя беларускай культу-

ры сярод насельніцтва горада і наваколля. У першую суботу кожнага месяца клуб ладзіць вечарыну ў Палацы прафсаюзаў...

— **І ўсё ж 150 сяброў клуба на 37 тысяч беларусаў Вільні — не так ужо й багата...**

— Я з вамі згодны. Не маючы магчымасці наведваць родную школу, вось ужо трэцяе пакаленне літоўскіх беларусаў атрымоўвае адукацыю на рускай, польскай ды літоўскай мовах. Шмат хто з тутэйшых беларусаў, пазбаўлены гістарычнай памяці, страціў пачуццё ўласнага гонару, стаў абыякавым да лёсу свайго народа. Так што, як бачыце, праблемы ў беларусаў і на Бацькаўшчыне, і на чужыне вельмі падобныя. Вырашаць іх мы намагаемся перш за ўсё праз адукацыю. Нядаўна адчынілі нядзельную беларускую школу, у перспектыве — адкрыць падобных ёй не толькі ў Вільні, але і ў сельскіх раёнах, дзе жыве шмат беларусаў.

— **А як беларусы Літвы могуць дапамагчы пра вашу дзейнасць? Ці ёсць у «Сябрыны» свае прэсы?**

— Не, прэсы сваёй няма, але мы маем пастаянную перадачу два разы на месяц на мясцовым радыё і штомесячную старонку ў літоўскай маладзёжцы «Летуас Рытас» («Раніца Літвы»). У сакавіку ўпершыню выйшла наша рубрыка ў рэспубліканскай «Эхо Літвы», спадзяёмся, што зарадзіцца традыцыя.

— **Ці робіць нешта клуб у напрамку «рэабілітацыі» архітэктурных ды іншых помнікаў, звязаных з беларускай культурай?**

— Самая галоўная справа для нас зараз — вяртанне Базыльянскіх муроў (трох дамоў, падараваных некалі беларусам княжнай з роду Радзівілаў). Калісьці яны былі цэнтрам нашай нацыянальнай культуры ў Вільні, там размяшчаліся беларуская гімназія ды адзін з самых багатых на колькасці экспанатаў Беларускі музей. Зараз гарвыканком прызнаў нашыя правы і абяцаў перадаць гэтыя домкі. Я думаю, доўга чакаць не прыйдзеца; мы не можам скардзіцца на адсутнасць добрага волі ці нежадання з боку рэспубліканскіх уладаў пайсці нам насустрач.

— **Мусіць, нам не абісці пытанне аб выхадзе Літвы са складу ССРСР. Як вы ставіцеся да гэтага факту?**

— Адрозніваць буду гаварыць толькі ад свайго імя, хача такой самай думкі прытрымліваецца большасць сяброў нашага клуба. Мы падтрымліваем дзяржаўную незалежнасць Літвы. Кожны народ мае права на самавызначэнне, літоўцы ж вырашылі яго выкарыстаць.

— **Раптоўна ўзнікла пытанне пра лёс Віленскага іраю. Заява Вярхоўнага Савета БССР ад 29 сакавіка 1990 года абвясціла тэрытарыяльны прэтэнзіі да Літвы. Як вы аднесліся да гэта?**

— Адназначна адмоўна. Не трэба нам новага Карабаха, а толькі да гэтага могуць весці зараз тэрытарыяльныя патрабаванні. Ды й чаму яны выказаныя толькі Літве? Беларускія ж землі ёсць у складзе цяперашніх і Польшчы, і РСФСР. Чаму сорок гадоў, пад час найбольш паслядоўнай асіміляцыі беларусаў у Літве, мы маўчалі, а тут раптам узгадалі? Маўляў, аддавайце нам нашае, а не — дык за нам 280 мільёнаў. Вернецца ў склад Саюза — мы зноў гатовыя забыцца пра беларускія землі...

Гутарыў В. ЦЫГАНКОУ.

Паколькі нас ніколі не вучылі шанаваць уласную гісторыю і два апошнія стагоддзі мы мелі агульнапрызнаны і непарушыны правінцыйны статус, дык на грунце магутнага комплексу правінцыйнасці вельмі ганарымся, што нас наведвалі вялікія людзі з суседніх краін. Нібыта праз побыт славетных асоб у нашых гарадах і мястэчках мы далучаемся да першагатуновічых еўрапейскіх народаў і настолькі тымі візітамі ашчасліўленыя, што ўвечамем памяць пра іх бронзавымі шыльдамі. Мо з такім разлікам, каб наступныя пакаленні пазайздросцілі надзвычайнай удачы сваіх прадзедаў і дзядоў.

Напрыклад, у цэнтры Полацка стаіць старадаўні мураваны дамок з шыльдай, якая павядае, што тут летам 1705 года жыў Пётр Вялікі. Пабываў расійскі самадержац і ў Мінскай вуліцы, дзе ён браў прытулак, не захавалася, таму і паломніцтва да памятнай дошкі няма. Затое ў Дзяржаўным гістарычным музеі БССР на стэндзе, прысвечаным пачатку XVIII стагоддзя, маем мы муляж сцяга 4-й роты Пярэбражэнскага палка, капітанам якога Пётр лічыўся. Захоўваецца тут і бяспрэчны рарытэт — бронзавы адбітак рукі рускага цара, выкананы пад час наведання Пятром металургічнай мануфактуры ў Ліпнеўку. Зразумела, што большыя наведвальнікі спыняцца каля гэтага экспаната, спакушанае жаданнем параўнаць сваю руку з царскай: у каго меншая, у каго большая, у каго такога ж памеру. Але няшмат знойдзецца асоб, хто мае падставу параўнаць з царом па асабліваму прызнаку — па слядах нявіннай крыві на руцэ. Бо рука Пятра — гэта рука забойцы ў самым простым значэнні гэтага адрочнага слова. Уласна значнае забойства нявінных людзей Пётр спраўдзіў у Полацку, але нашы дыстыляваныя музейныя экспазіцыі і нашы на-правінцыйнаму сшылькі падручнікі гісторыі, справядліва ганьбючы жорстка Гераніма Радзівіла ці Жыгімонта Вазы, абыходзіць маўчаннем чорныя ўчынкi стваральніка імперыі. Варта прыгадаць пра іх, але папярэдне трэба зрабіць невялічкі экскурс у тагачасныя абставіны.

Пасля смерці караля Яна Сабескага і напружанага змагання паміж сабой магнцкіх групавак на трон Рэчы Паспалітай быў абраны саксонскі курфюрст Аўгуст. Элекцыяны сейм адбыўся ў 1697 годзе. Упершыню польскім каралем і вялікім князем літоўскім стаў немец. Наступныя сем дзесяцігоддзяў вядомыя ў гісторыі Польшчы, Беларусі і Літвы як «саксія» часы — перыяд паступовага заняпаду федэратыўнага гаспадарства. Новы кароль нічога не зрабіў, ды і не надта хацеў рабіць дзеля захавання, і тым больш дзеля ўзмацнення дзяржавы. Аўгусту падабалася неабмежаваная манархія накшталт французскай. Але Рэч Паспалітая з'яўлялася шляхецкай рэспублікай, дзе кароль лічыўся першым сярод роўных і ніводнае яго рашэнне не набывала сілы без згоды сейма. Апошні ж стаяў за ахову так званых шляхецкіх вольнасцей, дзякуючы якім Рэч Паспалітая разбуралася, літаральна, на вачах. Кароль не меў рэальнай улады, Карона і Княства, магнцкія суполкі не мелі адзінаства, дзяржава ператварылася, па сутнасці, у кангламерат буйных і дробных уладанняў, якія вялі басконную міжусобную вайну, вельмі падобную на міжусобіцы XII стагоддзя. Рэгулярнае моцнае войска адсутнічала, а тая палка, якая называлася рэгулярнымі, паводзілі сябе барзджэй як закліятыя ворагі народа і краіны, чым як іхнія абаронцы.

Таму Аўгуст песьціў ідэю дынастычна замацавання хопь бы ў Вялікім княстве, куды ўвадзіў свае саксонскія палкі. Але тут меліся і ўплывовы мясцовыя прэтэндэнты — Сапегі, для супрацьдзеяння якім шляхта стварыла канфедэрацыю так

званых «рэспубліканцаў». Канфлікт паміж «рэспубліканцамі» і партыяй Сапегі прывёў да хатняй вайны. Яшчэ ў 1695 годзе з Сапегам пасварыўся Кароль Радзівіл, канцлер Вялікага княства. Яго ўласная міліцыя заняла Капыль і Раманаў, што належалі Сапегам. Тая сабралі ў адказ сваё войска і выбілі радзівілаўцаў. Пакрысе варожасць набірала моцы. У красавіку 1700 года, калі Радзівіл, а разам з ім Міхал і Януш Вішнявецкія вярталіся з пасяджэння Трыбунала, на іх

нязначнае супраціўленне, акупавалі Літву, разрабавалі Гродзеншчыну і рушылі на Польшчу. У 1702 годзе Кароль Радзівіл заклікаў да коннага сейма і ўратавання Вялікага княства ад шведскай навалы. Сапегі як саюзнікі Карла XII арганізавалі сялянскія казацкія загоны, якія ўзначалілі Хмара, Юрзвіч, Більдзюкевіч. Яны змагаліся з апалчэннем «рэспубліканцаў» галоўным чынам на Магілёўшчыне. Шляхта і войскі Вялікага княства адпаведна рабавалі маёнты Сапегі. На-

ціян Мялецкі Кандратовіч, прапаведнік Тэафан Калбечынскі, брат-прыслужнік Юзэф Анкудовіч, айцец Якуб Кізікоўскі, бліз таго дня прыбыўшых у Полацк з Вільні. Цар абвясціў, што яго цікавіць даўніна царквы св. Сафіі. Вікарый Зайкоўскі пачаў апавядаць гісторыю храма. Пры кожным алтары цар спыняўся, і Зайкоўскі тлумачыў паходжанне абразоў. Адчуваў вікарый сябе не надта ёмка. Пётр меў 2 метры 6 сантыметраў росту, трымаў у руцэ тоўсты кій. Зайкоўскі быў

Потым усіх замарданых у сафійскай царкве уніятаў спалілі, а попел кінулі ў Дзвіну, каб ахвяры злачыства не сталіся рэлігійнымі рэліквіямі для аднаверцаў.

Пра гэтае аўтадафэ, учыненае царом каля муроў полацкай святыні, у нас не прынята згадваць. Маўляў, хто ж без грэху. Пра спальванне цемрашаламі славутага філосафа Джардана Бруна знойдзецца дзесятак кніг у кожнай вясковай бібліятэцы, ніводзін падручнік

Позірк у мінулае

Пятроўскія мясціны

Некалькі сумных думак ля музейнага рарытэта

Кастусь ТАРАСАЎ

напалі людзі гетмана Казіміра Сапегі і ў сутычцы паранілі шаблямі. Як палкоўнік Наваградскага палка Радзівіл сабраў павятовую шляхту і заклікаў абараніць вольнасці ад Сапегі. З гэтай мэтай ён выстаўіў за свой кошт тры харугвы цяжкай конніцы, харугвы татарцаў і гусараў, дзве харугвы случакоў і полк пяхоты. Да іх далучыліся са сваімі сіламі Агінска, Вішнявецкія, Пацы, Пацеі, Коцелы і дробная шляхта. Усе з'ехаліся пад Ашмяны, войска, якое налічвала 20 тысяч, ўзначалілі Вішнявецкія і Коцел. Сапегі сабралі сваіх прыхільнікаў, прычым у іх было 9 тысяч наёмнікаў.

Адзначым, што ўжо пачалася Паўночная вайна, ужо Пётр «прасякаў вакоі ў Еўропу», ужо шведы дэманстравалі нязломную сілу сваіх палкоў. У антышведскую кааліцыю ўваходзіў і кароль Аўгуст — адзін з ініцыятараў вайны, план якой ён абмяркоўваў з Пятром у 1698 годзе. 19 лістапада 1700 года пад Нарвай адбылася вядомая бітва паміж шведамі і рускімі, дзе войска Пятра пацярпела паражэнне. За некалькі месяцаў да Нарвы польска-літоўскае войска было разгромлена шведамі каля Рыгі. Няўдача пад Нарвай многаму навучыла Пятра. Паражэнне пад Рыгай ніяк не адбілася на магнцкім клопаце пра дзяржаўныя інтарэсы Вялікага княства. Бо ў той жа самы дзень, 19 лістапада 1700 года, здарылася другая бітва, у якой удзельнічала, мусіць, не менш людзей, чым у бітве пад Нарвай. На Віленшчыне каля Аленкінаў сышліся войскі Сапегі і канфедэратаў. Жорсткі бой, акружэнне, якое ўдала правёў Агінскі, прынесла перамогу «рэспубліканцам». Харугвы Сапегі рассяліся, самі яны прымушаны былі эміграваць і ўвайшлі ў саюз з Карлам XII.

Братазайчыце сутыкненне нічога не змяніла і нічога не дало ні краіне, ні народу, толькі моцна знізіла дзяржаву якраз напярэдадні шведскага наступу. Заможныя «рэспубліканцы», што ўчора заклікалі шляхту бараніць вольнасці, адрозна па бітве пайшлі насустрач жаданню Аўгуста і высунулі праект аддзялення Вялікага княства ад Польшчы, каб стварыць тут спадчыннае каралеўства для Аўгуста і ягонага сына, якому было чатыры гады. Са згоды магнатаў на Беларусь і Літву ўвайшлі саксонскія войскі, увесь цяжар іх утрымання, зразумела, лёг на народ. Гэтая неразумная акцыя справакавала Карла XII на актыўнасць. Кагорты шведаў, адольваючы

рэшце, пад Дуброўнам, сапелжынскіх казакаў перамаглі, паклаўшы дзеля гэтага болей трох тысяч людзей. Такія перамогі былі толькі на карысць шведаў. Яўная ваенная перамога Карла XII падтурхнула канфедэратаў падпісаць ваенны саюз з Расіяй. Пётр I паабяцаў ім вайсковую і грашовую дапамогу. Рускае войска ўвайшло на Беларусь і Літву. Гэта былі значныя сілы — каля 60 тысяч салдат, падзеленыя паміж Меншыкавым і Агіліяй.

Галоўны тэатр ваенных дзеянняў знаходзіўся ў Прыбалтыцы, і Пётр накіраваўся туды з Масквы, каб непасрэдна ўзначаліць войска. Дзіўнае супадзенне, але цар дабіраўся да арміі тым жа шляхам, якім пяцьдзесят гадоў раней ехаў да войска яго бацька Аляксей Міхайлавіч — праз Віцебск і Полацк. Як насустрач цару Аляксею выходзілі праваслаўныя святары, так віталі яны зараз і Пятра. Як пры Аляксеі Міхайлавічу віцебскія і полацкія уніята дрыжэлі ў падлеччы, так адчувалі яны сябе і перад ягоным сынам.

Пётр I прыбыў у Полацк 10 ліпеня — у дзень сваіх імянін. З тае нагоды наладзілі святочныя абыд на катэры, што стаяў пасярэдзіне Дзвіны. Было тут шмат блізкіх да Пятра афіцэраў, баляваў з царом і будучы «рэйхс-маршал» Аляксандр Меншыкаў. А чацвёртай гадзіне, калі ўжо добра пагулялі і ўшанавалі імянінкія стрэламі з гармат, Пётр і ягоная світа нечакана накіраваліся ў Сафійскі сабор, якім валодалі уніята. Апрача Сафіі, ім належалі пры ёй мужчынскія і жаночыя манастыры і Барысаглебскі манастыр у Задзвінні. Пётр I, які не вылучаўся набожнасцю і сваю павагу да царквы не распаўсюджваў далей таго, што наведваўся туды без парыка, да уніятаў, аднак, ставіўся з вялікай суровасцю. Так, у Віцебску па яго загадзе былі пасечаны ўсе абразы з выявай Юзафата Кунцэвіча. Так што нічога добрага для сябе полацкія уніяткі святары ад наведання Пятром горада не чакалі. Больш за тое. Даведаўшыся пра маючы быць прыезд рускага цара, яны вывезлі з Сафійскай царквы ў Жыровічы срэбную труну з астанкамі кананізаванага ў святых Кунцэвіча. Ахоўвалі яе ў дарозе харугвы з асабістага войска Карла Радзівіла.

Пётр з афіцэрамі ўвайшлі ў царкву пад час мшы. Простых вернікаў у храме не было, толькі шасцёра святароў і манахаў. Менавіта: вікарый полацкі Канстанцін Зайкоўскі, айцец Якуб Кнышэвіч, закрыс-

на галаву ніжэйшы, яму прыходзілася глядзець уверх, ад пранізвага, апальваючага позірка цара ён хваляваўся. У паветры вісела небяспека. Прырававаная раздражнёнасць Пятра трымала яго ў напружанасці.

Нарэшце яны апынуліся каля алтара з абразом Юзафата Кунцэвіча. Тут цар, не хвалячы непрыязі, запытаў: «Што гэта за невядомы святы? Хто і калі яго кананізаваў? За што яго забілі?» Бог ведае, пра што думаў у тую хвіліну Пётр. Па натуре і характары Кунцэвіч быў нечым падобны да цара. Можна, Пётр і бачыў пэўную паралель, гледзячы на выяву св. Юзафата, які лічыў сілу, прымуў, гвалт лепшымі сродкамі дасягнення сваёй мэты. Ведаючы прыёмы, якімі Кунцэвіч карыстаўся дзеля замены праваслаўя уніятствам, цяжка ўявіць больш непрыдатную асобу на ганаровы пасады першага святога грэка-каталіцкай царквы. Палітычная аснова беатыфікацыі Кунцэвіча была неаспрэчная. У любым выпадку вікарый Зайкоўскі не мог неспці адказнасці за рашэнні князёў царквы. Пытанні Пятра паставілі яго на вастрыё нажа. Не адказаць цару ён не мог, хлусіць не меўся. Таму айцец Канстанцін паведаў, што святы Юзафат нарадзіўся ў праваслаўнай сям'і, але пад час вучобы ў Вільні прыняў уніятства, быў ігуменам Жыровіцкага манастыра, архімандрытам Троіцкага манастыра. Прызначаны архібіскупам полацкім, ён загінуў на сорак трэцім годзе жыцця ў Віцебску. «Хто ж яго забіў?» — перапытаў Пётр. «Забілі яго ў 1623 годзе віцебскія схізматыкі», — адказаў Зайкоўскі.

Апошнія слова імгненна раз'юшыла Пятра, нібыта ён чакаў гэтага слова, каб выбухнуць гневамі. «А, дык мы тыраны!» — грывнуў цар і ўдарыў айца Канстанціна кулаком. Святар упаў, тады Пётр пачаў б'ць яго кіем. Потым выхапіў шабля і пачаў секчы вікарый шабляй. Адначасна будучы «рэйхс-маршал» Аляксандр Меншыкаў забіў палашом айца Тэафана Калбечынскага. Афіцэры па прыкладзе самадержцы пачалі рубіць Кандратовіча, Кнышэвіча, Анкудовіча. Апошняму пашанцавала выратавацца, бо ён ляжаў у лужыне крыві, прыкрыты зверку целам айца Якуба Кнышэвіча. Афіцэры палічылі яго нябожчыкам. Якуба Кізікоўскага, старога чалавека, узліў у табар Пятра, дзе ўсю ноч дапытвалі пра месца захавання царкоўных скарбаў, а ранкам павесілі. Пётр загадаў павесіць і вікарый Зайкоўскага.

не абыходзіць тую варварскую акцыю рымскіх інквізітараў. Не забыліся і мы адлюстраваць у музейных экспазіцыях пакутніцкую смерць ахвяры эзуітаў Казіміра Лышчынскага. Канечне, Лышчынскі, Бруна ці спалены рускай праваслаўнай царквой пратапон Авакум — постаці вялікія з шырокай вядомасцю сярод сваіх сучаснікаў і наступных пакаленняў, забыцца на іхнія імяны немагчыма. У параўнанні з імі уніяткі святары з царквы св. Сафіі ў Полацку — асобы непрыкметныя, звычайныя людзі, якіх сотні тысяч. Але ж і зла яны нікому не зрабілі, зніякай віны за імі няма. Трапілі яны пад шабля, на шыбеніцу, у агонь выключна за прыналежнасць да уніятскай царквы. Лютасць да іх Пятра мела падвалінай палітычныя матывы, бо існаванне уніятства — царквы праваслаўнага абраду, але падпарадкаванай не маскоўскаму патрыярху, а рымскаму папе — пазбаўляла расійскіх самадержцаў козыра ў прэтэнзіях на беларускія землі.

Паказальна, што пасля забойства айцоў-уніятаў Пётр даў загад на рабунак мужчынскага і жаночага базільянскіх манастыроў. З Сафійскай царквы і з манастырскіх скарбаў гвалтаўнікі забралі тры тысячы залатых і ўсё, што мела хоць якую каштоўнасць. Заціраючы сляды свайго асабістага злачыства, Пётр загадаў зачыніць царкву св. Сафіі і ператварыў яе ў склад вайскавай амуніцыі. Трымалі тут і коней, і порах, а ў 1710 годзе напярэдадні таго дня, як рускае войска нарэшце пакінула Полаччыну, у Сафійскай царкве грывнуў выбух, які даканаў зямсотгадовае будынак. Царквы, якую пабудоваў Усцлаў-Чарадзеі, куды прыходзілі св. Ефрасінія, Скарына, Васіль Цяпінскі, дзе полацкія ваяры маліліся перад паходам на Грунвальдскую бітву, дзе прагучала за стагоддзі незлічонае мноства малітваў, гімнаў, падзяк, — гэтае царквы не стала. Бо новая Сафійская царква, што ўзнікла на старажытных падмурках у 30-х гадах XVIII стагоддзя, будавалася архітэктарам Глаубіцам у стылі беларускага барока і ўключае толькі рэшткі свайго напярэдняга — крыву сцен, skleп, апсіды. Тая старадаўняя апсіды і помнік бляск шабелі, чырвані крыві, мёртвага уніятскага святара каля ног расійскага гасудара.

Наступным годам на Беларусь рушыў Карл XII. 40 тысяч шведаў агнём і мячом прайшлі мясцовасці і гарады, якія належалі прыхільнікам Аўгуста. Быў разрабаваны Пінск, трагічны лёс напаткаў Нясвіж, дзе месціўся рускі гарнізон з дзвюх тысяч казакаў. Горад спаліў у сакавіку палкоўнік Траўтветар, у агні загінула большасць казацкага атрада. Праз кароткі час, разбурыўшы Карэлічы, Мір, Ляхавічы, Клецк, шведы вярнуліся і асадылі Нясвіжскі замак. Мяшканцы не сталі абараняць яго і здаліся. Вораг вывез з замка ўсе каштоўнасці, узарваў бастыёны, перарыў валы, зруйнаваў горад.

Летам шведы прайшлі маршам Польшчу і разбілі саксонцаў пад Фраўштадтам. Аўгуст, як саксонскі курфюрст вымушаны быў замірыцца з Карлам XII. Альтранштацкі мір, заключаны ў верасні 1706 года, абавязваў яго не ўдзельнічаць ў антышведскай кааліцыі і прызнаць сапраўдным і паўнамоцным каралём Рэчы Паспалітай стаўлейка Карла XII Станіслава Ляшчынскага. Аўгуст пагадзіўся і з гэтым. Засцерагаючы свае маёнткі, большасць магнатаў Беларусі і Літвы стала на бок новага караля. Пацы, Вішнявецкія, Чартарыйскія, Радзівілы схіліліся да саюза са шведамі. Аднак канфедэрацыя шляхты Вялікага княства, узначаленая польным гетманам Рыгорам Агінскім, адмаўляла ўмовы Альтранштацкага міру і застала вернай альянсу з Пятром.

Зімой 1707 года дывізія Агінскага стаяла ў Мінску. Начальнікам рускага гарнізона тут быў Шарамецеў. Гасцяваў у Мінску і Пётр I. Адзначана, што неаднойчы наведваў ён Петрапаўлаўскую (Кацярынінскую) царкву, якая і зараз аздабляе Нямігу, перароблена ўжо ў наш час на пятроўскай модзе ў склад архіўных матэрыялаў. Яшчэ Пётр разам з Шарамецевым і Агінскім хадзілі ў езуіцкі калегіум, дзе іх пачціва прымалі і спецыяльна для цара дэманстравалі добрыя веды вучняў. Будынак калегіума захаваўся, у ім зараз музычная школа. Крыху і дзіўна, што досюль яе не называюць «домам Пятра», як тое зроблена ў Полацку. Ніводнага езуіта Пётр уласнай рукою не забіў. Хоць ён і не адчуваў да іх любові, аднак даў мінскім езуітам дазвол дабудоваць фарны касцёл. У тое стагоддзе галоўным уніяцкім храмам Мінска была царква Святога Духа, якая месцілася на Высокім Рынку (сённяшняя плошча Волі). Побач стаялі мужыцкі і жаночы уніяцкія манастыры, яшчэ адзін манастыр базільянак знаходзіўся за ракой — называўся ён Святагоцікім, адкуль і павялася назва Траецкага прадмесця. Гэтыя кароценькія тапаграфічныя звесткі неабходны, каб лепш уявіць невясёлыя для мінчукоў, асабліва для мінскіх уніятаў, падзеі, што прыпалі на люты месяц 1707 года.

18 лютага войска Шарамецева і дывізія Агінскага пакінулі горад. На развітанне Шарамецеў даў дазвол ар'егарду на лупы, і некалькі дзён запар палкі лёгкай маскоўскай кавалерыі рабавалі мінскае жыхарства. У першую чаргу кавалерысты разрабавалі жаночы манастыр св. Тройцы. Тут яны не толькі ўсё ператрэслі і абшукалі, але павыбілі вокны, ламалі алтар, узарвалі падлогу. Пасля гэтага іхнюю прагу здабычы зведала Святадухаўская царква і нарэцце гараджане. Падпаліўшы горад, расійскія коннікі паехалі. Але праз дзень Мінск занялі калмыцкія палкі з Пятроўскага войска. Зноў была абрабавана царква св. Духа, дзе разнеслі закрыстыю, знялі аздобу з абраза Божай Маці, абчысцілі манастыр і гарадскія двары. Не паспеў горад апамятацца ад гэтага гвалту, як хваляй накацілі пятроўскія казакі. Ім ужо нічога не засталася ад папярэдняга, дык казакі палезлі ў права-

слаўную Петрапаўлаўскую царкву. Брацтва заклікала людзей да зброі, на Нямізе меў месца сапраўдны бой. Са Святадухаўскай царквы казакі пабралі тыя рэшткі, што засталіся пасля візітаў кавалерыі і калмыкаў. Абабраўшы да ніткі тыя двары, дзе не здолелі добра зачыніцца ці добра захаваць маёмасць, казакі пайшлі наўздагон за галоўнымі сіламі.

У 1708 годзе Карл XII вярнуўся нанесці Пятру стратэгічны ўдар. Шведскае войска зноў з'явілася на Беларусі. Карл планаваў паход на Маскву і адпаведна выбраў маршрут праз Магілёў. Тут шведы затрымаліся, рабуючы горад і нават царквы і касцёлы. З царкоўнага серабра Карл XII біў манету для выплаты запавязанасці войску. Паражэнне пры Лясной прымуслі Карла адмовіцца ад маскоўскага накірунку. Шведы павярнулі на Украіну. Саюзнікамі Карла XII выступалі кароль Станіслаў Ляшчынскі і гетман Мазепа. Аднак Ляшчынскі не прывёў войска, а Мазепа, якому здардзіў палкоўнік Іскра, здолеў арганізаваць толькі дзве тысячы казакаў. 27 чэрвеня адбыўся Палтаўскі бой, які вырашыў выхад вайны.

Паўночная вайна каштавала Беларусі трэцяй часткі насельніцтва. Загінула ў баях, ад гвалту, голаду, эпідэміі каля мільёна чалавек. Праз паўстагоддзя пасля «папоны» край зноў напаткаў разруха гаспадаркі, зноў зарасталі кустоўем палі, абязлюдзелі гарады і мястэчкі, зноў галеча апанавала вёску. Але і гэтая бяда нічога не змяніла ў палітычным жыцці Рэчы Паспалітай. Тут не магло нават адмовіцца ад права «ліберум вета» на сеймах. Прусія, Расія і Турцыя рабілі ўсё, каб «вольнасць» захоўвалася, бо праз унутраныя інтрыгі і подкуп магнатыцкіх групавак «ліберум вета» дазваляла зрываць любую разумную прапанову на сейме, што было надзейнай гарантыяй ад перамен. І яшчэ адна акалічнасць давала ваяўніцым суседзям падставу для ўмяшання ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай — пытанне пра іншавярцаў. Прусія «хвалявалася» за пратэстантаў, Расія — за праваслаўных. Уніяты лічыліся рэлігійнымі ахвярамі, якія трэба было вярнуць у лона іхняй маці — рускай царквы.

Можна не сумнявацца, што ўласцівыя Пятру энергія і рашучасць прыкончылі б уніяцкую царкву за некалькі гадоў. Але пасля няўдалага Пруцкага паходу 1710 года, дзе расійская армія на чале з царом была разбіта туркамі, Турцыя запатрабавала, каб рускія войскі пакінулі Вялікае княства і Польшчу, інакш яна распачне ваенныя дзеянні. Паколькі Паўночная вайна яшчэ цягнулася, а заваёву Балтыйскага ўзбярэжжа Пётр лічыў справай больш важнай, ён вымушаны быў вывесці рускія гарнізоны з беларускіх гавадоў. Аднак жак, зведаны уніятамі, пайшоў на карысць не праваслаўнай, а каталіцкай царкве, бо тая частка шляхты, якая вгалялася ў сваіх рэлігійных сімпатыях, прыняла каталіцтва.

Небагата логікі ў тым, што мы, аздабляючы будынкі памятных дошкамі ў гонар адных каранаваных заваёўнікаў, не ўшаноўваем другіх. Магчыма, мы адчуем сябе больш значнымі на гэтым свеце, калі, апроч тых шыльдаў, што ўжо прыбіты на помніках архітэктуры і на рагах вуліц, з'явіцца новыя ў памяць Карла XII, Напалеона, графа Мураўёва, Аляксандра I, якія не менш вядомыя ў гісторыі, чым Пётр I. Адрозны прыбавіцца экскурсійных маршрутаў, і відочна ўзрасце пачуццё нашага правінцыйнага гонару за родны край, які, як магніт, прыцягваў да сябе столькі слаўных гістарычных асоб.

З паэтычнай пошты

Мікола ЧАРНЯЎСКІ

Меліяратары...

ДУШ

Дзе ні гляну — каналы,
Не пустыня, адкуль жа ўзяліся?
Можна, гэта рачулікі сканалі,
слёзы іх расцякліся?
Разлічылі дакладна
мелкія рэкі — мелкія душы.
Чым вузейшая рэчачка тая,
тым хутчэй зарастае
Стануць душы глухім балотам:
лезь, тапчыся там
Кані ўскрык над
Боль у сэрцы, рубцы на целе:

як і рэчышчы, сталінскім плугам
павыпростаць нам душы хацелі.
Тройчы выклятыя Курапатамі,
шчыравалі, як д'яблы,
прывычна
рэканструктары-меліяратары
душ людскіх, першародна-
крынчных:
спеў бруісты крамолай
чысціня ім сляпіла вочы...
Хто ўцалеў, хто з магілай
«варанком» раскатурханы
Разлічылі дакладна вар'яты-
клікушы:
прамыя рэкі — крывыя душы.
Чым цішэйшая рэчачка тая,
тым хутчэй зарастае
асакою, аерам, чаротам...
За чаротам жа — як за
дротам:
хто пачуе, адкуль ты родам?

Дзе ні гляну — каналы,
Быццам слёзы наўсцяж
Знаю: гэта рачулікі сканалі,
пад прымусам імён адракліся.
О, падзёншчыкі зналі, ім
знямелыя рэкі — знямелая
знямелая памяць — змярцвелыя душы —
змярцвелыя душы —
позірк патухшы —
не сэрцы — ўсяму зняверцы!
Халодныя сэрцы —
чорныя рукі;
чорныя рукі — ні жалю,
кроў халодная ў жылах цячэ!
...Гэта чую
і сёння яшчэ!

Жыць у сваім доме

(Пачатак на стар. 4).

таксама, што рэспубліцы, як суб'екту федэрацыі, належыць і пэўная частка залатога і алмазнага запасаў краіны.

— Вы не дапускаеце думкі, што пры такой дзяльбе некаторыя рэспублікі адчуюць сябе пакрыўджанымі?

— Дамовіцца паміж сабой заўсёды можна.

— Дэкларацыя прадугледжвае стварэнне сваёй банкіўскай сістэмы. Між тым, падобная ініцыятыва Вярхоўнага Савета Расіі выклікала крайняе незадавальненне Прэзідэнта, які выдаў з гэтай нагоды спецыяльны ўказ...

— Я бачу ў гэтым нежаданае ці, хутчэй, няздольнасць пазбавіцца стэрэатыпаў унітарнай, таталітарнай дзяржавы, максімальнай канцэнтрацыі ўлады. Мы, па сутнасці, не маем зараз свайго банка. Есць толькі філіялы ці аддзяленні Дзяржбанка СССР. Фактычна рэспубліка не ўдзельнічае ў падаткаабкладанні ні насельніцтва, ні прамысловых прадпрыемстваў, ні калгасаў і саўгасаў. Большую частку пляжыжоў, адлічэнняў Беларускае аддзяленне дзяржбанка пераводзіць у Маскву, дзе ім і даюць рады. Трэба да таго яшчэ мець на ўвазе, што Дзяржбанк падначалены Савету Міністраў СССР, які і вырашае, куды, на якую чарговую «будуюць» гэтыя грошы выдаткаваць. Ну а калі іх усё-такі не хапае, урадам прымаецца пастанова аб чарговай эмісіі грошай, якая вядзе да росту інфляцыі, далейшага развалу эканомікі.

— Колькі Беларусь павінна адлічваць грошай у саюзны фонд?

— Цэнтр патрабуе — не дзе 15—20 працэнтаў ад нацыянальнага даходу. На перагаворах мы казалі, што гэта грабеж сярод белага дня. У нашым праекце саюзнага дагавора прадугледжана ўтварэнне нацыянальнага банка, падпарадкаванага Вярхоўнаму Савету рэспублікі, стварэнне сваёй фінансава-кредытнай сістэмы. Мы лічым таксама, што маем права на стварэнне ўласнай грашовай сістэмы.

— Як вядома, на тэрыторыі Беларусі размешчана шмат ваенных аб'ектаў, у тым ліку ядзерных. У 10-м артыкуле Дэк-

ларацы гаворыцца, што Беларусь ССР ставіць мэтай зрабіць сваю тэрыторыю бяз'ядзернай зонай, а рэспубліку нейтральнай дзяржавай. Ці знойдзе гэтая ідэя адлюстраванне ў саюзным дагаворы?

— Мы будзем на гэтым настойваць. У СССР цяпер ці не самая вялікая армія ў свеце. Напрыклад, у нас адзін салдат прыпадае на 56 жыхароў, у ЗША — на 126, у ФРГ — на 380, Кітай — на 500 жыхароў. Калі зараз нехта пачынае гаварыць аб стратэгічнай абароне, мне, ракетчыку па прафесіі, становіцца, даўбог, смешна. Трэба разумець, што дастаткова выпусціць па кожнай з нашых атамных электрастанцый па дзве крылатыя ракеты, каб знішчыць увесь свет. Да такой высновы можна было прыйсці пасля чарнобыльскай аварыі, дзе выхад радыяактыўных рэчываў быў роўны ці не 200-ам хірасісімскім бомбаў. І гэта пры тым, што на Чарнобыльскай АЭС рэактар усё-такі не выбухнуў.

Нам пажадана не процістаяне двух лагераў, а калектыўная бяспека. Што тычыцца арміі, дык, каб забяспечыць неабходную абарону, цяпер, у пераходны перыяд, на нашу думку, трэба весці гаворку аб стварэнні спецыяльнага прафесійнага кантынгенту, падначаліўшы яго аб'яднанаму камандаванню суверэнных дзяржаў, якія ўваходзяць у Саюз. Маюцца на ўвазе стратэгічныя ракетныя войскі (вядома, не ў цяперашнім аб'ёме), супрацьракетная і супрацьпаветраная абарона, ваенна-марскі флот акіянскага базіравання, аб'яднаны інстытут стратэгічных даследаванняў у ваеннай галіне (усё пералічанае ў рамках дастатковай абароны).

— Не так даўно ў «Ліме» быў надрукаваны артыкул надравага ваеннага, у якім ён узнімаў пытанне аб стварэнні нацыянальнага войска.

— Я прыхільнік таго, каб мець у рэспубліцы сваё войска на прафесійнай аснове, вядома, таксама ў разумных памерах. Напрыклад, на Беларусі пры яе насельніцтве ў 10 з паловай мільёнаў такое войска магло б мець 50—75 тысяч чалавек. Гэта значыць, 150—200 жыхароў на аднаго ваеннаслужачага. Акрамя гэтага, нам, вядома, спатрэбяцца сілы аховы грамадскага парадку — міліцыя, унутраныя войскі, служба аховы Канстытуцыі (замест цяпераш-

няга КДБ). Гэта ўсё разам яшчэ 50 тысяч чалавек. Вядома, усё гэтыя органы павінны быць дэпалітызаваны, служыць народу, а не быць, як КДБ, штурмавымі атрадамі партыі, а то і пэўных асоб.

— Я выкажу тут, Уладзімір Мікалаевіч, адну іраматычную думку. Калі ўсё, пра што мы гаварылі, і знойдзе месца ў саюзным дагаворы, дзе гарантыя, што мы зможам усё гэта ажыццявіць у сябе ў рэспубліцы? Пакуль што рэальная ўлада ў руках КПБ з не шматлікімі структурамі, кансерватыўным мысленнем і да т.п.

— Так, скідваць з рахунку супраціўленне кансерватыўных сіл, вядома, нельга. Дарэчы, процідзеянне гэтага можа набыць самыя розныя формы. Дымаў я прачытаў у «Известиях» інфармацыю, якая мяне вельмі засмуціла. У ёй паведамлялася аб стварэнні ў рэспубліцы асацыяцыі прамыслоўцаў, якая вельмі амбіцёзна заяўляе, што без яе ўхвалы не павінен быць прыняты ніводзін закон. Можна здагадацца, што партыйнаму апарату захацелася стварыць у рэспубліцы паралельны Вярхоўнаму Савету заканадаўчы орган. А як жа, спытаеце вы, воля народа, які наш Вярхоўны Савет выбраў?

— Ініцыятыва гэтага новага ўтварэння воля народа цінавіць менш за ўсё...

— Але будзем аптымістамі. Неўзабаве Вярхоўным Саветам будзе прыняты яшчэ адзін, на маю думку, вельмі важны дакумент — Дэкрэт аб уладзе. Пры яго падрыхтоўцы былі прадстаўлены розныя варыянты, у тым ліку і мой. Дэкрэт аб уладзе павінен стаць яшчэ адным зыходным дакументам для стварэння новай Канстытуцыі рэспублікі. У аснове дэкрэта ляжыць прынцып размежавання заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады. Частка дэпутатаў, у тым ліку і я, прапанавала поўную дэпалітызацыю ўсіх праваахоўных органаў — міліцыі, КДБ, суда і пракуратуры.

— Вы спадзеяецеся, што гэта «пройдзе» пры цяперашнім складзе Вярхоўнага Савета?

— На гэта спатрэбіцца час, але вельмі важна вызначыць гэтыя прынцыпы, абнародаваць іх. Дарэчы, члены Прэзідыума Вярхоўнага Савета, якія ўваходзяць у апазіцыю, маюць намер прапанаваць гэтыя пытанні для абмеркавання на пазачарговай сесіі Вярхоўнага Савета.

— Мне застаецца пажадаць вам і вашым таварышам поспехаў. Дзякуй вам, Уладзімір Мікалаевіч, за цікавую гутарку.

А ў Львове— свая падзея

ПУЦЕЎКІ «гарэлі». Розныя прычыны вымушалі людзей адмаўляцца ад заваблівага падарожжа ў Венгрыю. Нават — неспакойнае палітычна-эканамічнае надвор'е ва ўсходняй Еўропе. Сама чула: ехаць, маўляў, за блізкі свет, каб потым амаль два тыдні пакутаваць?

Аднак жа супрацоўнікі апарату Саюза журналістаў, прапанавалі мне пучэўку, ад якой адмовіліся ўжо ажно два чалавекі, угаворвалі: «І вы яшчэ раздумваеце! Гэтую турпаездку рэспубліканскі саюз «прабіваў» праз Маскву для найбольш актыўных і прадстаўнічых сваіх сяброў! Вы едзеце ў прыгожы і цывілізаваны край! Саюз аплачвае амаль палову выдаткаў! І глядзіце: досыць рэспектабельная групка падбіраецца: 36 чалавек з усяе Беларусі — сакратары пярвічных арганізацый, загадчыкі аддзелаў, галоўныя рэдактары...»

Дасведчаныя браткі-газетчыкі, журналісты радыё і тэлевізійшчыкі, глянуўшы на спіс групы, маглі б усклікнуць: «Ба, знаёмыя ўсе лица!» Так, Н. Будык, С. Гульянц, Ж. Залозная, Э. Луканская, Т. Малмыга, І. Герасюк, С. Крапівін, У. Напрэў, А. Фомчанка, П. Шаўчук... За кіраўніка ехаў рэдактар шматтыражкі «Трактор» З. Шарамець, які быў у Венгрыі 17 гадоў таму.

Чым бліжэй да ад'езду, тым лепшы рабіўся настрой. Калі б яшчэ не падкінуў нам пару «парсюкоў» манапольны, безальтэрнатыўны, а таму бесканкурэнтны і бязгрэшы, «Інтурыст»... Па-першае, у поездзе мясцовага (!) фарміравання «Мінск — Львоў» нам былі заказаны білеты ў плакартны (?!) вагон — маўляў, купэйныя ўжо закупілі, гэтаксама і на зваротную дарогу. Па-другое, у Львове, дзе мелася перасадка на поезд «Масква — Будапешт», мы гэтакімі беспрытульнымі муслімі цягацца па гарадзе ажно 12 гадзін. («Зімой ды восенню браніруем на групу два штабныя пакоі ў гасцініцы і заказваем экскурсію па гарадзе, а лета ёсць лета...» — удакладнілі інтурыстаўскія агенты).

Балазе, багаж мы сям-так уладкавалі ў агульную камеру на львоўскім вакзале, дый з надвор'ем пашанцавала: абышлося без дажджу. Без абеда, увогуле, таксама абышлося. Скардзіліся нашыя людцы, што дзверы прыстойных рэстаранаў былі замкнёныя, а харчоўка дэмакратычных кафэ ды сталовак сваім падарознем неапетлівым духам перабівала ўжо і думку аб тым, каб пад'есці... Сама я, праўду сказаць, не ахвотніца да ежы і ад смагі не пакутую нават у спёку, так што галоўны мой клопат быў — «падароўкацца» са знаёмым горадам.

Апошні раз была тут у маі 85-га. Мінула перабудовачная пяцігодка. І сёння, як падалося на свежае вока, Львоў, такі шматпакутны ў мінуўшчыне сваёй, такі «аўстра-польска-германскі» абліччам, — сёння голасна, кожным куточкам сцвярджае сваю ўкраінскую годнасць.

Праўда, і пяць, і дзевяць гадоў таму на львоўскіх вуліцах, у парках, у трамваях, у кавярнях і крамах руская гаворка, памятаю, чулася тут не часцей, як у Мінску... беларуская; не кідаліся ў вочы шылды, аформленыя па-руску. І цяпер тое ж. Ды яшчэ неба над Львовам літаральна спавілі нацыянальныя сцягі. Жоўта-блакітнае палотнішча і над оперным тэатрам, дзе прэм'ерай вердзьеўскага «Атэлы» (дарэчы, у сцэнаграфіі добра знаёмага і нашаму тэат-

ру Я. Лысыка) завяршаўся чарговы сезон, і над ратушай, і над аглядальнай пляцоўкай на замкавай гары...

На цэнтральных вуліцах вяртлявыя дзецюкі прапаноўвалі за карбаванец газету «Малоды нацыяналіст». З вітрын, з маляўнічых плакатаў і шчытоў на тратуарах, на бульварах, пад лозунгам «Украінцы ўсіх краін, яднайцеся!» паведамлялася пра шматдзённыя стадыённыя ўрачыстасці, прысвечаныя 100-годдзю ўкраінска-

«Гарадзенскай»; вуліца Фрунзе, з улікам меркавання Яўрэйскага нацыянальнага культурнага таварыства імя Шалом-Алейхема, зрабілася «Стараяўрэйскай»... Мянсяўся добры дзесятак назваў.

Пабачылі працяг спісу асоб, рэабілітаваных УКДБ і пракуратурай Львоўскай вобласці паводле Указа Прэзідыума ВС СССР ад 16.01.89 г., — венгры і яўрэі, украінцы і палякі, цяперашнія жыхары (і ўжо досыць старыя людзі) Цярнопальшчы-

значкамі з нацыянальнай сімволікай па чатыры карбаванцы, ксеракопіямі «Малітвы за ўкраінскі народ». А стэнды! А транспаранты! Яны ўслаўлялі Ісуса Хрыста і запрашалі ў прыгарад на ўрачыстую закладку першага каменя новага грэцка-каталіцкага храма. Выкрывалі колішняга апаратчыка, які, прылучыўшыся да «руху», быццам бы зрабіўся шпіёнам, і паведамлялі, што «цэй шпыгун жыў: вуліца Маяковскаго, 20...», ды заклікалі да расправы. Зна-

вежы стажкоў на пракосе, а над імі зоркі. Справа ў даліне міготкімі рыжымі вугольчыкамі — вокны сямліб. (І як там людзям жывецца? Цягнікі над імі гэтак высока, нібы ў небе, груко-чуды...)

Колькі захаплення было, як на пакручатай чыгунцы з'явіўся ланцуг тунеляў! Засвяцілася наперадзе неўразумелае паўкружжа, і вось ужо да яго паўзе змейка з яркіх квадрацікаў — а гэта ж галава нашага поезда на чале з цягніком.

Праз 4 ці 5 гадзін — пагранічная станцыя Чоп, і прасядзелі мы тут ледзь не да святання. Прайшліся па купэ таможнікі ды пагранічнікі. А потым — дасведчанаму чытачу можна і не тлумачыць — рабочыя мянялі пад саставам колы. Што-што, а чыгуначныя палотны ў нас зроблены з размахам. У Еўропе рэйкавыя дарогі вузейшыя. Вось і марнуецца час на тое, каб пад кожны вагон, адчэплены, прыўзняты дамкратам, падвесці і замацаваць «еўрапейскія» колы, дэманціраваўшы і адкаціўшы свойскія.

Глянулі мы ў акенца і заўважылі на суседнім пуці добра асветлены поезд (кірункам у Будапешт), адкуль выскочвалі людзі: відаць, напалохалі гасці з таможні. Смех і грэх было глядзець, як тут жа ля вагона «зацяжарыла» нейкая цётка, няўключна запхнуўшы пад кофту скручаныя прасціны. Не пагрэбаваў яе вопытам і мужчына — увачавідкі раздаўся ад схаванай кантрабанды...

ПЕРШАЕ, што ўбачыла я пасля кароткага сну, схіліўшыся са сваёй верхняй паліцы да акна, — ляціць над полем бусел. Ужо «замежны». І сустрэла нас добрае сонца, несканчоныя чарназёмныя нівы — з кукурузай, макам, збожжам, асляпляльным сланечнікам; рэдкія астраўкі дуброў, домікі пад чарапіцаю; а потым і парослыя лесам горы.

Сам Будапешт сустрэў кветкамі: пад шкляным дахам дэбаркадэра, куды ўкаціўся наш поезд, пагойдваліся на ланцугах драўляныя кашпо з чырвонымі мушкатамі. (Як іх паліваюць? Бачыла. Рабочы нясе на рэмені балон з насосам і з даўжэзным выгнутым, як у чайніку, носікам, якім дацягваецца да кветкі, і пампе ваду).

Хоць радзіма «Ікарусаў» менавіта Венгрыя, мы адчулі сябе як дома, абступіўшы звыкла расфарбаваны чырванабокі аўтобус. Шафёр спрытна застаўляў багажнік нашымі торбамі, кіраўнік групы нават па-венгерску яму падзякаваў, а той, адказаўшы нешта, раптам нязмушанай рускай мовай з лёгкім акцэнтам пранаіваў адкрыць другі багажнік і частку рэчаў уладкаваць там. (Пазней, пад час экскурсій, шафёр калінікала падказваў гідэ рускія словы, папросту размаўляў з намі, а мы дзіву даваліся... Высветлілі: вадзіцель аўтобуса Валянцін — закарпацкі венгр, савецкі грамадзянін, які ўжо 10 гадоў працуе па дагаворы ў Венгрыі, абслугоўвае турыстаў з СССР).

Снеданне ў рэстаране новага будапешцкага мікраараёна пачалося «свецкай» размовай. «Сорам які! Тут людзі ядуць, а ён у трусах!» — выгукнуў адзін з нашых дзядзькоў, скрывіўшыся на афіцыянта. «Спакойна, гэта Еўропа. Па-першае, ён у шортах. Па-другое, на пляжы ці тое яшчэ будзе...» — уздыхнуў другі і наважыўся з'есці чаго-небудзь «замежнага». Праінструктаваныя мінскім «Інтурыстам», мы ўжо ведалі, што снедаць венгры па-еўрапейску. І, намазаўшы маселкам ды абрыкосавым джэмам лусту белага хлеба (чорнага, ці хача б шэрага, за ўсе дні я так і не пабачыла нават у продажы), запішы гэта цеплаватай вадой з цытрынавым прысмакам, ужо камячылі папяровыя сурвэткі, як афіцыянт, зграбна фланіруючы паміж столікамі, панёс нам талеркі з амлетам...

З далёкіх і блізкіх дарог

Святлана БЕРАСЦЕНЬ

УСЯГО ГАДЗІНА РОЗНІЦЫ...

кай эміграцыі ў Канадзе. А ў кавярнях ды гастрономах за спінамі прадаўцоў гучна вясчала радыё — трансліравалася пасяджэнне ўкраінскага парламента, які акурат у той дзень, 16 ліпеня, прымаў Дэкларацыю аб самастойнасці рэспублікі і авачыяй вітаў уласнае рашэнне.

Збочыўшы да кафетэрыя, мы з калегаю апынуліся за кавай побач з маладымі львоўцамі — мужам ды жонкай. Ён яшчэ адкаркаваў і бутэлечку піва, хацеў наліць сваёй спадарожніцы, ды яна рашуча запярэчыла. Той ледзь не ўзмаліўся: ну, хоць сімвалічна! Свята ж... Жонка здзівілася, адсунула кубачак з кавай: якое свята? Абявілі самасціянсць, па радыё пачуў, — адказаў муж, лінуў трошкі піва ў жончыну шклянку, і яны ціха і шчыра «чокнуліся».

Мабыць, тая парламенцкая падзея і была для Львова галоўнай навіной дня. Ну, а для нас яна сталася адным са шматлікіх уражанняў ад спаткання з горадам, якое цягнулася ад ранку ледзьве не да прыцемкаў.

Мы паслухалі абласныя радыёнавіны, набылі мясцовыя газеты.

Даведаліся пра перайменаванне (паводле рашэння гарсавета) плоймай вуліц. Доўгая тлумная «Першага травеня», хоць і трымала на сваіх камяніцах старыя шылдачкі (мо і да сёння іх церпіць), ужо звалася

ны і Брэстчыны, Кракава, Будапешта і Львова, Германіі, Чэхіі...

Пачыталі пра клопаты Рускага таварыства імя А. Пушкіна (распрацоўка канцэпцыі рускага ўніверсітэта ў Львове; удзел у Святах і ў Шаўчэнкаўскіх днях; правядзенне малебна святаму благавернаму князю Аляксандру Неўскаму...).

Звярнулі ўвагу на гарсаветаўскія спрэчкі вакол гістарычнага будынка, узведзенага некалі магістратам для гарадскога мастацка-прамысловага музея, з 50-х гадоў аддадзенага пад філіял Цэнтральнага музея У. І. Леніна, а сёлета «перепрофіляванага» ў грамадска-палітычны і культурны цэнтр імя Леніна. У рэшце рэшт яго мяркуюць перадаць на баланс Львоўскага гісторыка-культурнага запаведніка для размяшчэння там музея старажытнаўкраінскага мастацтва. Тады вызваліцца цяперашняе сховішча старажытных скарбаў — Армянскі грыгарыянскі сабор, і трохтысячная армянская рэлігійная абшчына Львова зможа карыстацца гэты дзівосны помнік архітэктуры па прызначэнні.

Хутка мы страцілі цікавасць да прэсы, бо тое, што пабачылі ў цэнтральным скверы на праспекце У. І. Леніна, не адлюстравала ніякай газеты. Нездарма параўноўваюць яго з Гайд-паркам. Панядзелак, разгар дня, — а таўчэца люд!

«Карабейнікі» гандлявалі самаробнымі фотарэпрадукцыямі партрэтаў украінскіх гетманаў,

ёмілі з табліцай «Буйнейшыя краіны Еўропы», дзе першае месца ў даўгаватым слупку займала... Украіна.

Ад некаторых, я сказала б, крыважэрных заклікаў ды абвестак рабілася проста нікавата. Затое вось гэта выклікала ў мяне сімпатыю, і я перапісала: «Борці за Украіну — не вживайте нікотину!».

«Увага! Тютюновы дым містить радыоактыўныя ізопазіны — 210, вісмуту (...). Геть тютюновыя Чернобыль!»

«Люди Кожні 100 гр. горілки вбіваюць 7500 актыўно працуючых клітін головного мозку! (...) Геть алкоголь — вбіваю розуму!»

...Наступныя занатоўкі ў блакноціку я рабіла ўжо ў купэ, калі мы рушылі на Будапешт.

«Советских туда не селят»

СЦЯМНЕЛА хутка: горы. Я ўпершыню ехала праз Карпаты і спачатку пашкадавала, што ноч не дазволіць падзівіцца на прыдарожныя краявіды. Але дарэмна думала, што шлях будзе сонны ды сумны. Спаць не хацелася. Расхінуўшы дзверы сваіх келляў, браткі-журналісты з дзідчай цікаўнасцю снюдалі з купэ ў калідор, параўноўваючы малюнкi ў акенцах. Злева насаўваліся кудлатымі бакамі горы. Справа бліснула рэчка. Злева ў прыцемках — вузенькія

ЗМУЧАННЯ бяссоннаю дарогай, мы ўжо гатовыя былі ехаць у бок знакамітага Балатона, возера, на беразе якога планавалася першая палова адпачынку. Але... Паводле праграмы мусілі перажыць экспрэс-агледзіны венгерскай сталіцы.

Напачатку, убачыўшы з аўтобуса шаравата-карычневыя высокія камяніцы ды фасады з буррай цэгла, я згадала «буржуазныя» кварталы даўняй сваёй знаёмай — Рыгі. А потым ужо ўспаміналіся каларовыя паштоўкі з сусветна вядомымі архітэктурнымі ансамблямі, краявідамі аднаго з найпрыгажэйшых гарадоў, у якім жыве сёння 2 з паловай мільёны... Масты цераз Дунай; фігура жанчыны з пальмавай галінкай ва ўзнятых руках — на гары Гелерт, будынак парламента, вежы Рыбацкага бастыёна, купал каралеўскага палаца...

Аглядалі Плошчу Герояў, парк, сабор святога Іштвана — велічны гістарычны комплекс, прысвечаны тысячагоддзю Венгрыі (1896 г.). Каюся: цяжкавата было слухаць гісторыю чатырнаццаці венгерскіх каралёў, чые каменныя статуі ўпрыгожваюць аркаду на Плошчы Герояў. Чамусьці найбольш уразіла феаменальная чысціня на гэтай агромністай плошчы, уцягнутай у вір індустрыі турызму. (Стракатыя купкі разнамоўных людзей, фотааматары, гандляры паштоўкамі і часопісамі, хлапчукі з дошкамі-скэйт-тамі...) Я звярнула ўвагу на адасобленую постаць жанчыны, якая быццам бы нікуды не спыталася, але здавалася не тое каб заклапочанай — засяроджанай. Падыгнутай, у дзелавым строі. Так магла б выглядаць (паводле нашых сацыяльных стандартаў), дапусцім, занятая працай пажылая цырульніца.

ла, наколькі здолелі тамтэйшыя людзі прытушыць у сабе варварскія інстынкты ды памкненні. І думала гэтак часцяком. Калі за цалюткімі шыбамі вулічных тэлефонных кабінаў бачыла тоўстыя даведчаныя кнігі, калі ў розных рэстаранах нам падавалі некліямны (без ганебнага — «Общепит!») посуд. Калі вока прывучалася бачыць чыстыя, неразмаляваныя сцены дамоў, пласты, лаўкі... Праўда, у ліфце неяк заўважыла сарамяжлівую драпіну з трох літар: sex. Ды на мосце — фарбай — вокліч па-англійску: «PEACE!» («MIP!» — у нас такое не пішуць).

Нам паказалі помнік міністру шляхоў зносін; мы праязджалі праспект, які захаваў (ва ўсякім разе, на той час) імя Лёніна. У рэкламе, самай рознай, мільгацела знаёмае па таварных этыкетках слова «Rapponia» — а гэта ж старажытнарымскае найменне Венгрыі. Яно не выкраслена з ужытку, хоць і прыходзілі рымляне на гэтую зямлю заваёўнікамі. Наогул, рэшткі рымскіх вайсковых лагераў, гарадоў мадзьяры дбайна захоўваюць і дэманструюць турыстам ці не з гонарам, як рэліквію нацыянальнай гісторыі. Быў гэты край і пад татарамі, і паўтара стагоддзя пад туркамі — і ў нацыянальным музеі экспануецца вялікі мусульманскі шацёр з усялякім начыннем... І ні ў кога, відаць, не ўнікае хунвэйбінскага намеру «выцяць чужога ідала», выкінуць, стаптаць, спаліць, замяніць на іншага.

Нават чужы бажок успрымаецца чалавекам цывілізаваным не як сімвал варожасці, а як

га пад гасцінічным ложкам у Шыафоку, я мушу аддаць належнае і аб'ектыўнасці. Пад бязногімі ложкамі ў нашым атэлі не тое каб знайсці або схваць нешта было немажліва — нават руку прасунуць! Іх паліраваныя панелі патаналі ў сучэльным — на ўвесь пакой — мяккім кіліме, настолькі чыстым, што прыемна было ступаць басанож.

На балконе, з якога бачылася частка вуліцы, плячоўка, перад уваходам у атэль, кавалачак возера з пляжам, стаяў круглы белы столік і пара чырвоных складных пластмасавых крэслаў. У нумары было дастаткова зручнай мэблі, святлінікаў, люстэркаў і разетак. Вань пакой радаваў вока як узор чысціні і будаўнічай культуры. Ручнікі выглядалі, як новыя. І мянялі іх штодня. Усё іншае — шпалеры, сталы, тумбачкі, шафы — мяняюць, зразу мела, куды радзей, але і яно выглядала досыць свежа. Адсутнічалі сляды алоўкаў, сцізорыкаў і да таго падобнай «зброі», якой забаўляюцца ў вольны час насельнікі савецкіх гасцініц.

«Рабі людзям тое, што хацеў бы, каб яны рабілі табе; любі іх, шануй». Відаць, гэтую старую мудрасць тут не занядалі, паводле яе працуюць і жывуць, абкружаючы ўвагай і гасцей сваіх. На століку ў пакоі ляжаў «Новы Запавет», выдадзены на некалькіх мовах. І гэта не дробязь: адміністрацыя гасцініцы клопоціцца пра самае галоўнае — душу падарожніка. Ну, а камплекцік іголак-нітак побач з даведчанымі матэрыяламі ў фірменнай гасцінічнай папцы — гэта клопат пра элементарныя побытавыя патрэбы.

ШКЛЯНЫ хол атэля меў два выйсці — на вуліцу Пёцефі і на пляж. Людзі часцяком заходзілі з пляжа, прыладжваліся на мяккіх канапах, у крэслах пагаманіць, а то і памаўчаць. Вось зусім старая сівая кабета, у купальніку і з кійком, уладкавалася ў крэсла, выкурыла цыгарэту, зноў пакіравала, кульгаючы, на пляж. Сям'я размясцілася бліжэй да бара, трымаючы ў руках высокія тонкія шклянкі, пазірае на экран ТБ, толькі малы заняты сваім: перастаўляе фігуркі на шахматнай дошцы...

А што на пляжы?

Чыстая дагледжаная траўка, дакладней, белая канюшына, якую штовечар паліваў дзядок, цягаючы па дзірване шланг з распыляльнікам. Па беразе — радок маладзенькіх, у спелых гронках, арабінак. Бліжэй да вады своеасаблівае пакрыццё — бетон з галькай. Есць чырвоная-белая лаўкі, на якія і сесці прыемна, і глянуць: на іх не пішуць, не клеяць паперкі ад марожанага, аб іх не адкаркоўваюць бутэлькі і не тушаць цыгарэты.

Вада колерам нагадвае свіцзянскую. Даволі мяккая і цёплая (грэенца добра, бо глыбіня, як на Нарачы ці ў моры ля Юрмалы). Але бруднаватая. (Кажуць, экалагі ўжо ўстрыжыліся за стан Балатона). Краевіды непаўторныя: у ясны ветраны дзень па возеры бяжыць рабізна, а супрацьлеглы бераг цудоўна відаць, і яго абрысы нагадваюць густа забудаванае Крымскае ўзбярэжжа. На заходзе, калі той бераг патане ў смуге, а яхтсмены яшчэ тузаюць на хвалях свае стракатыя ветразі, — поўная ілюзія, што глядзіш на мора. А ўначы Балатон — гэта аксамітная цемра і залацістыя паперкі агнёў на ёй.

Было спярша прахалодна, прайшла навальніца. Праз дзень-другі надвор'е разгулялася, і многія, махнуўшы рукою на сваю журналістскую дасведчанасць, забыліся пра «чарнобыльскую дыету» ва ўмовах павышанай сонечнай радыяцыі і бяздумна спалівалі сыябе на пляжы.

(Працяг будзе).

Рыгор КОБЕЦ

9 верасня 1990 года на 93-м годзе жыцця памёр пісьменнік, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі Рыгор Якаўлевіч Кобец.

Р. Я. Кобец нарадзіўся 12 ліпеня 1898 года ў вёсцы Малыя Рагачыкі Кіраваградскай вобласці. Вучыўся ў царкоўна-прыходскай школе, у раменным вучылішчы. У першую сусветную вайну служыў у арміі, удзельнічаў у баях у Галіцыі. З 1918 года — у Чырвонай Арміі. Пасля дэмабілізацыі працаваў на Мінскім дражджавым заводзе. Уваходзіў у літа-

ратурную групу «Звенья», у 1928—1930 гг. — супрацоўнік рэдакцыі газеты «Рабочий». З 1931 па 1935 год — кансультант на кінастудыі «Савецкая Беларусь» у Ленінградзе, пазней працаваў у газетах і на студыі кінахронікі на Далёкім Усходзе.

У друку пачаў выступаць з 1923 года. Напісаў п'есы «Гута», «Ратуй, божа!» (разам з А. Вольным), «А ўсё ж распяваю», «На заставе», «Мігрэнь» і іншыя. Па яго сцэнарыях пастаўлены мастацкія фільмы «Ураган» (1932, разам з Б. Брандзіанскім), «Двойчы народжаны» (1934), «Шукальнікі шчасця» (1936, разам з І. Зэльцарам), «Дняпро ў агні» (1937, разам з І. Баранькам), музычная камедыя «Счастливы берег» (1940, разам з С. Бытавым). Выдаў кінааповесці «Герои Балтики» (Хабараўск, 1939), «Трофим Бутан» (Хабараўск, 1940).

Светлая памяць пра Рыгора Якаўлевіча Кобеца, пісьменніка, чалавека складанага, цяжкага лёсу, шчырага працаўніка на ніве культуры, назаўсёды застанеца ў нашых сэрцах.

САЮЗ ПІСЬМЕННИКАУ БЕЛАРУСІ.

САЮЗ КІНЕМАТАГРАФІСТАУ БССР.

□

Здаецца зусім нядаўна мы адзначалі 90-годдзе Рыгора Якаўлевіча Кобеца. Да яго на кватэру прыйшлі тады прадстаўнікі двух творчых саюзаў, у якія ён уваходзіў, — пісьменнікаў і кінематаграфістаў. Прыйшлі таксама работнікі радыё і тэлебачання. Рыгор Якаўлевіч дрэнна сябе адчуваў, з ложка не ўставаў, і пагаварыць з ім як след, на жаль, так і не ўдалося. Пражыўшы доўгае жыццё і паспрабаваўшы ўсякага, ён яўна быў засмучаны такой воль воль грамадскасці да сваёй асобы. І воль нечаканая вестка: Рыгор Кобец пайшоў ад нас. Не стала пісьменніка, публіцыста і аднаго з тых, хто стаяў ля вытокаў кінамастацтва рэспублікі. Больш паўстагоддзя таму гэты чалавек узначаліў сцэнарную справу на кінастудыі «Савецкая Беларусь». Па сутнасці ён быў першым прафесійным сцэнарыстам у беларускім кіно. Дзякуючы

яго энергіі і таленту і з'явіліся на экраны лепшыя беларускія фільмы трыццатых гадоў — «Двойчы народжаны» і «Шукальнікі шчасця». Адзначым, прайшло столькі гадоў, і з названымі фільмамі не адбылося тое, што, як вядома, адбываецца з большасцю кінатвораў, — яны амаль не састарэлі. «Шукальнікі шчасця», напрыклад, час ад часу выходзяць на экраны, і карціну з цікавасцю глядзяць новыя і новыя пакаленні кінагледцаў.

У змрочныя часы сталінскіх рэпрэсій Рыгора Кобеца на многія гады адлучылі ад любімага кінамастацтва. Кінематограф рэспублікі панёс вялікую страту. Колькі таленавітых твораў не адбылося! Але тое, што засталася, што звязана з гэтым імем — Кобец, назаўсёды застанеца ў гісторыі нашага мастацтва.

Анатоль КРАСІНСКІ.

Саюз пісьменнікаў БССР глыбока смутнае з прычыны смерці пісьменніка Рыгора КОБЕЦА і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыка.

ЖЫВЕ ДУША ПАЭТА

Светлым, як і яе паззія, але вельмі кароткім было жыццё беларускай паэтэсы Яўгеніі Янішчыц. У памяці сяброў і паклоннікаў яе таленту яна застала добрай, усмешлівай, спагадлівай, якая ўмела напісаць на адным дыханні: «У журбы спытаць наторай, па якой мы плацім мерцы? Соль жыцця не

толькі ў творах — соль, — яна на самым сэрцы!» Савет Міністраў БССР прыняў пастанову «Аб увекавечанні памяці Я. І. Янішчыц». На яе магіле будзе ўстаноўлены помнік. Саюз пісьменнікаў і Дзяржкамдрук БССР вынасуць збор твораў паэтэсы. КАР. БЕЛТА.

Каленту выдавецтва «Мастацкая літаратура» глыбока смутнае з прычыны заўчаснай смерці былога дырэктара, члена СП БССР Міхаіла Фёдаравіча ДУБЯНЕЦКАГА і выказвае спачуванне сям'і, родным і блізкім нябожчыка.

Саюз тэатральных дзеячаў БССР глыбока смутнае з прычыны трагічнай смерці члена Саюза, саліста Дзяржаўнага камернага аркестра БССР ПРЫХОДЗЬКІ Аляксандра Аляксандравіча і выказвае шчырае спачуванне сям'і і блізкім нябожчыка.

На фоне сціплага жытла... (І. ГЕРАСЮК І З. ШАРАМЕЦЬЁЎ). Фота аўтара.

Ды ў руцэ яе быў някідкі дворніцкі рыштунак: венічак, злучаны з коўшыкам для смецця.

Гаспадыня плошчы няспешна шапцывала па бруку і калінікалі, заўважыўшы на ім нешта лішняе, спрытна карысталася сваім няхітрым прыборам. Колькі доўжыцца яе праца тут: гадзіну? дзве? Як прыгожа робіць яна сваю праявітую справу. Міжволі ўспомніш пра сваіх суайчыннікаў, якія вымушаны шарахацца ад прыбральшчыц і дворнікаў, каб не трапіць пад мокрую ануцу, ці ў пылавое воблака, ці проста пад цяжкую руку і моцнае слова.

Ужо ў парку, захацеўшы нешта сфатаграфавачы, я захапіўшыся, апусцілася на калена і адрозу паспакувала сваім светлым шараварам. Але — ці павяршыце — не давалася нават страсаць пыл: асфальт не пакінуў на вопратцы ані пясчынкі!

Дробязі? Паспрабуй не звачаць на такія «дробязі», калі з іх складаецца агульная культура чалавека, грамадства, нацыі. Адзначачу для сябе самыя розныя дэталі, якія выклікалі павагу да венграў, я дума-

прадмет пэўнай культуры, дакумент свайго часу, рэальная частка аб'ектыўнай гісторыі. Горка думаць, што людзям нашай краіны ў самых розных сітуацыях не стае, як і не ставала, знакаў цярпімасці да аб'ектыўных фактаў гісторыі, знакаў плюралізму на простым побытавым узроўні. Мо таму і назвалі нас заходнія вастрасловы «народ з непрадказальным мінулым»?

УЖО ЗАЕХАЛІ ў Шыафок, курортны цэнтр на паўднёвым беразе Балатона, як раптам гід прыпыніла аўтобус: «Извините, у вас в документах почему-то написано «Отель «Линдо». Не может быть, чтобы вас туда поселяли: советских туда не селят. Я пойду узнавать».

Відаць, для нас, як для журналістаў, было зроблена выключэнне, і зажалі мы менавіта ў «Лідо» — атэль, класнасць якога была пазначана трыма зорачкамі на шыльдзе. І адпачывалася ў ім няблага.

Гасцінічны пакой быў утульным і чыстым. Адаючы належнае бліскаччай фантазіі шанюнага калегі са штодзённай газеты, які надрукаваў свае венгерскія ўражанні ў форме ананімнага рукапісу, быццам бы знойдзена-

Што шукае П. Петрыкаў у палескіх пушчах?

Звярнуцца ў газету мяне прымусіў артыкул члена-карэспандэнта Акадэміі навук БССР П. Петрыкава «Загадкі палескіх пушчаў», надрукаваны ў сёлетнім ліпеньскім нумары часопіса «Політычэскі сабеседнік». У гэтым артыкуле навуковец мужа змагаецца за права палешукоў на «свабоднае карыстанне і развіццё сваёй гаворкі, дыялекту, мовы, г. зн. «матчынай мовы», аж да «стварэння» сваёй літаратурнай мовы (гэтая і іншыя цытаты з выказванняў члена-карэспандэнта АН БССР на беларускаю мову перакладзены мною. — М. М.).

Як вынікае з прыведзенай цытаты, П. Петрыкаў ні на хвілінку не сумняваецца ў тым, што ёсць палешуцкая мова, а значыць і носьбіт яе — палешуцкі народ. У сувязі з такім «адкрыццём» акадэмічныя вучоны смела кідаецца ў бой проці тых, хто абмяжоўвае суверэнныя правы «палешуцкага народа» на стварэнне сваёй літаратурнай мовы і на яе дзяржаўнае ўтварэнне.

Аб неабходнасці самастойнага дзяржаўнага ўтварэння палешукоў падлетчы Клію не гаворыць адкрыта. Але гэта вынікае са зместу ягонага трактата. Вось што, напрыклад, ён сцвярджае: «Кожная нацыя збо асобная яе частка мае права ставіць і публічна абмяркоўваць нацыянальныя, сацыяльныя, экалагічныя і іншыя праблемы, што хвалююць яе, у тым ліку і літаратурна-моўныя. Уключаючы, натуральна, і права «стварэння» сваёй літаратурнай мовы, права выхаду з аднаго нацыянальна-дзяржаўнага ўтварэння ў другое».

Да такога не дадумаўся б і такі вялікі аўтарытэт у нацыянальным пытанні, як Іосіф Вісарыёнавіч Сталін. Нават для неабіяжаранага інтэлекта «айца народаў» такая думка падалася б завадзіла смелай. Уявім на хвілінку, што частка нямецкай нацыі вырашыла развіваць нейкую сваю літаратурную мову, якая адрозніваецца ад нямецкай, і, акрамя таго, гэтая частка нямецкай нацыі вырашыла перайсці з Германіі, напрыклад, у Чэхаславакію. Іншая справа, каб П. Петрыкаў сцвярджаў, што частка народа якой-небудзь шматнацыянальнай краіны мае такое суверэннае права. З гэтым наўрад ці мог бы хто-небудзь спрачацца, асабліва ў Савецкім Саюзе, дзе, як вядома, кожны народ мае канстытуцыйнае права на самавызначэнне аж да выхаду з СССР. Але ж аўтар артыкула «Загадкі палескіх пушчаў» ідзе значна далей.

Хто ж, аднак, пасягае на суверэнныя правы «палешуцкага народа» і вымушае члена-карэспандэнта АН БССР кідаць свае плённыя навуковыя заняткі і змагацца за выцясненых палешукоў? Зразумела, прыхільнікі «адзінай» і «недзялімай» Беларусі — тыя аорагі прагрэсу і будаўніцтва светлага будучага, што дамагаюцца, каб беларусы хоць у сваёй хаце мелі права на ўжыванне беларускай мовы. «Прыхільнікі «адзінай» і «недзялімай» Беларусі рашуча выступаюць за такое права для сябе і так жа рашуча адмаўляюць у такім праве для палешукоў» (П. Петрыкаў). «Знаёмчыся ў нашы дні з думкамі аб неабходнасці захавання адзінства беларускай літаратурнай мовы, аб'яўлення яе дзяржаўнай мовай, і аб адмаў-

ленні ў сувязі з гэтым у праве развіцця палескага дыялекту ў самастойную літаратурную мову, даводзіцца канстатаваць, як цяжка даюцца людзям, здавалася б, відавочныя рэчы. Ці мала «нацыяналістаў» адправілі на эшафот у недалёкім мінулым прыхільнікі агульнадзяржаўных інтарэсаў, «барачыбітоў» за адзіны і непадзельны Саюз, недзялімую і адзіную БССР? Навошта ж пачынаць новы круг «палешуцкіх» наведзванняў, у дадзеным выпадку ў Беларускім Палесці?» — пытаецца ён.

Пасля гэтага адкрыцця члена-карэспандэнта АН БССР ужо ні на хвілінку не сумняваецца, хто адказны за Курapatы. Канешне ж, барачыбіты за «адзіную і недзялімую» беларускую імперыю, што адмаўляюць у законных правах «палешуцкаму народу».

З вялікім шкадаваннем думаю зараз пра лёс М. Дземянеця, Я. Сакалова, А. Камаю ды іншых народных дэпутатаў БССР. Яны ж днямі прагала-савалі за прыняцце Дэкларацыі аб Дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Дэкларацыя мае раздзел аб ужыванні беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, захаванні нацыянальных традыцый і гістарычнай сімволікі. Відавочна, што прыняцце гэтага раздзела азначае страшны ўдар па векавых імкненнях палешукоў выйсці з-пад гнёту беларускай імперыі альбо нават заснаваць уласную імперыю.

Добра, што ў нас хоць маюцца яшчэ такія смельчакі, як таварыш П. Петрыкаў, які ўсё

сваё жыццё змагаецца проці тых, хто хацеў бы чуць беларускую мову ў школах і на вуліцах беларускіх гарадоў і вёсак. І тут яго не палохае нават ЦК КПБ. Вось прыклад. Бюро ЦК КПБ прыняло 27 верасня 1988 года пастанову «Асноўныя мерапрыемствы па далейшым развіцці народнай адукацыі ў БССР». Навуковец цалкам з ёй згадзіцца не можа, прычыны не дазваляюць. І вось ён на партыйнай канферэнцыі Акадэміі навук БССР смела крытыкуе гэту пастанову (кастрычнік 1988 года). Вось ягоныя словы: «...пунктам 17 беларуская мова ўводзіцца ў школах з рускай мовай навучання з 2-га класа і нічога не гаворыцца аб згодзе на гэта бацькоў. Пункт 18 патрабуе пашырыць сетку дашкольных устаноў з беларускай мовай навучання, зноў-такі без уліку думкі бацькоў. І ў другіх пунктах патрабуецца «палешуцкі», «узмацінцкі», «сістэматычна заслухоўваць» і г. д. Ці патрэбны ў адносінах да мовы такія партыйна-нацкіныя мерапрыемствы і метады іх рашэння? Веру, што не патрэбны. Людзі і так ад іх нацяпеліся» (газета прэзідыума і парткома АН БССР «За перадавую навуку», 22 снежня 1988 года).

Ці вельмі яшчэ гаварыў на той канферэнцыі адважны інтэрнацыяналіст: «Што выдаецца простым на пачатку, тое аказваецца потым складаным. Вось у адзін цудоўны, як кажуць, дзень мы раптам убачылі, што ўсе назвы вуліц у Мінску заменены на толькі беларускія. Нехта лічыць, што гэта «адраджэнне» роднай «культуры», а я лічу, што ў сучасных умовах — гэта вядзе да нацыяналізму».

Дзіўна, калі такі чалавек, як П. Петрыкаў, што адкрыта змагаецца проці беларускай мовы, адмаўляе нават права мець у сталіцы рэспублікі — члена ААН назвы вуліц на роднай мове, адкрыта выступае проці беларускай мовы ў школе, зрабіў прыхільнікам ператварэння палешуцкай гаворкі ў новую літаратурную мову.

Пазіцыя такіх людзей, як П. Петрыкаў, заключаецца толь-

кі ў адным, а іменна — не дапусціць хоць якога выпраўлення становішча беларускай мовы, і адпаведна росту нацыянальнай свядомасці беларусаў, кансалідацыі беларускай нацыі. Трэба разумець: памрэ беларуская мова — памрэ і палешуцкая гаворка, беларуская па сваёй сутнасці. Дэнацыяналізацыя Беларусі увогуле, не міне гэта трагедыя і палешукоў як частку беларускага народа. Я цвёрда ўпэўнены, што і тыя пакуты, якія прынесла беларускаму народу чарнобыльская катастрофа, абумоўлены іменна недаразвіццю ў нас пачуцця нацыянальнай годнасці, адсутнасці ў нас саміх разумення, што мы ўяўляем сабой народ не горшы за іншыя.

Штучна створаную «палешуцкую» праблему трэба бачыць у шырокім кантэксце нацыянальна-палітычных працэсаў, што адбываюцца ў Беларусі і вакол яе. Есць у нашых суседзях палітычныя сілы, якія маюць да Беларусі тэрытарыяльныя дамаганні. Найперш — у Польшчы. Польшкія шавіністы нават слова такога «беларус» не ведаюць. Мы для іх — проста «поляны малы». Нельга ігнараваць і пэўныя тэндэнцыі ў літоўскім нацыянальным руху. Афіцыйных урадавых заяў з тэрытарыяльнымі прэтэнзіямі да Беларусі не было, але апрацоўка грамадскай думкі ў Літве ў гэтым кірунку ідзе. Ужо і карты выдрукаваны, дзе беларускія гарады «ўключаны» ў склад Літоўскай рэспублікі. І на поўдні ад нас заварушыліся тыя, хто хацеў бы бачыць беларускае Палессе ў складзе іншай рэспублікі. У гэты расклад вельмі натуральна ўпісваецца ідэя «выхад» часткі беларускай нацыі — палешукоў — з аднаго нацыянальна-дзяржаўнага ўтварэння ў другое. Не дзіўна, што з ідэяй гэтай выступае П. Петрыкаў, аўтар гістарычных доследаў накшталт «Советы дэпутатов трудящихся БССР и их роль в создании материально-технической базы коммунизма» (1959—1965 гг.), Мінск, 1972 г.

Я спадзяюся, што мой допіс будзе правільна зразуметы, і на Палесці — таксама!

Міхась МАЛЬКО.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ГЕРАІНЯ

Апошнім часам усё часцей беларускія пісьменнікі звяртаюцца да гістарычнай тэмы. Аднак можна заўважыць, што кола іх герояў — рэальных гістарычных асоб — досыць вузкае. Найчасцей пішуць пра Ефрасінію Полацкую, Франціска Скарыну, Кастуся Каліноўскага... Адным словам, па пальцах пералічыць.

У беларускага народа ёсць гераіня, на якую яшчэ не звярнулі належнай увагі нашы пісьменнікі і мастакі. Маю на ўвазе слуючую княгіню Соф'ю Асельнавіч.

Жыццё і дзейнасць княгіні прыпадаюць на канец XVI — пачатак XVII стагоддзя. Бацька Соф'і быў цвёрдым прыхільні-

кам праваслаўнай веры. Перад смерцю ён уласнаручна перапісаў Евангелле, якое да Вялікай Айчыннай вайны захоўвалася ў Мінскім гістарычным музеі. У прадмове да перапісанага Евангелля духоўнік князя, «мнагагрэшны поп Малахвель» пісаў: «Турбацы Рэчы Паспалітай скарцілі жыццё тое княжа».

Соф'я Асельнавіч, сасватаная ў 15 гадоў за князя Януша Радзівіла (чытаць трэба ведаць, што Янушаў Радзівілаў у нашай гісторыі было некалькі), дала згоду на шлюб з умовай, што дзеці будуць праваслаўнымі. Кальвініст Януш Радзівілаў мусіў пагадзіцца. Цераз мужа княгіня Соф'я дабілася ад караля Рэчы Паспалітай граматы аб

забароне ператварэння на Слуцкім праваслаўных храмаў ва уніяцкія.

У 1612 годзе княгіня Соф'я памерла, ёй не было яшчэ і 30-і гадоў. Цела яе забальзамавалі, і да 30-х гадоў нашага стагоддзя яно захоўвалася ў случкім Святаціцімі (Трайчанскім) манастыры, пасля яго перавезлі ў Мінск. Калі зойдзеце ў Саборную царкву на плошчы Свабоды, то ў другім аддзеле храма з левага боку стаіць яе рака (грабніца).

Пра княгіню Соф'ю склаў надгробак на лацінскай мове Саламон Пантэра (Рысінскі). Ён параўноўваў мужнасць княгіні з вайсковымі доблесцамі яе мужа.

Княгіня Соф'я Асельнавіч прылічана царывой да беларускіх святых. На жаль, яна яшчэ не прылічана грамадскасцю да ліку адной з першых нацыянальных гераіняў Беларусі.

Р. РОДЧАНКА.

г. Слуцк.

«Наша слова» прапануе

Палова матэрыялаў чарговага нумара бюлетэня «Наша слова» прысвечана 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны, таму невыпадкова на першую старонку вынесена рэпрадукцыя аўталітаграфіі А. Кашуравіча «Францішак Скарына». Пра ролю і месца тытана беларускага Адраджэння ў сусветнай культуры, яго шматгранную дзейнасць разважаюць Л. Вашлю («Настальгія»), С. Падокшыні, У. Сляжынскі, В. Чамярыцкі, Ю. Хадына, якія адказалі на пытанне рэдакцыі «Чым дарагая для Вас спадчына Францішка Скарыны?» Змешчана падборка з «Кнігі вершаў», якую ўклаў і на сучасную мову перастварыў А. Рэзанаў.

Пад рубрыкай «Трыбуна дэпутата» — выступленні на сесіі

Вярхоўнага Савета БССР Л. Баршчэўскага «Нацыянальная палітыка — выжыванне» і Я. Цумарава «Час гуртавання».

Чытачамі была ўхвалена сусветная публікацыя беларускіх адпаведнікаў вядомым рускім прыказкам і прымаўкам, змешчаная ў трэцім нумары «Нашага слова». З. Санько прапануе чарговую матэрыял — «Не тое кажы, што ведаеш, а тое, што дарэчы».

У нумары — змястоўная інфармацыя, у тым ліку і пра дзейнасць Беларускай каталіцкай грамады, падборка чытацкіх лістоў, нізка «3 моўных жартаў».

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і савета Саюза пісатэлей БССР. Мінск. На беларускай мове.

Літаратура і Мастацтва
Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.
Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алякс. МАРШІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОУДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕУСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасетрабавы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Пры перадруку просьба спасылца на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэагуе.

Намеснік галоўнага рэдактара Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс. АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Анатоль ВЯРЦІНСКІ, Уладзімір ГІЛЕП, Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс. ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічытар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.